

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI**

**SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI
FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ MİNYATÜRLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan:
20066018 Serap Tuba YURTESER**

**Danışman:
Prof. Dr. Banu MAHİR**

İstanbul, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
KISALTMALAR	VI
RESİMLER LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	13
1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi	14
2. EBÛ'L-KASIM FİRDEVSÎ	17
2.1. Hayatı	17
2.2. Edebî Kişiliği	24
3. FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ	27
3.1. Kaynakları	27
3.2. Eserin İçeriği	29
3.2.1. <i>Mukaddimleri</i>	29
3.2.2. <i>Bölümleri</i>	30
3.3. Edebî Değeri	37
4. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ, HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ	42
4.1. Hüsrev Paşa	42
4.2. Hüsrev Paşa Kütüphanesi	49
4.3. SK, Hüsrev Paşa 422 Numaralı Firdevsî Şahnâmesi	51
4.4. Cildi	52
4.5. Tezhipleri	53

5. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ ve ESEDÎ TÛSÎ GERŞÂSBNÂMESİ MİNYATÜRLERİNİN KATALOĞU	55
6. DEĞERLENDİRME	142
7. SONUÇ	151
8. EKLER	155
9. KAYNAKLAR	158
10. SÖZLÜK	167
11. RESİMLER	171
12. ÖZGEÇMİŞ	228

ÖNSÖZ

Bir tarihçi titizliğiyle çalışarak milli geleneğin daha önce oluşturulmuş parçalarını; temiz bir soydan gelerek taht ve taca sahip olan İran hükümdarları ile kahramanlarının savaş ve zafer öykülerini sade bir dille kurgudan uzak bir şekilde bir araya getiren Firdevsî'nin *Şahnâmesi* yazıldığı tarihten itibaren gerek halk arasından gerekse saray çevrelerinde tanınıp sevilmiş, özgün metni kimi zaman değiştirilerek kimi zaman da Sîstanlı bir kahramanın öyküsüyle genişletilerek neredeyse altı yüz yıl boyunca resimli nüshaları hazırlanmıştır. Bu nüshalardan biri olan Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâmesi* gerek Esedî Tûsî'nin yazdığı *Gerşâsbnâme* metniyle genişletilmiş olması, gerekse Safevî hâkimiyetindeki İran topraklarında yaratılmış yeni bir üslubun izlerini taşıması bakımından önem taşımaktadır.

Beni bu konuda çalışmaya teşvik eden, sabır, özveri ve hoşgörüsüyle çalışmama destek veren, en zorlu anlarımda getirdiği açılımlarla yolumu bulmamı sağlayan ve bu tezin danışmanlığını üstlenen hocam Prof. Dr. Banu Mahir'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Üslûp belirleme aşamasında değerli görüşleriyle bizi aydınlatan, kütüphanesinden faydalanmamıza imkân veren ve sanat tarihi lisans eğitimimde de emeği geçen değerli hocam Prof. Dr. Zeren Tanındı'ya teşekkür borçluyum.

Eserin metninin okunmasında değerli yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Uğur Köroğlu'na, bize sağladıkları imkânlar için Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Dr. Emir Eş ve kütüphane çalışanlarından Sn. Göksel Baykan'a teşekkür ederim.

Gerek öğrencilik hayatım boyunca gerekse sonrasında dostluklarıyla beni sarmalayan arkadaşlarım Eda Baş'a, Eyüp Çoraklı'ya, Billur Mine Kantar'a, Kamil Kantar'a, Ünal Tanrıver'e, Filiz Üstün'e, Oğuz Yarlığaş'a ve Dilek Yıldız'a; bu süreç boyunca gösterdikleri anlayıştan ötürü çalışma arkadaşlarım Seda Çakmakçıoğlu, Zeliha Güler ve Çetin Şan'a ve son olarak benim için her türlü fedakârlığa katlanan sevgili aileme teşekkürü gönül borcu bilirim.

Serap Tuba Yurteser

İstanbul, 2009

ÖZET

“SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ MİNYATÜRLERİ”

Bu tezin konusu olan Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâme*, Esedî Tûsî'nin yazdığı *Gerşâsbnâme*'yi de içinde barındıran, metni genişletilmiş resimli *Şahnâme* nüshalarından biridir. Eserin yer aldığı Eyüp'teki Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Hüsrev Paşa tarafından 1854 yılında yaptırılmıştır. Burada oluşturulan, ancak çeşitli nedenlerle 1957 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen koleksiyonda 714'ü yazma, 445'i matbu olmak üzere toplam 1159 kitap bulunmaktadır. Ketebe ve mülkiyet kayıtları taşımayan eserin Osmanlıların eline nasıl ulaştığı ve Hüsrev Paşa Kütüphanesi koleksiyonuna nasıl dâhil edildiği bilinmemektedir.

Yazmanın miklepli cildi zarar gördüğünden muhtemelen XX. yüzyıl başında yenilenecek düz yeşil bir kumaşla kaplanmıştır. Bugünkü 35x24.5 cm ölçülerindeki miklepli cildin iç kapakları düz sarı renk kâğıtla kaplıdır. Yeniden ciltleme işlemi esnasında eserin yaprakları karışmış, bunun sonucunda da *Gerşâsbnâme* metni eserin 1b-69a yaprakları ile 593b-599b yaprakları arasında yer almıştır. *Şahnâme* metni bir başlık tezhibiyle eserin 71b yaprağında başlamaktadır. 599 yapraktan oluşan, 4 sütun ve 25 satır halinde, Farsça yazılan eserin metni, 23x13 cm ölçülerindedir.

Eser, 8'i *Gerşâsbnâme*, 33'ü *Şahnâme* metnine ait olmak üzere 41 minyatür içermektedir. Söz konusu minyatürler iki veya daha fazla nakkaşın elinden çıkmış olup, ufuk hattının yüksek tutulduğu yalın doğa anlayışının yansıtıldığı, kalabalık ve hareketli sahnelere sahiptir. Bu tasvirlerin Safevî yönetiminde İran topraklarında 1565-1585 yılları arasında yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüsrev Paşa, Süleymaniye Kütüphanesi, Firdevsî, Şahnâme, Esedî Tûsî, Gerşâsbnâme, Minyatür, İran, Safevî.

SUMMARY

“THE MINIATURES OF FIRDOWSI’S SHAHNAMEH COPY KEPT IN THE SULEYMANIYE LIBRARY (Hüsrev Pasha 422)”

The copy of Firdowsi’s *Shâhnâme* (Suleymaniye Library, Hüsrev Pasha 422) which is the subject of this thesis is one of the illustrated *Shâhnâme* copies with an enlarged text. It also includes Asadi Tusi’s *Garshasnameh*. The book collection to which this manuscript belongs, was gathered for the Library of Hüsrev Pasha in Eyüp, built in 1854. It was transferred to Süleymaniye Library in 1957. This collection consists of 1159 books at present, 714 of them are manuscripts and 445 of them are printed books. The examined manuscript does not bear any colophon or ownership record and how this manuscript came into the possession of the Ottomans or how it was included to the collection of Hüsrev Pasha’s Library is a complete mystery.

Since the manuscript’s binding with flap was damaged, it was renovated and covered with a flat green cloth probably in the beginning of the XXth century. Interior covers of the present, 35x24.5 cm sized binding are coated with a flat yellow paper. During the rebinding of the book, folios of the manuscript was mingled together and the text of *Garshasnameh* was located in between folios 1b-69a and 593b-599b. The text of *Shâhnâme* begins with an *unwan* illumination on folio 71b. Consisting of 599 folios and written in Persian with 4 columns and 25 lines, the manuscript’s text size is 23x13 cm.

The manuscript contains 41 miniatures, 8 of them belongs to the *Garshasnameh* and 33 of them to the *Shâhnâme*. The miniatures are the works of two or more artists. They reflect the artists’ perceptions of plain nature where the horizon line and perspective are kept high. They also include crowded and busy scenes. As a result they should be painted between the years 1565 and 1585 during the Safavid realm in Iran.

Keywords: Hüsrev Pasha, Süleymaniye Library, Firdowsi, Shâhnâme, Asadi Tusi, Garshasnameh, Miniatures, İnan, Safavid.

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.m.	Aynı makale
a.t.	Aynı tez
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz/bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
h.	Hicrî
H.	Hazine
Haz.	Hazırlayan
HP	Hüsrev Paşa
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜK	İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
kat.	Katalog
LBL	Londra British Library
PBN	Paris Bibliothèque Nationale
m.	Miladî
No/no	Numara
Res.	Resim
S.	Sayı
s.	Sayfa
salt.	Saltanat
SK	İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
SPSUL	St. Petersburg State University Library
TIEM	Türk İslam Eserleri Müzesi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

UUL	Uppsala University Library
Vol.	Volume
y.	Yaprak

RESİMLER LİSTESİ

RESİM 1: Hüsrev Paşa Vakıf Mührü	172
RESİM 2: Hüsrev Paşa Kütüphanesi	173
RESİM 3: SK, HP 422 no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> 'nin Cildinin Ön Kapağı.....	174
RESİM 4: SK, HP 422 no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> 'nin Cildinin Ön İç Kapağı	175
RESİM 5: SK, HP 422 no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> 'nin Cildinin Arka Kapağı	176
RESİM 6: SK, HP 422 no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> 'nin Cildinin Arka İç Kapağı	177
RESİM 7: SK, HP 422 no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> Başlık Tezhibi, y. 71b	178
RESİM 8: Gerşâsb'ın, Rûm Kayseri'nin Kızı İçin Yay ve Okla Hüneler Göstermesi, SK, HP 422 no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 19a.....	179
RESİM 9: Gerşâsb'ın Kayrevan Komutanı ile Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 34b.....	180
RESİM 10: Ferîdun'un Padişahlığı ve Gerşâsb'a Mektup Göndermesi, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 41a	181
RESİM 11: Nerîman'ın Çin Hakanı'nın Yeğeni Tekintaş'ı Kementle Yakalaması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 45a.....	182
RESİM 12: Nerîman'ın Avlanması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 52a	183
RESİM 13: Gerşâsb'ın Tanca Şahı ile İkinci Kez Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 63b	184
RESİM 14: Ferîdun'un Meclisi, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî <i>Gerşâsbnâme</i> 'si, y. 69a	185
RESİM 15: Keyûmers'in Tahta Çıkması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 74a	186
RESİM 16: Ferîdun'un Öküz Kafası Biçimindeki Gürzüyle Dahhâk'ın Başına Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 83a.....	187
RESİM 17: Rüstem'in Efrâsiyâb'ı Atının Eyerinden Alıp Havaya Kaldırması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 124a.....	188
RESİM 18: Rüstem'in Yedi Övün Yolunda Ejderhayı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 130a.....	189

RESİM 19: Rüstem'in Mâzenderân Padişahıyla Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 135a.....	190
RESİM 20: Rüstem ve Arkadaşlarının Efrâsiyâb'ın Avlağında Avlanmaları, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 142a.....	191
RESİM 21: Rüstem'in Oğlu Sohrab'ı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 156b.....	192
RESİM 22: Siyâvûş'un Ateşle İmtihanı, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 165b.....	193
RESİM 23: Gîv'in Keyhüsrev'i Bulması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 191b.....	194
RESİM 24: Behmen Kalesi'nin Fethinden Zaferle Dönen Keyhüsrev'in Saltanatlık Tahtına Oturması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 199a.....	195
RESİM 25: Rüstem'in Eşkebûs ile Mücadelesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 231b.....	196
RESİM 26: Rüstem'in Kâmûs ile Mücadelesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 234b.....	197
RESİM 27: Rüstem'in Çin Hakanı ile Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 243a.....	198
RESİM 28: Rüstem'in Pûlâdvend ile Güreşmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 250a.....	199
RESİM 29: Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 253a.....	200
RESİM 30: Bîjen'in Domuzlarla Mücadelesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 256b.....	201
RESİM 31: Bîjen'in Hûmân'la Güreşmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 277a.....	202
RESİM 32: Keyhüsrev'in Şide'yle Güreşmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 294a.....	203
RESİM 33: Keyhüsrev'in Efrâsiyâb'ı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 309b.....	204

RESİM 34: İsfendiyâr'ın Ercâsp'ın Kalesine Gizlice Girmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 347a.....	205
RESİM 35: Rüstem'in Behmen'in Dağın Yamacından Söküp Fırlattığı Kaya Parçasını Ayağıyla Engellemesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 353a.....	206
RESİM 36: Rüstem'in İsfendiyâr'ı Gözünden Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 364b.....	207
RESİM 37: İskender'in Dârâ'nın Ölümüne Ağlaması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 381a.....	208
RESİM 38: İskender'in Hindistan Melik'i Fûr'la Savaşması ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 388a.....	209
RESİM 39: Behrâm-ı Gûr'un Âzâde ile Avlanması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 426a.....	210
RESİM 40: Behrâm-ı Gûr'un Hindistan'da Vahşi Bir Yaratığı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 453b.....	211
RESİM 41: Kubâd'ın Huzurunda Mezdek ile Kistrâ'nın Tartışması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 466a.....	212
RESİM 42: Gev ile Talhand'ın Savaşı ve Talhand'ın Savaş Meydanında Eceliyle Ölmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 497b.....	213
RESİM 43: Nûşirevân'ın Bozorgmihr ile Meclisi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 507b.....	214
RESİM 44: Sâve Şahı'nın Oğlu Permude'nin Behrâm-ı Çûbin'in Kaldığı Köşke Baskın Düzenlemesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 525b.....	215
RESİM 45: Behrâm-ı Çûbin'in Rûm Komutanını Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 551b.....	216
RESİM 46: Furûd'un Tûs'un Atını Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 577b.....	217
RESİM 47: Şirin'in, Şîrûye'nin Evlenme Teklifini Kabul Etmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 580a.....	218
RESİM 48: Gerşâsb'ın Segsâr Halkıyla Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî <i>Şahnâmesi</i> , y. 596a.....	219

- RESİM 49: “Leyla ile Mecnun” Mesnevîsi Başlık Tezhibi, SK, Yazma Bağış 220 no.lu Nizamî *Hamsesi*, y. 87b 220
(Gönül Bozoğlu, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizamî Hamsesi Minyatürleri**, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, Res. 8)
- RESİM 50: “İskendernâme” Mesnevîsi Başlık Tezhibi, SK, Yazma Bağış 220 no.lu Nizamî *Hamsesi*, y. 193b..... 221
(Gönül Bozoğlu, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizamî Hamsesi Minyatürleri**, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, Res. 9)
- RESİM 51: Behrâm-ı Çûbin’in Tahta Çıkması, *Esterâbâd Şahnâmesi*, TSMK, H. 1493, y. 542a 222
(Filiz Çağman-Zeren Tanındı, “Firdevsî’nin *Şahnâmesi*’nde Geleneğin Değişimi”, **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi Tekin Armağanı**, III, sayı 32/1, 2008, s. 165, Res. 12)
- RESİM 52: Cemşîd’in Gülyanak ile Meclisi, *Esterâbâd Şahnâmesi (Esedî Tûsî Gerşâbnâmesi)* TSMK, H. 1493, y. 594a..... 223
(Filiz Çağman-Zeren Tanındı, “Firdevsî’nin *Şahnâmesi*’nde Geleneğin Değişimi”, **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi Tekin Armağanı**, III, sayı 32/1, 2008, s. 165, Res. 14)
- RESİM 53: İsfendiyâr’ın Bidefş’i Öldürmesi, *II. İsmail Şahnâmesi*, Zeynel Abidin, Rothschild Collection 224
(B.W. Robinson, “Isma’il II’s Copy of the *Shâhnâma*”, **Iran**, XIV, 1976, s. 10, Plate III)
- RESİM 54: Behmen’in Hûmây ile Güreşmesi, *Eckstein Şahnâmesi*, Özel Koleksiyon, y. 453a 225
(Will Kwiatkowski, **The Eckstein Shâhnâma. An Ottoman Book of Kings**, London, 2005, s. 14)
- RESİM 55: Sâm’ın Simûrg’dan Zâl’ı Geri Getirmesini İstemesi, *Eckstein Şahnâmesi*, Özel Koleksiyon, y. 77b 226
(Will Kwiatkowski, **The Eckstein Shâhnâma. An Ottoman Book of Kings**,

London, 2005, s. 46)

RESİM 56: Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması, *Eckstein Şahnâmesi*, Özel Koleksiyon, y. 250b..... 227

(Will Kwiatkowski, **The Eckstein Shâhnâma. An Ottoman Book of Kings**, London, 2005, s. 32)

1. GİRİŞ

IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsî Devleti'nin giderek zayıflaması, Horasan ve Mâverâünnehir'de İran asıllı ailelerin kurduğu mahalli hanedanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, bu dönemde İran'ın belli bölgelerinde bağımsız ya da yarı bağımsız hanedanlar kurulmuş ve X. yüzyılda İran tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilen gelişmeler yaşanmıştır. Milli ve bağımsızlık yanlısı bu hareketlerin sonucu olarak ortaya çıkan yönetimlerin en önemli faaliyetleri ise Fars dili alanında olmuştur. Bu hanedanlıklar, daha ortaya çıkar çıkmaz milli benlikleri, öz değerleri ve dillerinin hamisi olarak belirmişlerdir.¹

Bu hanedanlıklardan biri olan Sâ mâniler (h.261-389/m.875-999), eski İran geleneklerini canlandırarak Mâverâünnehir, Horasan, Sîstan, Rey ve Cûrcân'da hüküm sürmeye başlamışlar ve Horasan üzerinde kötü emelleri olan Saffârîler (859-903) gibi rakip hanedanlara karşı, Abbâsî hilafetini (749-1258) himayelerine alarak daha da güçlenmişlerdir. Hükümdarlıkları yaklaşık bir yüzyıldan fazla süren bu sülalenin İranlı olmakla iftihar ettikleri ve soylarını Behrâm-ı Çûbîn'e dayandırdıkları kaydedilmiştir.²

Sâ mâniler, Ahmed bin Sehl (ölümü h.309/m.921), Ebû Mansûr Muhammed bin Abdurrezzâk (ölümü h.351/m.962) gibi ilim ve edebiyata hizmet eden birçok emirin hüküm sürdüğü Mâverâünnehir, Horasan ve diğer bölgelerin büyük bir kısmıyla, Çağânîler (h.321-377/m.933-987), Hârezmşahlar (h.491-629/m.1098-1232), Âl-i Irak (h.320-454/m.932-1062), Me'mûnîler (h.385-408/m.995-1017), Sîmcûrîler (h.298-392/m.910-1002) gibi bağımsız hanedanlıkları gözetim altında tutmuşlardır.

Sâ mânî hükümdarlarının bu denli güçlenmesi, birçoğunun şiir ve edebiyatla

---

¹ Ahad Emirçüpani, "Sâ mâniler Döneminde Yöneticilerin Fars Şiirine Verdikleri Önem", **Nüşha Dergisi**, Yıl III, S. 11, Güz 2003, s. 114.

² Ahad Emirçüpani, **a.g.m.**, s. 114.

ilgilenen kimseler olması, şiiri taht ve tacın gereği sayması sayesinde, bu dönemde Alî bin Rabbân (ölümü 861), Muhammed bin Cerîr et-Taberî (ölümü 922), Muhammed bin Zekeriyâ-yı Râzî (ölümü 925), Ebû Nasr-i Fârâbî (ölümü 950), Ebû Alî-yi Sînâ (ölümü 1037), Ebû Nasr-i Irâk (ölümü X. yüzyıl), Ebû Reyhân-i Bîrûnî (ölümü 1048), İbn Miskeveyh (ölümü 1030) gibi ünlü bilginler ile Firdevsî'den (ölümü 1025) başka Rûdekî (ölümü 941) [*Kelîle ve Dimne, Arâyisu'n-Nefâyis, Sindbâdnâme ve Dovrân-i Âfitâb*], Mes'ûdî-yi Mervezî (X. yüzyıl) [ilk manzum *Şahnâme*] ve Ebû Şekûr-i Belhî (X. yüzyıl) [*Âferinnâme*] ve Dakîkî (ölümü 977) gibi büyük şairlerin yetişmesi için uygun ortam hazırlanmış ve çok sayıda eser yazılmaya başlanmıştır. Firdevsî'nin de içinde bulunduğu Sâmâniler devri, Fars edebiyatının ilk gelişme evresi olarak kabul edilmekte ve daha sonra İslam dünyasında gelenek halinde kullanılacak olan nazım ile nesrin temelini bu dönemde atıldığı belirtilmektedir.³

XIII. yüzyıl ortalarında Moğolların Yakın Doğu'yu istilası İslam kültür hayatında olduğu kadar, kitap ve kitap sanatının gelişmesinde de yeni bir dönem açmış, bu yüzyılın ortalarından itibaren resimli kitaplar devlet atölyelerinde hazırlanmaya başlanmıştır. Bu yıllarda İran'ın ünlü şairi Firdevsî'nin yazdığı milli kahramanlık destanı *Şahnâme* ilk kez görsel dile aktarılmıştır. Edebî, tarihî ve dinî metinler bundan böyle sanatsever yöneticilerin himayesinde, Celayirlî, Timurlu, Türkmen, Safevî, Afşarlı, Kaçar, Babürlü, Özbek, Memluk ve son olarak da Osmanlı yöneticilerinin desteğiyle XIV ve XIX. yüzyıllar arasında değişen, çeşitlenen üslup ve ikonografik yaklaşımlarla resimlendirilmiştir.⁴

1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu tezde, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olup Esedî Tûsî *Gerşâsbnâme*'si ile Firdevsî *Şahnâmesi* metinlerini içeren minyatürlü bir yazma incelenmektedir. Söz konusu elyazmasının kısa bir tanıtımı, minyatürlerinin

³ Helmut Ritter, **Fars Edebiyatı Dersleri-2**, Haz. Mehmet Kanar, www. doguedebiyati.com.

⁴ Serpil Bağcı-Filiz Çağman-Günsel Renda-Zeren Tanındı, **Osmanlı Resim Sanatı**, İstanbul, 2006, s. 16.

listesi ve tasvirlerinden ikisi Nezihe Seyhan'ın *Süleymaniye Kütüphanesindeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Katalogu* başlıklı tezinde yer almışsa da bu çalışmada kimi minyatürlerin konusu yanlış belirlenmiş ve minyatürlerinin üslûbunun doğru teşhisi yapılamamıştır.⁵

Tezde, eserin sanat tarihi inceleme yöntemiyle bir bütün olarak değerlendirilmesi, minyatürlerinin dönemi ve üslûbunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple öncelikle Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü'ne yapılan başvuru sonucunda verilen izinle, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numaralı eserin CD'ye kayıtlı fotoğrafları ve metni alınmıştır. Metin çözümlendikten ve eserde yer alan minyatürlerin konuları belirlendikten sonra çalışma CD'deki fotoğraflar üzerinde yürütülmüş, minyatürlerdeki renklerin doğru olarak ifade edilebilmesi için eserin kendisi bir kereye mahsusen görülmüştür.

Yazmanın ait olduğu dönem ve minyatürlerinin üslûbunun tespiti için İstanbul kütüphanelerinde yayın taraması yapılmıştır. İstanbul'daki İSAM, IRCICA, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İÜ Merkez Kütüphanesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ve Süleymaniye Kütüphanesinde çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmalar ışığında tezin ilk ana başlığı altında, çalışmanın kapsamı, amacı ve yöntemi açıklanmıştır. İkinci bölümünde Ebû'l-Kasım Firdevsî'nin şair kimliği ve uzmanlarca tespit edilen yaşam öyküsüyle ilgili verilere değinilerek *Şahnâme* adlı eserini yazma süreci ve edebî kişiliği anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, Firdevsî'nin *Şahnâme*'yi yazma sürecinde yararlandığı kaynaklar, eserin bölümleri ve edebî değeri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümü, incelenen Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı Firdevsî *Şahnâmesi*'nin tanımlanmasına ayrılmıştır. Eserin şu an

---

⁵ Nezihe Seyhan, *Süleymaniye Kütüphanesindeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Katalogu*, İstanbul, 1991, s. 384-389.

yer aldığı koleksiyonun sahibi Sadrazam Mehmed Hüsrev Paşa ve kütüphanesi hakkında bilgi verildikten sonra, eserin ölçüleri, yazı karakteri, tezhibi ve XX. yüzyıl başında yenilenen cildinin özellikleri anlatılmıştır.

Tezin beşinci bölümünü oluşturan katalog bölümünde, *Gerşâsbnâme* ve *Şahnâme* minyatürleri tanımlanmış, tasvir ettikleri konular eserin metninde, kaynaklarda ve Farsça matbu metinde taranarak kısa bir şekilde özetlenmiştir.

Tezin altıncı bölümünde istinsah kaydı bulunmayan ve metni Esedî Tûsî'nin *Gerşâsbnâme* adlı eseriyle genişletilen Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı Firdevsî *Şahnâmesi*'nin, tezhibi ve minyatürleri incelenmiş, belirlenen üslûp özellikleri, aynı üslûp özelliklerini gösteren, metni genişletilmiş ve değiştirilmiş bazı *Şahnâme* nüshalarında yer alan tasvir örnekleriyle karşılaştırılmış, kitabın istinsah edildiği dönem ve minyatürlerinin üslûbu tespit edilmiştir.

Eserle ilgili varılan sonuçların açıklandığı Sonuç bölümünü, araştırmanın dayandığı kitap, makale, tez ve benzeri yayınların verildiği Kaynakça, Sözlük ve Resimler bölümleri izlemiştir.

2. EBÛ'L-KASIM FİRDEVSÎ

2.1. Hayatı

İran tarihine ilişkin rivayetleri ve kahramanlık anlatılarını derleyerek İran'ın milli destanı kabul edilen *Şahnâme*'yi kaleme alan Hekîm Ebû'l-Kasım Mansûr Firdevsî'nin hayatıyla ilgili kesin bilgilere sahip değiliz. Eserinde zaman zaman kendisiyle ilgili bilgelere yer veren ünlü sanatçının hayatı hakkındaki bilgiler, edebiyatçılar, tezkire yazarları, tarihçiler ve kendisini sevenler tarafından yaygınlaştırılan efsanelerle iç içe geçmiş, dolayısıyla gerçeklerle efsaneleri birbirinden ayırmak oldukça güç bir hal almış, kendisinin ve ailesinin kimliği, doğumu ve ölümü konusunda farklı farklı isimler, farklı farklı tarihler verilmiştir.⁶

Hasan, Ahmed ve Mansûr gibi adı çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı şekillerde geçen şairin künyesi Ebû'l-Kâsım, lakabı Fahrüddîn, mahlası ise başta Firdevsî olmak üzere Firdevsî-yi Tûsî ve İbn Şerefşâh şeklinde geçer. Künyesi ve lakabı konusunda genelde hemfikir olunan şairin Firdevsî mahlasını nereden aldığı konusunda çeşitli görüşler vardır: Kimileri bu mahlası babasının Tûs'ta Firdevs adıyla bilinen bir bağın bahçıvanı olması sebebiyle almış olabileceğini,⁷ kimileri ise Gazneli Mahmud'un şaire "cennetten gelen adam" anlamına gelen Firdevs adıyla seslenmiş olabileceğinden kaynakladığını düşünür.⁸ Babasının adı ise Ali Fahrüddîn, Ali İshâk bin Şerefşâh ve Ahmed bin Ferruh gibi değişik şekillerde geçmektedir. Ancak bu isimlerden hangisinin daha doğru olduğu konusunda yorum yapmak güçtür.⁹

⁶ Nizâmi-yi Arûzî'nin (ölümü h.560/m.1164) *Çehâr Makâle*, Muhammed-i Avfî'nin (ölümü h.629/m.1232) *Lübâbu'l-elbâb*, Hamdullâh-i Mustevfî'nin (ölümü h.750/m.1349) *Târih-i Guzide*, Gıyaseddin Baysungur'un (ölümü h.829/m.1426) *Mukaddime-i Baysungur* ve Devletşâh-i Semerkandî'nin (ölümü h.900/m.1494) *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, (Çev. Necati Lugal, Önsöz Nimet Yıldırım), İstanbul, 2009, s. 15; A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, *Şehnâme Yazmalarından Seçme Minyatürler*, İstanbul, 1971, s. 11.

⁷ Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, Çev. Necati Lugal, C. I, Ankara, 1963, s. 90.

⁸ Djalal Khaleghi-Motlagh, "Ferdowsi, Abu'l-Qâsem", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IX, New York, 1999, s. 514.

⁹ Mehmet Kanar, "Firdevsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 125; Khaleghi-

Firdevsî'nin doğum tarihi konusunda da kesin bir bilgi yoktur. Clément Huart¹⁰ şairin h.320/m.932 yılında, Ali Nihat Tarlan da buna yakın olarak h.320/m.932-h.323/m.934 tarihleri arasında doğmuş olabileceğini söylemektedir.¹¹ H. Ritter ile Jules Mohl ise şairin h.329/m.940 ya da h.330/m.941 yılında doğmuş olabileceğini belirtmişlerdir.¹² Şairin yer yer kendi yaşamıyla ilgili bilgiler verdiği eseri üzerine yoğunlaşan pek çok araştırmacı da bu konuda H. Ritter ile Jules Mohl'u takip etmiştir.¹³

İranlı ünlü şair, Devletşah'ın *Tezkiresi*'ne göre Rezan,¹⁴ Baysungur'un *Şahnâme Mukaddimesi*'ne göre Sâdâb ve Firdevsî'den bahseden en erken tarihli kaynak olması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahip Nizâmî-yi Arûzî'nin *Çehâr Makâlesi*'ne göre Horasan'ın Tûs şehrine bağlı Taberân kasabasının Baj köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁵ Bu kaynakların birleştiği tek ortak nokta ise geçen tüm bu yer isimlerinin günümüzde Meşhed adıyla bilinen Tûs şehrine bağlı köy, kaza veya semt isimleri olmasıdır.¹⁶

Firdevsî'nin hayatındaki karanlık noktalar onun inanç ve dünya görüşüyle de ilgili pek çok yorumun yapılmasına sebep olmuştur. Kendi atalarına ve kültürüne bağlılığından dolayı Zerdüş inancına bağlı olduğuna dair bazı yorumlar yapılmışsa da hem *Şahnâme*'nin giriş bölümündeki dizeler hem de şair hakkında bilgilere yer veren eserlerdeki kimi kayıtlar Firdevsî'nin Şîî dünya görüşünü benimsediğini ve

---

Motlagh, **a.g.m.**, s. 514; Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 15-16.

¹⁰ Clément Huart, "Firdâvsi", **Encyclopédie de l'İslam**, C. 11, s. 116.

¹¹ A. Nihat Tarlan, **İran Edebiyatı**, İstanbul, 1944, s. 45.

¹² Firdevsî, **Şahnâme**, (Çev. Necati Lugal, Önsöz Kenan Akyüz), C. I, İstanbul, 1967, s I-II.

¹³ V.L.Ménage, "Firdawsî", **Encyclopaedia of Islam**, C. II, 1965, s. 918; Mehmet Kanar, **a.g.m.**, s. 125; Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 514; Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 15

¹⁴ Devletşah, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁵ Edward G. Brown, **A Literary History of Persia**, Vol. II, Cambridge, 1956, s. 132; Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 514.

¹⁶ A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, **a.g.e.**, s. 11; Firdevsî, **Şahnâme** (1967), C. I, s. III.

bununla birlikte Mutezile mezhebinin inanç ve görüşlerine yakın durduğunu göstermektedir.¹⁷

Şairin çocukluğuna ve gençliğine ilişkin kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte pek çok tezkirede Firdevsî'nin babasının Tûs ırmağında ayrılan Âbrâhe çayı kenarında bir çiftlik sahibi, yani bir “dihkân” olduğu yazılıdır. İran milli değer ve geleneklerinin koruyucuları sayılan bu iyi eğitilmiş zengin toprak sahibi dihkânlar kültürlerini gelecek kuşaklara aktarmak gibi çok önemli bir görev üstlenmişlerdi. Milli duyguların yoğun olduğu böylesi bir ortamda doğup büyüyen Firdevsî'nin felsefe, İslami bilimler, İran tarihi, kültürü ve medeniyeti konularında ne denli birikimli olduğunu ve bunları aktarmak için ne denli çalıştığını yaklaşık otuz beş yılda bütün mal varlığını tüketerek ortaya koyduğu eserinden anlıyoruz.¹⁸

Firdevsî'nin öğrenim süreci ve hangi alanlarda eğitim aldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte yine eserinin kimi bölümlerinde verdiği ipuçlarından ve hakkında yapılan çok sayıda araştırma ve incelemeden anlaşıldığı üzere şair yirmi beş yaşına kadar eğitim ve öğrenimine devam etmiş, öğrenimi boyunca da tarih, özellikle de İran tarihi konusunda derinlemesine çalışmıştır. İyi bir dil eğitimi aldığı anlaşılan Firdevsî, kendisinden önce ünlü şairler tarafından kaleme alınan ve İran tarihiyle ilgili önemli bilgiler içermesi bakımından kendisine kaynak teşkil eden *Şahnâme* ve *Hudâynâme* gibi eserleri inceleyip faydalanabilmek için babasından (ya da Zerdüşht rahiplerinden) Pehlevîce (eski Farsça) ve şiir yazacak kadar da Arapça öğrenmiştir.¹⁹

Firdevsî'nin ailesi hakkında h.359/m.970 senesinde bir oğlunun doğduğunu bilmek dışında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak ilk çocuğunun h.359/m.970 yılında dünyaya geldiği düşünüldüğünde şairin h.358/m.969 ya da daha önceki bir tarihte evlenmiş olabileceği üzerinde durulur. Şairin eşi hakkında herhangi bir bilgiye

¹⁷ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 17.

¹⁸ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 16.

¹⁹ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 17.

rastlanamamakla birlikte *Şahnâme*'deki bazı dizelerden ve birtakım kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Firdevsî, güzel, kendisi gibi eğitilmiş ve sanatkâr bir kadınla evlenmiştir.²⁰ *Şahnâme*'nin "Menîje ile Bîjen Hikâyesi" gibi bazı bölümlerini kaleme alırken de onun yardımlarını görmüştür.²¹ Eserinden anladığımız üzere Firdevsî altmış beş yaşındayken otuz yedi yaşındaki oğlu ölmüş (h.394/m.1004) ve bu durum kendisini son derece üzmüştür. Firdevsî'nin bir de kızı olmuş ancak ölümünün ardından kızı yalnız kalmıştır. Nizâmî-yi Arûzî, Firdevsî'nin eseriyle alacağı ödülle işte bu kızının çeyizini hazırlamayı düşündüğünü belirtir.²² Bazı *Şahnâme* nüshalarının başlangıç bölümünde yer alan mukaddimeye göre şairin adı Mesud ya da Hüseyin olan bir de erkek kardeşi vardır.²³ Otuzlu yaşlarında iki çocuk babası olan Firdevsî'nin kırk yaşına kadar rahat bir hayat sürdürdüğü, ancak daha sonraki yıllarda hayatını maddi zorluklar ve sıkıntı içinde geçirdiği bilinmektedir.

Firdevsî'nin bir ömür vakfederek ortaya koyduğu eserini ilk olarak ne zaman yazmaya başladığı, tamamladığı ya da Sultan Mahmud'a sunduğu konusu yaşamındaki pek çok karanlık nokta gibi hâlâ birçok araştırmacının araştırıp tartıştığı, ancak çözüme ulaştıramadığı konuların başında gelir. Firdevsî'nin eserinde verdiği bilgiler ve tarihler ise bu karışıklığı daha da arttırmaktadır.²⁴

Firdevsî h.370-380/m.980-990 yılları arasında yazmaya başladığı eserini çeşitli ilavelerle h.394-404/m.1004-1014 tarihi civarında tamamlamıştır. Aynı sene oğlunu kaybeden şair bu sırada ciddi anlamda geçim sıkıntısı çekmekteydi ve bu zamana kadar eserini bir sultan ya da emire sunmayı aklından bile geçirmemişti. Ancak yakın dostlarıyla kendisini destekleyenlerin bir bir ortadan kaybolduğunu

²⁰ Muhammed Taki Bahar, Habib Yağmaî ve Zebîhûllâh Safâ gibi kimi yorumcular "Bîjen ile Menîje Hikâyesi"nin başında bahsi geçen kadının Firdevsî'nin eşi olarak yorumlamaktadır. Bkz. Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 514.

²¹ Khaleghi-Motlagh, **a. m.**, s. 514-515; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 21.

²² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 21.

²³ Khaleghi-Motlagh, **a. m.**, s. 515.

²⁴ Ahmed Ateş, "Şahnâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", **TTK Belleten**, C. XVIII, S. 70, Ankara, 1954, s. 159-168; H. Ritter, "Firdevsî", **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, 1988, s. 643-646.

gören Firdevsî, Sultan Mahmud'un birinci veziri Ebû'l Abbas Fazl bin Ahmed-i İsferyînî'den de aldığı cesaret ve hayatının geri kalan kısmını refah içinde geçirebilmeyi ümit ederek eserini Gazneliler sülalesinin en kuvvetli hükümdarına sunmaya karar verdi. Bu karar üzerine eserini tekrar gözden geçirdi, yeni şiirlerle zenginleştirdi ve bunları yedi ciltte topladı (h.400-410/m.1010-1020).²⁵ Ancak şair henüz Sultan Mahmud'la tanışmamıştı ve bu konuda ona sultanın kardeşi Nasr bin Sebük Tegin (ölümü h.412/m.1022) ile veziri Ebû'l Abbas Fazl bin Ahmed-i İsferyînî yardım edecekti ki, bu sırada Fars dili ve edebiyatıyla yakından ilgilenen ve bu tür çalışmaları destekleyen Ahmed-i İsferyînî hayatını kaybetti (ölümü h.404/m.1014). Bir rivayete göre Firdevsî bunun üzerine Gazne'ye giderek 60.000 beyit tutarındaki eserini Sultan'a bizzat kendisi sunmuş, ancak hükümdar yeni veziri Ahmed bin Hasan-ı Meymendi'nin de etkisiyle şairi yaraşır şekilde ödüllendirmemiş; üstelik daha önceden vaat ettiği gibi eserinin her beyitine karşılık bir dinar vermek yerine bir dirhem vermesi şairi son derece üzmüştür.²⁶

Nizâmî-yi Arûzî'nin *Çehâr Makâle*'sine göre ise Firdevsî *Şahnâme*'ni tamamladıktan sonra Tûs âmili ve dostu olan Alî Deylem'e istinsah ettirip, ravisi Ebû Dülef'le birlikte Gazne'ye gitmiş, burada kendisine sultanın veziri Ahmed bin Hasan-ı Meymendi yardım etmiş, ancak kendisini kıskanan rakiplerinin iftiraları ve dinsel eğilimleri yüzünden şair sultan tarafından iyi karşılanmamıştı. Kendisine yapılacak ödeme 60.000 dinardan 50.000 dirheme indirilmiş, sonunda ise eline sadece 20.000 dirhem geçmiştir. Beklentilerini karşılamayan bu bağış karşısında üzülen şair, hamama giderek içki içmiş ve aldığı dirhemleri buradakilere dağıtmıştır. Bu olayın ardından Herat'a kaçmış ve altı ay kadar şair Ezrakî-yi Herevî'nin (ölümü h.465/m.1072) babası İsmâil-i Varrâk'ın evinde saklanmak zorunda kalmış, daha

²⁵ Nizâmî-yi Arûzî'ye göre *Şehnâme*'nin yazılışı toplamda yirmi beş sene sürmüştür. Buna karşın *Şahnâme*'de üç defa otuz yıl, bir defada otuz beş yıldan bahsedilir. Khaleghi-Motlagh'ta bunun üzerine *Şehnâme* üzerine çalışılmaya başlanılan tarihi 367 ve tamamlanışını da 400 olarak aldığımızda, manzume için harcanan zamanın 33 sene olduğunu ve bu zamanı 367'den evvel, Bîjen ile Menîje'nin hikâyesinin yazıldığı tarihe kadar genişletip eserin tekrar gözden geçirildiği zamanı da ekleyerek şairin eserini 35 senede tamamladığını söyler. Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 515-516; *Şahnâme*'nin yazılış tarihi için ayrıca bakınız Ahmed Ateş, **a. m.**, s. 160-168; Edward G. Browne, **a.g.e.**, s. 132; H. Ritter, **a. m.**, s. 643-646.

²⁶ Mehmet Kanar, **a.g.m.**, s. 126; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 29-30.

sonra da Taberistan'a gidip Emir Şehriyar'ın huzuruna çıkmıştır. Burada Sultan Mahmud'a yüz satırlık bir hiciv yazmış ve bunu Taberistan emirine sunmuştur. Ancak Şehriyar, Sultan'a olan sevgisinden şairin hicviyesinin her beytine karşılık bin dirhem vererek bunu almış ve yok etmiştir (söz konusu manzumeden yalnızca altı dize kaldığı belirtilmektedir).²⁷ Bütün bu olup bitenin ardından Tûs'a geri dönen şair ömrünün geri kalan kısmını yoksulluk içinde geçirmiş ve burada vefat etmiştir. İranlı ünlü şairin ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklara göre farklılık arz etmektedir. Ancak başta *Şahnâme* olmak üzere tezkirelerdeki kayıtları göz önünde bulunduran pek çok araştırmacı tarafından h.411-416/m.1020-1025 yılları Firdevsî'nin ölüm tarihi olarak kabul edilmiştir.²⁸

Yine Nizâmî'nin aktardığına göre, Ahmed bin Hasan-i Meymendî, Firdevsî Tûs'a döndükten sonra Sultan ile aralarını bulmaya çalışmış, bunun için fırsat kollamıştır. Sultan Hint seferinden zaferle dönünce de bir yolunu bulup Firdevsî'ye gereken ödülü vermesi için onu ikna etmiştir. Bunun üzerine sultan yaptıklarından pişmanlık duyarak, şaire kimilerine göre 60.000, kimilerine göre ise 20.000 dinar tutarında çivit yüklü bir kervan yollamışsa da hediyelerle yüklü develer şehrin Rüdbar kapısından girerken, şairin cenazesi Rezân kapısından çıkarılmaktaydı. Daha sonra bu ödül şairin hayatta kalan tek ve son varisi kızına verilmek istenmişse de ağırbaşlı ve iyilikleriyle tanınan kızı tarafından “benim bunlara ihtiyacım yok” denilerek geri çevrilmiştir. Bunun üzerine bu ödül Sultan'ın da izniyle Tûs yakınlarında, Nişapur'dan Merv'e giden yol üzerinde yapılması planlanan Çâha adlı bir kervansaray ile su seddinin inşası için harcanmıştır.²⁹

Firdevsî'nin hayatıyla ilgili bir başka rivayete göre ise hayatının büyük kısmını maddi zorluklar ve çeşitli sıkıntılarla geçiren şairin talihsizliği ölümünün ardından da yakasını bırakmamış, şairin vefat ettiği şehirde yaşayan önemli din

²⁷ Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 516; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 29-30.

²⁸ Devletşah,**a.g.e.**, s. 96; Firdevsî, *Şahnâme*, (1967), C. I, s. XVIII; Khaleghi-Motlagh, **a. m.**, s. 517;

V.L.Ménage, **a.g.m.**, s. 919; H. Ritter, **a.g.m.**, s. 646.

²⁹ Khaleghi-Motlagh, **a. m.**, s. 517.

adamlarından biri Râfîzî olduğu gerekçesiyle Firdevsî'nin cenazesinin Müslüman mezarlığına gömülmesine ve namazının kılınmasına karşı çıkmış ve bunun üzerine naaşı geri getirilerek kendi meyve bahçesine gömülmüştür.³⁰

Başka bir rivayete göre de Firdevsî'nin ölümünü duyan herkes üzüntü içindeyken şehrin önde gelen din adamlarından Ebû'l-Kasım Gurgânî şairin, eserinde Zerdüşt bağlularını övdüğünü gerekçe göstererek böyle birinin cenaze namazını kıldıramayacağını söylemiştir. Fakat aynı gece şeyh rüyasında cenneti ve cennette muhteşem bir şekilde süslenmiş büyük bir saray içerisinde başında mücevherlerle bezeli tacıyla Firdevsî'yi çok değerli bir taht üzerinde otururken görür. Şeyh bu manzara karşısında yaptığından utanır ve yüzü kızarır. Firdevsî ise ona şöyle seslenir: “Ey şeyh, sen benim cenaze namazımı kılmadın da ne oldu? Bak, yüce yaradan benim namazımı kılmak üzere binlerce melek gönderdi. Şu gördüğün makam, taht ve taç yazmış olduğum eserin ulu tanrının övgüsünü konu alan sadece bir beyiti karşılığında bana verildi.” Dehşetler içinde uykusundan uyanan Şeyh gözlerinde yaşlar ve yalın ayak bir halde hemen Firdevsî'nin mezarına gider. Mezarın başında namaz kılar ve birkaç gün orada itikâfa girer. Ömrünün kalan kısmında da şairin mezarını her gün ziyaret eder.³¹

Şairin Gazneli Mahmud'la gerçekten görüşüp görüşmediği, bu güçlü ve sanata düşkünlüğüyle tanınan hükümdarın neden böylesine önemli bir eseri ve şairini gerektiği gibi ödüllendirmediği pek çok araştırmacının tartıştığı bir konu olmuş, bu konuya farklı yorumlar getirilmiş ve genellikle sebep olarak şair ile Sultan'ın düşünce ve görüş farklılıkları; Sultan'ın Sünni, ünlü şairin ise Şîî oluşu; Firdevsî'nin İran hükümdarları ve milli kahramanlarına aşırı derecede düşkün oluşu; Râfîzî ve Mutezile mezhebine bağlı olduğunu ileri sürüp aleyhinde propagandalarda bulunan bazı kıskanç kimselerce gözden düşürülmesi gösterilmiştir.³²

³⁰ H. Ritter, **a.g.m.**, s. 646; Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 517; Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 31.

³¹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 20.

³² Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 30.

2.2. Edebî Kişiliği

Firdevsî İslamiyet öncesi İran'ın tarihi-efsanevî hükümdarlarının ve onlara her koşulda bağlı kalan kahramanların ülkelerini, milli gelenek ve göreneklerini korumak adına verdikleri mücadelenin destanı olan *Şahnâme*'yi kaleme alarak kahramanlık destanları, trajedi, aşk şiirleri gibi ayrı ayrı konuları içeren, dünya edebiyatı tarihinde eşsiz bir şaheser yaratmıştır.

İran kültür ve geleneklerine aşina olan bu usta şair edebî anlamda yetkinliğe ulaştığı Farsçanın yanı sıra Pehlevîce ve Arapçayı öğrenerek zengin bir ifade gücüne kavuşmuştur. Ancak Firdevsî, Arapçanın yoğun etkisinde kalan Fars dilinin yeniden eski önemine kavuşabilmesi için eserinde Arapça sözcüklere yer vermektan mümkün olduğunca kaçınmış, Pehlevî dilini ise eski İran tarihi hakkında bilgi edinmek üzere kullanmıştır. Bunun için diyebiliriz ki Firdevsî *Şahnâmesi*'yle kendi ana dilini yeni bir aşamaya kavuşturmuş, İranlılara Fars dilinin en temel kaynaklarından birini, sözcük hazinelerini hediye etmiştir. Bu bakımdan eser yazarına “... Çok sıkıntı çektim bu otuz yılda/Diriltiltim İranlıyı ben bu Farsçayla...” sözünü söyleme kudretini ve cesaretini vermiş ve “Milli Şair” gibi unvanlarla anılmasını sağlayarak onu ölümsüzleştirmiştir. Ayrıca şair muhtemelen *Şahnâme*'den önce diğer şairler gibi gazel ve kasideler de yazmıştır. Ancak şairin bugün elimizde bulunan toplu tek eseri *Şahnâme*'dir. Yakın zamana kadar Firdevsî'ye atfedilen *Yûsuf u Züleyha* adlı mesnevînin ise uzun tartışmaların ardından gerçekte başka bir şaire ait olduğu anlaşılmıştır.³³

Firdevsî, milli birlik ve beraberlik duygularına her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulan bir zamanda kahramanlık hikâyelerini esas alarak kökleri çok eskilere dayanan milletin efsanevî tarihini ve klasik dönemin tarihsel seyrini, hayal gücünü ve kalemını en güzel şekilde kullanarak canlandırmayı başarmıştır. Şair

³³ Şairin *Şahnâme* dışında kıta, gazel ve beyitler şeklinde bulunan şiirleri, mecmua, tezkire, şair ve şiirlere yer veren çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Bu şiirlerin tamamını da ünlü Alman edebiyat araştırmacısı ve İran bilimci Hermann Ethe bir kitapta toplayarak yayımlamıştır. Ancak bunların da tümünün Firdevsî'ye ait olup olmadığı tartışma konusudur. Mehmet Kanar, **a.g.m.**, s. 127; Khaleghi-Motlagh, **a.g.m.**, s. 514.

Şahnâme aracılığıyla halkına İrânlılık ruhunu yeniden hatırlatan, onu harekete geçiren, Zâl'ı, Rüstem'i, Keykâvûs'u, Cemşîd'i, Rahş'ı, Sîmurg'u yaşatmaya devam eden kişi olmuştur.³⁴

Ayrıca şair eserinde halkın anlamakta zorluk çekebileceği bir dil kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınmış, İrân tarihini, mitolojisini, kültürünü ve değerlerini olabildiğince anlaşılır ve sade bir dille aktarmıştır. Söz ve şiir sanatının ustalıklarına ve gösterişli tarafına fazla önem vermeyen Firdevsî'nin asıl başarısı ve hüneri titizlikle kurduğu cümlelerde, özenle seçtiği sözcüklerde, doğa manzaraları ve savaş sahnelerindeki betimlemelerinde, dizelerindeki uyum ve göz kamaştırıcı canlılıktaki tasvirlerinde kendini gösterir.³⁵ Firdevsî her ne kadar bir savaşta bulunmadıysa da, betimlediği savaş alanı sahneleri tamamen onun hayal ürünleri de olsa o bunları öylesine canlı bir üslûpla anlatır ki, okuyucu ister istemez anlatılan olayların yoğun etkisi altında kalır. Kahramanlarını ise basitçe tanıtmaz, onlarla yaşar, onlarla kederlenir ve zaferlerinin sevincini paylaşır. İrânlı kahramanların ölümünden büyük üzüntü duyar, ama düşmanlarının ölümüne de sevinmez. Bir dihkân olarak Firdevsî doğayı tanır, bu yüzden de betimlemeleri doğanın canlı renkleriyle örülüdür.³⁶

Bunların yanı sıra şair zaman zaman benzetmelere ve tekrarlara başvurmuştur. Bu konuda Kenan Akyüz, Necati Lugal'ın çevirisine yazdığı önsözde eserdeki kimi benzetmelerin ve imgelerin birçok yerde tekrarlandığını ve bunun okuyucu üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını yazmıştır.³⁷ Fakat aynı bağlamda çevirisinin önsözünde bu konuya değinen Reuben Levy, devrilen hükümdarlar ile kahramanlar için her seferinde tutulan matemleri, metinde tekrarlanan gün doğumu betimlemelerini “*onun şiirinde güneş asla iki kere aynı şekilde doğmaz; hiçbir matem birbirine benzemez*” şeklinde överek Kenan Akyüz'ün olumsuz olarak yorumladığı tekrarlara olan hayranlığını dile getirmiş, bu tekrarların rahatsız etmek

³⁴ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 34.

³⁵ A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶ Khaleghi-Motlagh, *a.g.m.*, s. 521.

³⁷ Firdevsî, *Şahnâme*, (1967), s. XX.

bir yana Firdevsî'nin sanatını en üst düzeye ulaştırdığını belirtmiştir.³⁸ Ancak onun dizelerinde anlamayı güçleştirecek kinayeler, kapalı ifadeler, okuyucuyu bıktırıcı, zor anlaşılacak kelimeler yer almamaktadır.³⁹

Bir tarihçi gibi çalışarak milli geleneğin daha önce oluşturulmuş parçalarını; temiz bir soydan gelerek taht ve taca sahip olan İran hükümdarlarını, bu hükümdarların adalet sistemlerini, yaptıkları bağışları, eğlence meclislerini, aşklarını, saray teşrifatlarını, kahramanlarını, askeri organizasyonlarını, savaşlarını ve zaferlerini sade bir dille, kurgudan uzak bir şekilde bir araya getiren Firdevsî'nin bu çok beğenilen üslûbu XI.-XIV. yüzyıllarda yaygın olarak güncelliğini korumuş, Firdevsî'den sonra da başta Esedî-yi Tûsî, Osmân-i Muhtârî, Îrânşâh bin Ebû'l-hayr gibi İranlı ünlü şair ve yazarlar bu türden kahramanlık hikâyeleri yazmaya devam etmişlerdir.⁴⁰

---

³⁸ Reuben Levy, *The Epic of the Kings*, Chicago, 1967, s. XIX.

³⁹ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 18.

⁴⁰ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 39.

3. FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ

Şahnâme dünyanın yaratılışından Arap istilasına kadar İran'ın İslamiyeti kabul etmeden önceki bin yıllık tarihini, hükümdarlarını, kahramanlık hikâyelerini, efsanelerini ve geleneklerini anlatan manzum bir eserdir.

3.1. Kaynakları

Şahnâme ve *Şahnâme* gibi milli kahramanlık hikâyelerine yer veren eserlerin başlıca kaynakları *Âvesta* ile Pehlevîcede kaleme alınmış dini ve edebî metinler olmuştur. Zerdüş'tün kutsal kitabı olan *Âvesta* İran dili ve edebiyatının en eski ve en önemli eseridir.⁴¹ En erken tarihli bölümü olarak kabul edilen "Gâtâlar" bu dinin peygamberi Zerdüş'tün ilahileridir. Araştırmacıların çoğu bu ilahilerin MÖ VI. yüzyılda yazıldığı kanısındadır.⁴² Diğer yandan birtakım araştırmacılar ve bu konuda detaylı çalışmaları bulunan uzmanlar da söz konusu bölümlerin yazılış tarihini çok daha eskilere götürmekte, Zerdüş'tün yaşadığı dönemlerin MÖ 1100-1500-1700'lü yıllar olduğunu söylemektedirler. Bunun yanı sıra İran milli tarihi ve tarihi kişiliklerin efsanelerinin izlerine *Âvesta*'dan da önce MÖ 1800-1200'de söylendiği kabul edilen Âryanların Sanskritçe "Rîgvedâ" adlı ilahilerinde rastlanır.

İran'ın çok eski ve çok zengin olan ve halk arasında sözlü söylenceler halinde yaşayan milli geleneklerini yazılı hale sokma girişimi Firdevsî'den çok önce, VI. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Firdevsî, eserini oluştururken bu rivayetlerden ve eserinin çeşitli kısımlarında bazen adlarıyla bazen de mübid ya da dihkân şeklinde sıfatlandırarak andığı bilgili kimselerin anlatımlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. Firdevsî'nin *Şahnâmesi*'nin çeşitli kısımlarında Âzâd Serv ya da Serv adıyla söz ettiği kimse, dihkân ya da mübid gibi sıfatlarla andığı bu bilgili kimselerden biri sayılabilir. Soyunun Neriman oğlu Sâm'a dayandığını söyleyen ve hayatını Rüstem'in hayatını araştırmaya adan Serv'in derlediği *Rüstem'in Haberleri* adlı

⁴¹ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 48.

⁴² Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul, 2008, s. 13.

derleme, Firdevsî'nin, Rüstem'in kahramanlıklarını anlatmak için başvurduğu temel bir kaynak olmuştur. *Rüstem'in Haberleri* adlı bu derleme aynı zamanda Yeni Farsça ile kaleme alınmış ilk mitolojik çalışma ve İran milli hikâyelerine yer veren ilk derleme olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.⁴³ Firdevsî, Serv dışında Şâhû-yi Pîr (Satrancın Gelişi bahsinde), Herat Serhaddâri Mah (Hürmüz'ün padişahlığı üzerinde dururken ve Nûşirvân'ın hikâyeleri kısmında), Şâdân-i Berzîn ve Behrâm (Rüstem ile Sohrâb'ın trajik hikâyesi kısmında) gibi bazı kimselerin anlattığı hikâyeleri de derleyerek eserine katmıştır.⁴⁴

Şüphesiz Sâsâniler döneminin ve bununla doğru orantılı olarak Firdevsî'nin en önemli kaynaklarından biri *Hudâynâme*'dir. İran tarihi ve kültürü konusunda çok önemli bilgiler içeren bu değerli eser Sâsâni hükümdarı Nûşirvân'ın (salt. 531-579), egemenliği altındaki topraklarda İran, İran tarihi ve kahramanları hakkında dilden dile dolaşan hikâyelerin, rivayetlerin ve savaş günlüklerinin toplanması ve bunların yazılıp özenle korunması yönündeki emriyle meydana getirilmiştir. Benzeri bir çalışma da Sâsânilerin son hükümdarı III. Yazdicerd'in (salt. 632-651) isteği doğrultusunda yapılmış ve bunun sonucunda *Şahnâme* veya *Kitâb-i Şâhân-i Dânişveri* adıyla bilinen eser hazırlanmıştır.⁴⁵ Aslı Pehlevîce olan *Hudâynâme* daha sonra Arapça ve Farsça çevirileri yapılmış, Firdevsî gibi pek çok şahnâme yazarının başlıca kaynağı olmuştur.

Firdevsî İran, Hint-Avrupa, Yunan mitolojilerinden ve İslami kaynaklardan büyük ölçüde faydalanmıştır. Ancak eserini hazırlarken Firdevsî'nin en temel kaynakları yaklaşık 3.000 beyitlik bir manzume olan *Şahnâme-yi Mes'ûdî-yi Mervezî* (h. IV./m. X. yüzyıl) ile Fars nesrinin en eski metni olarak kabul edilen *Şahnâme-yi*

⁴³ Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisi", *Nüşa*, yıl II, sayı 7, Ankara, 2002, s. 37.

⁴⁴ Bunların dışında Firdevsî Gazneli dönemi şairlerinden bazılarının da şiirlerinde işlemiş oldukları "Bîjen ile Gorâzan", "Menîje ile Bîjen" gibi destanları ve "Ekvân Dev" gibi milli söylenceleri derleyerek eserine almıştır. Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 29; A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, *a.g.e.*, s. 13; Abdülkadir Karahan, "Firdevsî'ye Göre İran Eski Tarihi ve Şahnâme'nin Kaynakları", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s. 209.

⁴⁵ Nimet Yıldırım, *a.g.m.*, s. 35.

Ebû Mansûr-î olmuştur. Horasan komutanı Ebû Mansûr Muhammed bin Abdurrezzâk'ın (ölümü h.351/m.962) emriyle yazılan *Şahnâme-yi Ebû Mansûr-î* İran'da nesilden nesile aktarılan milli destanların, efsanelerin ve tarihi bilgilerin derlenmesinden meydana gelmiştir (h.346/m.957). *Âvesta* ve *Hudâyname* gibi Pehlevîce kaynaklara başvurularak hazırlanan bu eser Fars dili, edebiyatı ve tarihini köklü temellere dayandırması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bazı araştırmacılara göre Firdevsî'nin eserinde önemli ölçüde faydalandığından söz ettiği ve zaman zaman kelimesi kelimesine aktarımlar yaptığını söylediği eser de budur.⁴⁶ Kısa sürede yaygınlaşıp ün kazanan bu eser daha sonra Dakîkî-yi Tûsî (ölümü h.368/m.978) tarafından nazma dönüştürülmeye başlanmış, ancak şairinin genç yaşta ölümü üzerine yarım kalmıştır.⁴⁷ Şair bu yazdığı kısımlarda Zerdüşt'ün ortaya çıkışıyla Goştâsp ile Ercâsp'ın mücadelelerinden söz etmiştir. Bu eserin Goştâsp saltanatı ve Goştâsp-Ercâsp savaşlarından söz eden 1.000 beytini Firdevsî *Şahnâmesi*'nde kullanmıştır.⁴⁸ X. yüzyılda kaleme alınmış Ebû Mueyyed Belhî'nin *Şahnâme-yi Ebû'l-Mueyyed-i Belhî* adlı mensur eseri ile Ebû Alî Muhammed Bin Ahmed-i Belhî'nin kaleme aldığı *Şahnâme-yi Ebû Alî-yi Belhî* de Firdevsî'nin belli başlı kaynakları arasındadır. Yine Sa'libî'nin Arapça yazılan *Gurerü Ahbâr* ve *Mülûku Fûrs*'ü ile Birunî'nin *Âsârü'l-Bakkiyesi* Firdevsî'nin sıklıkla başvurduğu temel kaynaklardandır.⁴⁹

3.2. Eserin İçeriği

3.2.1. Mukaddimeleri

Firdevsî'nin *Şahnâmesi*'nin XIII. yüzyıl başından itibaren çoğaltılan nüshalarının birçoğunun ilk sekiz ile on beşinci sayfaları arasında yer alan ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir *mukaddime* “önsöz” bölümünün varlığı

⁴⁶ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 26-28.

⁴⁷ Muhammed Avfî *Lubâbu'l-elbâb* adlı eserinde Dakîkî'nin 20.000 beyit yazdığını belirtmiştir bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 19.

⁴⁸ Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, (Haz. Zühal Kültürel-Latif Beyreli), C. I, Ankara, 1999, s. XVIII; Ahad Emirçüpani, “Sâmâniler Döneminde Yöneticilerin Fars Şiirine Verdikleri Önem”, *Nüşa Dergisi*, yıl III, sayı 11, Ankara, 2003, s. 113-121, s. 114; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 28.

⁴⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, C. I-II, Ankara, 1989, s. 462.

belirlenmiştir. Bu bölümde şairin eseri yazma süreciyle ilgili ayrıntılar yer aldığı gibi, hayatıyla ilgili de önemli bilgiler verildiği tespit edilmiştir. Bu metinler kitabın fihristiyle son bulmaktadır. XIII-XIV. yüzyıllar ile XV. yüzyıl başına ait olan nüshalardaki mukaddime metinleri araştırmacılarca *Eski Önsöz* olarak tanımlanmıştır. 1430 yılından sonra kopyalanmış *Şahnâme* nüshalarının başında ise *Baysungur Önsözü* olarak isimlendirilen Timurî şehzade Baysungur (ölümü 1434) tarafından yazılan ya da yazdırıldığı düşünülen farklı bir muhtevaya sahip mukaddimenin varlığı da tespit edilmiştir.⁵⁰

Zeren Tanındı bu iki tür önsöz metni dışında Firdevsî'nin İran tarihini anlatmaya başlamadan önce kaleme aldığı bölümü de şairin kendi mukaddimesi olarak değerlendirmektedir.⁵¹

Bu kısımda Firdevsî eserine “*aklı ve canı yaratan Tanrı'nın adıyla*” başlayarak, “*padişahların tacı ve ünlü kişilerin süsü*” olan akıl ve bilgiyi överek devam eder. Ardından evrenin, ayın, güneşin, gezegenlerin ve diğer varlıkların var edilmesini ve insanın yaratılışını anlatır. “*Bilgi ve din senin hakiki kurtarıcıdır*” dizeleriyle tekrar söze başlayan şair Hz. Muhammed'i, onun vasisi Hz. Ali'yi, ashabını ve ehl-i beytini över.⁵²

3.2.2. Bölümleri

Firdevsî bundan sonra İran'ın tarihi ve kahramanlık hikâyelerini aktarmaya başlar. İlk efsanevî hükümdar Keyûmers'ten başlayarak Sâsânilerin son hükümdarı III. Yezciderd'e kadar olan toplam elli hükümdarın hayatını ve savaşlarını mitolojik, kahramanlık ve tarihi çağlarını hükümdarlık süren sülalelere göre dört büyük devreye ayırarak anlatır.

⁵⁰ Resimli *Şahnâme* metinlerinin mukaddimeleriyle ilgili olarak bkz. Zeren Tanındı, (2008), “Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şahnâme-i Firdevsî'nin Mukaddimesinin Resimleri”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 9, S. 15, Bursa, 2008, s. 268-269.

⁵¹ Zeren Tanındı, (2008), a.g.m, s. 284.

⁵² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 49-53, b. 1-125.

Eserin birinci bölümü İran tarihindeki ilk sülâleyi temsil eden Pîşdâdîler'e ayrılmıştır. Pîşdâdîler döneminin ilk hükümdarı Keyûmers'tir. İran rivayetlerinden farklı olarak Keyûmers'ten *Şahnâme*'de ilk insan değil, ilk hükümdar olarak söz edilir. Önceleri mağaralarda yaşayan Keyûmers, hayvan postundan elbiseler giyer. Zırh bir yana, kumaş dokumanın henüz bilinmediği bu devirlerde insanlara kendisinin gibi hayvan postundan giysiler yapmayı ve yemek pişirmeyi öğretir. Evler yapar, köyler ve şehirler kurar. Taht ve tacı ilk icat eden, ilk taç giyen ve tahta ilk çıkan (*Âvesta*'ya göre Ahura Mazda, yüzük ve altın asadan oluşan iki önemli simgeyi vererek onu iktidar sahibi yapmıştır) işte bu Keyûmers'tir. Otuz yıllık saltanatında tüm hayvanlar ona itaat eder.⁵³ Keyûmers'in Siyâmek adında bir oğlu olur, ancak çok sevdiği bu oğlu Keyûmers'in egemenliğini kışkırtan ve yerine geçmeye çalışan Ehrimen adlı kötü bir devle yapılan savaş sırasında öldürülür. Siyâmek'in öcünü alan oğlu Hûşeng ise Keyûmers'ten sonra kırk yıl boyunca tahta ve taca sahip olur.⁵⁴ Bu hükümdar da demiri ve demircilik sanatını icat ederek keser, testere ve balta gibi aletler imal eder. Toprağın daha verimli hale gelmesini sağlayıp insanlara tohum saçmayı, ekip biçmeyi öğretir. Hûşeng'in ölümünden sonra tahta oğlu Tehmûrs çıkar ve otuz yıl boyunca hüküm sürer. Devlere egemen olan bu hükümdar Dîvbend (Dev yakalayan, Dev bağlayan) lakabıyla da anılır. Tehmûrs insanlara koyun ve kuzu yünü eğirmeyi, bunlardan giysi ve yaygı yapmayı öğretir. Hayvanların ehlileştirilmesi de bu hükümdar zamanında olmuştur.⁵⁵ Tehmûrs'un oğlu olan Cemşîd İran'da hüküm süren Pîşdâdîler sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı kabul edilir. Adil davranarak insanların rahat bir yaşam sürmesini sağlayan Cemşîd yedi yüz yıl insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler âlemine hükmeder, insanlara terzilik, gemicilik, hekimlik gibi meslekleri öğretir. İlk defa demiri işleyip silah yapımında kullanan o olur. Bunların yanı sıra tahta oturduğu gün olması nedeniyle Nevruz ilk kez onun tarafından bayram olarak kutlanmıştır.⁵⁶

⁵³ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 58-62, b. 240-310.

⁵⁴ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 62-66, b. 310-360.

⁵⁵ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 66-68, b. 360-410.

⁵⁶ Cemşîd'in tahta bulunduğu dönemde toplumun dörde ayrıldığını belirtmiştir: Bunlar sadece tapınmakla vakit geçiren Kâtuziyânlar (din adamları –bunlar dağlık yerde yaşıyorlar); vakitlerini savaş alanlarında geçiren ve padişahlığı koruyan Nisâriyânlar; toprakla uğraşan çiftçiler yani

Cemşîd'i yenen, onun taht ve tacını ele geçiren Dahhâk'ın hükümdarlığı ise bin yıl sürer. Bu dönemde bilgi ve akıl hor görülür, iyilik, doğruluk ve dürüstlük gibi kavramların yerini kötülük, hilekârlık ve yalancılık alır.⁵⁷ Yılanbaşı Dahhâk'ı yenerek Pîşdâdiyân hanedanının altıncı hükümdarı olan Ferîdun, Cemşîd'den sonraki en büyük ve en önemli padişah olarak beş yüz yıl saltanat sürer.⁵⁸ Keyûmers'ten Ferîdun'a kadar olan bu dönem kaynaklarını Hint-İran ortak Âryan mitolojisinden aldığından genellikle *Mitolojik Çağ* olarak değerlendirilir. Bu devirde büyük, ulusal kahramanlar yoktur. Ancak ateş bulunmuş, insanlar toprağı ekip biçmeyi öğrenmiş, yiyecek, giyecek, barınma gibi doğal ihtiyaçlarını karşılamaya başlamış ve ilkel de olsa siyasi yapılar kurmuşlardır. Yine bu devirler, insanlarla devler arasında anlaşmazlıkların baş gösterdiği, özellikle Tehmûrs ve Cemşîd'in olağanüstü güçleriyle devlerin, insanların emrine girdiği ve medeniyetin gereklerinden birçoğunun öğrenildiği zamanlardır.⁵⁹ Söz konusu dönemde hükümdarlar sadece yönetici değil, aynı zamanda insanlara yol gösteren kılavuzlardır.

Temiz bir soydan gelen Ferîdun dünyayı; İran, Tûran ve Rûm'u üç oğlu arasında paylaşmak istemiş, ancak bu paylaşımı adil bulmayan Selm ile Tûr küçük kardeşleri Îrec'i öldürmüşlerdir. Bu olay sonucunda başlayan savaşlar *Şahnâme*'nin önemli bir kısmını kaplamıştır. Îrec'in torunu ve Pîşdâdiyân hanedanının yedinci hükümdarı olan Menûçehr dedesinin öcünü daha tahta çıkmadan alır ve efsunlar yaparak cadıları zararsız hale getirir. Bütün dünyaya adaleti, iyiliği, mertliği, temizliği, akılla hareket etmeyi öğütler. Bu dönemin diğer bir özelliği de İran milli kahramanlık destanlarının en önemli karakteri olan Rüstem'in ortaya çıkışıdır. *Kahramanlık Çağı* olarak adlandırılan bu devir, aslında Kâve'nin Dahhâk'a başkaldırmasıyla başlatılabilir ve Âtbîn'in oğlu Ferîdun'un Dahhâk'a karşı

Nesûdiyânlar ve araştırmacılar ile sanatçılar olan Ehnûhûşînlerdir bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 68-78, b. 410-625.

⁵⁷ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 78-102, b. 625-1160.

⁵⁸ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 102-150, b. 1160-2350.

⁵⁹ Yarı mitolojik yarı tarihsel Pîşdâdî hanedanının egemenlik süresinin 2470 yıl olduğu ve İran'ın batısında yaşadıkları söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, "Pîşdâdiyân", *a.g.e.*, s. 571-572; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 37.

mücadelesiyle devam eder. *Şahnâme*'deki ilk aşk destanı olan Zâl ile Rûdâbe'nin hikâyesi de bu bölümde değerlendirilebilir. Bu çağda efsanelerle tarihi olaylar çakıştığı gibi İran rivayetlerinin en ünlü kahramanları sahnedir; Gûderz, Gîv, Bîjen, Behrâm, Ferâmurz, Sohrâb, Kâren gibi Zâl oğlu Rüstem'den başka daha pek çok isim de ünlü kahramanlar arasında yer almaktadır.⁶⁰ Menûçehr'den sonra tahta ve taca kavuşan Nevzer'in saltanatı ancak yedi yıl sürer, Tûran hükümdarı Efrâsiyâb tarafından öldürülünce yerine Zâl'ın teklifiyle Tâhmâsp'ın oğlu Zev, sonrasında da Gerşâsp geçer. Tâhmâsp oğlu Zev ve torunu Gerşâsp'ın saltanatları döneminde kıtlıklar baş gösterir, Efrâsiyâb'la şiddetli savaşlar yapılır ve Pişdâdîler sülalesi tarih sahnesinden çekilir.

Gerşâsp'ın egemenliği sona erip de İran tahtı boş kalınca Zâl, mubidlerden aldığı işaretle Ferîdun soyundan olup Elbûrz dağında yaşayan Keykubâd'ı bu makama layık görür ve oğlu Rüstem'i onu bulup getirmesi için gönderir. Rüstem bu görevi başarıyla yerine getirir ve Kaykubâd İran hükümdarlığının yeni sahibi olur. Ferîdun soyundan olan Keykubâd'ın başa geçmesiyle İran'ın ikinci sülalesi olan ve *Şahnâme*'nin ikinci bölümünü oluşturan Keyânîler dönemi başlar. Kaykubâd ordusunda bulunan kahraman ve komutanların istekleri doğrultusunda Efrâsiyâb'la savaşıma karar verir. Uzun savaşlar ve çetin mücadelelerin ardından Efrâsiyâb yenilgiye uğratılır ve İran-Tûran sınırı Ceyhun ırmağı olarak belirlenir. Kendine başkent olarak İstahr şehrini seçen Keykûbad, yüz yıllık saltanatı süresince birçok şehir kurup bayındırlık hareketinde bulunur. *Şahnâme* ve Fars edebiyatında her yönüyle iyi ve güler yüzlü bir hükümdar olarak geçen Keykûbad zamanında halk mutluluk ve refah içinde yaşar. Keykubâd ölünce yerine oğlu Keykâvûs geçer. Yüz elli yıl saltanat süren Keykâvûs, önce Zâl'ın tüm itirazlarına rağmen Mâzenderân'a saldırır, bir süre sonra da Çin, Tûran ve Mekran'a gider ve Berberiler üzerine bir sefer düzenler. Berberi hükümdarı Mısır sultanı ve Hâmâverân hükümdarının yardımıyla ona karşı koymaya çalışsa da yenilir. Bunun üzerine Kâvûs, Hâmâverân

⁶⁰ İran milli tarihinin en önemli destanları bu çağda geçmiş ve Zâl oğlu Rüstem'in kahramanlık hikâyeleri tüm İslam edebiyatını etkilemiştir. Bkz. A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, **a,g,e.**, s. 15; Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 37.

hükümdarının kızı Sûdâbe ile evlenmek isterken hile ve aldatmalarla yakalanarak tutsak edilir. Sonunda Rüstem pek çok tehlikeyle karşı karşı kalmasına rağmen Hâmâverân'a giderek Kâvûs'u kurtarır ve Sûdâbe ile birlikte İran'a geri getirir. Bütün bunların ardından Sohrâb'la giriştiği savaşlar trajik bir şekilde son bulur. Siyâvûş üvey annesi tarafından atılan iftiralar yüzünden babası tarafından sınanır; Rüstem ile Kavûs arasında kötü ve uğursuz günler başlar. Hatta bu dönemde İran'a bir süre Efrâsiyâb hâkim olur. Yüz elli yıl saltanat süren Keykâvûs'un ardından Keyânîyân tahtının ve tacının yeni sahibi artık Keyhüsrev'dir. Keyânîler hanedanının en güçlü hükümdarlarından biri olan Keyhüsrev, Siyâvûş'un Efrâsiyâb'ın kızı Ferngîs ile evliliğinden olma oğlu ve Keykâvûs'un torunudur. Dedesinin ölümünün ardından tahta çıkıp altmış yıl saltanat süren Keyhüsrev, hayatının büyük kısmını babasını öldürenlerden öç almakla geçirir ve bu olay İranlılarla Tûranlılar arasındaki savaşların tekrar alevlenmesine sebep olur. Ayrıca Gîv'in oğlu Rüstem'in torunu Bîjen ile Efrâsiyâb'ın kızı Menije arasında yaşanan aşk da bu ülkeler arasında kanlı savaşlara yol açar. Bu kanlı ve çetin savaşların sonunda Keyhüsrev amacına ulaşır, Gersîvez ile Efrâsiyâb'ı öldürerek babasının öcünü alır. Hayatının sonlarına doğru dünyadan elini eteğini çeken ve sağlığında yerine Lohrâsp'ı seçen Keyhüsrev tanrıyla baş başa kalıp ibadet edebilmek için yollara düşer, onu yalnız bırakmayan Gîv, Tûs, Ferîborz ve Bîjen gibi komutanlarıyla birlikte çıktığı seyahatte bir kar fırtınasında ortadan kaybolur. Keyhüsrev'den sonra tahta oturan Lohrâsp döneminde İran'da tek tanrı inancı hızla yayılmaya başlar ve Lohrâsp Belh'te Azerborzîn adındaki ünlü âteşgedeyi yaptırır. Lohrâsp'ın Zerîr ile Goştâsp adlı iki oğlu olur. Goştâsp babası henüz sağken saltanatı ele geçirmek ister, ancak Lohrâsp buna izin vermeyince bu olaya kızıp Hindistan'a gider. Oradan Bizans topraklarına geçen Goştâsp Rûm kayserinin kızı Ketâyûn ile evlenir ve kayserin emriyle İran'a asker çıkarır. Lohrâsp bunun üzerine tahtını oğluna bırakır, Zerdüştlüğü kabul ederek Belh'teki Nevbehâr'a⁶¹ çekilir. Ömrünün geri kalan kısmını burada ibadet ederek geçiren Lohrâsp Tûranlı Ercâsp'ın saldırılarından birinde hayatını kaybeder.⁶² Yüz

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nimet Yıldırım, "Nevbehâr", **a.g.e.**, s. 546.

⁶² Bazı araştırmacılara göre Lohrâsp'ın hayatı *Şahnâme*'de çok uzun bir yer tutsa da bu kısım

yirmi yıl hükümdarlık yapan Goştâsp'ın tahtta bulunduğu otuzuncu yılda Zerdüşrt ortaya çıkar. Goştâsp'ın Zerdüşrt inancını kabul etmesi ise İran-Tûran savaşlarının yeniden alevlenmesine sebep olur. Bu dönemde art arda pek çok savaş yapılır ve Goştâsp'ın ölümsüz olarak nitelenen oğlu İsfendiyar, amcası Zerîr'in katili Bîderefş'i öldürerek intikamını alır ve Ercâsp'la yaptığı savaştan zaferle döner. İsfendiyar'ın bu başarılarını kıskanan Goştâsp ise Rüstem'i yakalamasına karşılık taç ve taht vaat ederek oğlunu ölüme gönderir. Bu teklifi kabul ederek Rüstem'in yurdu olan Zâbilistan'a giden İsfendiyar, çetin savaşlar sonunda Rüstem'in Sîmurg'un yol göstericiliğiyle attığı zehirli bir okla gözünden vurularak öldürülür. Bundan sonra da cihan pehlivanı Rüstem bir av toplantısında üvey kardeşi Şegâd'ın hileleriyle bir kuyuya düşürülerek atı Raş'la birlikte öldürülür. Bütün bu olup bitene çok üzülen Goştâsp taht ile tacını, oğlunun ölürken Rüstem'e emanet ettiği torunu Behmen'e bırakır. Pers pehlivanlarının en önemlilerinden olan ve yüz on iki yıl saltanat süren Behmen ise saltanatını hem kızı hem sevgilisi olan eşsiz güzellikteki Humây'a bırakır. Behmen'in ölümünün ardından hükümdar olan ve otuz iki yıl tahtta kalan Humây babasından olan oğlu Dârâb'ı dünyaya getirdiğinde kimsenin ona zarar vermemesi için öldüğünü söyleyerek bir sütanneye emanet eder ve onu saklamasını ister. Sekiz ay sonra da bir sandığa koyularak Fırat'a atılmasını emreder. Sandık ırmak kıyısında bir çamaşırcı tarafından bulunur ve Dârâb onun tarafından büyütülür. Humây uzun yıllar sonra oğlunun hayatta olduğunu haber alır ve yerine onu İran hükümdarı yapar. Yaklaşık on iki sene saltanat süren Dârâb bayındırlık çalışmalarıyla ünlenir. Bu dönemde Arap ordusu İran'a saldırdıysa da bunlara başarıyla karşı konulmuştur. Dârâb daha sonra Rûm Kayseri ile savaşmaya başlar, ancak bir antlaşmayla barış imzalanır ve kayserin kızı Nahid ile evlenir. Nahid hamile kalınca Dârâb tarafından babası Filgus'un yanına gönderilir. Firdevsî'nin aktardığına göre Nahid'in bu sırada karnında taşıdığı çocuk İskender'dir. Diğer yandan Nahid babasının yanında uzun süre kalınca Dârâb başka bir kadınla evlenir ve bu evlilikten ikinci oğlu Dârâ dünyaya gelir.⁶³ Dârâ on yaşına gelince babası

Keyhüsrev ile Key-Goştâsp saltanatları arasında bağ kurulması için uydurulmuş bir destandır. Bkz. Nimet Yıldırım, "Lohrâsp", **a.e.**, s. 490.

⁶³ Nimet Yıldırım, "Dârâ", **a.g.e.**, s. 233.

tahtını ve tacını bu oğluna bırakıp çekilir. Dârâ bin Dârâb zamanında Rûm kayseri Filgus ölür, yerini veliaht seçtiği torunu İskender alır. İskender İran tahtı için kendi kardeşi Dârâ ile üç defa savaşır ve sonunda onu yenmeyi başarır. Kendi vezirleri tarafından yaralanan Dârâ, ölüm döşeğinde başucuna gelen İskender'e nasihatlerde bulunur ve kızını ona eş olarak verir. Dârâ'nın ölümünün ardından İsfahân'da İran büyüklerine yazdığı bir mektupla hükümdarlığını ilan eden İskender Hint seferine çıkar, Arabistan'a gider, Habeşistan'ı görür, hatta Endülüs taraflarına yönelir. Çin, Yemen, Bâbil gibi daha pek çok ülkeye seferler düzenler, ancak amansız bir hastalığa yakalanarak trajik bir şekilde hayata veda eder.⁶⁴

İskender'in ölümüyle İran tarihinin dört büyük sülalesinden ikincisi olan Keyâniler sülalesi de yeryüzünden silinmiş olur, onun yerini *Şahnâme*'nin üçüncü bölümünü oluşturan Eşkânîler sülalesi alır. Eşkânîler sülalesinin ilk hükümdarı (ünlü İranlı Behrâm-ı Çûbîn'in de kendi soyu olduğunu iddia ettiği) Keykubâd'ın oğlu Âreş'in soyundan gelen Eşk'tir.⁶⁵ Diğer Eşkânî padişahları ise sırasıyla Şapur, Gûderz, Bîjen, Nesrî, Urmuzd, Arş ve Erdevan'dır. İran tarihinin sadece iki yüz yılını kaplayan Eşkânîler sülalesine *Şahnâme*'de sadece 21 beyit ayrılmıştır. Firdevsî Eşkânîler'e bu kadar kısa değinmesinin nedenini "*onlardan hiçbir isim duymadım ve padişahların nâmesinde de onlarla ilgili bir şey görmedim*" şeklinde açıklamıştır.⁶⁶

Firdevsî *Şahnâme*'nin son bölümünde yer alan Sâsâni sülalesinin hikâyesini anlatmaya şöyle başlar: Erdevân tarafından İstahr'a vali olarak atanan Babek gördüğü bir rüya üzerine kızını soyu Keyâniler'e uzanan Sâsân'a verir. Bu evlilikten Sâsâni sülalesinin ilk hükümdarı Ardeşîr dünyaya gelir. Genç yaşlarından itibaren kahramanlıklarıyla ün salan Ardeşîr bazı olaylar neticesinde Erdavân ile Heftvâd'ı öldürerek İran tahtına çıkar ve kırk yıl saltanat sürer. Ardeşîr'den sonra İran tahtına Erdavân'ın kızıyla evliliğinden olma Şapur geçer ve otuz yıl iki ay saltanat sürer.⁶⁷

⁶⁴ A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁶⁵ Nimet Yıldırım, "Âreş", *a., e.*, s. 67.

⁶⁶ A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, *a., e.*, s. 17.

⁶⁷ Ardeşîr ve Şapur'dan sonra Sâsâni hükümdarları ve saltanat yılları şöyledir: Urmuzd (14 ay),

Ayrıca *Şahnâme*'nin yaklaşık üçte birlik kısmını kaplayan bu bölümde şair Fars edebiyatına yaptığı büyük katkılarıyla İranlı sanatçılar için ayrı bir önem taşıyan Nûşîrvân'ın hükümdarlığı, yaptıkları ve üstün özellikleri için yaklaşık beş bin beyit ayırmıştır. Burada ünlü bir şahsiyet olarak bahsi geçen Bozorgmihr Hekîm de (bazıları onun Borzuye Tabip olduğunu söyler) Nûşîrvân'ın veziridir. Firdevsî kitabının nüshalarını istinsah eden Alî-yi Deylem ile Tûs valisi olup şairi vergiden muaf tutan Hüseyin-i bin Kuteybe'yi överek eserini tamamlar.⁶⁸

Eşkânîler ile Sâsânîler'in ele alındığı son iki bölümde sıra dışı olaylar ile efsaneler hemen hemen ortadan kalkmış ve bunların yerlerini gerçek olaylarla kişiler almıştır. Dârâ ile başlatabileceğimiz ve *Tarihi Çağ* olarak adlandırabileceğimiz bu devrede anlatılan destanlarda (*Dâstân-i İskender*, *Dâstân-i Şâpûr-i Zu'l-ektâf*, *Dâstân-i Behâm-i Gûr*, *Heft Bezm-i Nûşîrevân Bâ Bozorgmihr*, *Dâstân-i Şatranc u Nerd*, *Pendnâme-yi Nûşîrevân*, *Dâstân-i Bozorg-i Behrâm-i Çûbîn*, *Dâstân-i Husrev u Şîrîn* gibi) adı geçen kahramanların çoğu tarihi kimseler olup efsanevî karakterler ve rivayetler yerlerini tarihi hikâyelerle tüzel kişilere bırakmıştır.⁶⁹

3.3. Edebî Değeri

Şahnâme, aruzun “faûlün/faûlün/faûlün/faûl” vezniyle yazılmış, mesnevî tarzında altmış bin beyitlik bir destandır.⁷⁰ Söz ve anlam sanatlarına; şiir sanatının ustalıklarına ve gösterişli tarafına fazla önem verilmeden dikkat çekecek ölçüde sade bir biçimle yazılmıştır. Arapların baskıları karşısında milletlerin birbirlerine eşit olduklarını düşünen, hatta İranlıların Araplardan daha üstün olduklarını savunan ve

---

Behrâm (3 yıl, 3 ay, 3 gün), Behrâm bin Behrâm (19 yıl), Behrâm Behrâmyân (4 ay), Behrâm oğlu Nersî (9 yıl), Nersî oğlu Urmuzd (9 yıl), Urmuzd oğlu Şapur (70 yıl), Şapur kardeşi Ardeşir (10 yıl), Behrâm bin Şapur (14 yıl), Yezdgird (30 yıl), Behrâm Gûr (63 yıl), Behrâm oğlu Yezdgird (18 yıl), Yezdgird oğlu Hürmüzd (1 yıl), Yezdgird oğlu Piruz (11 yıl), Belâş (5 yıl, 2 ay), Piruz oğlu Kubâd (43 yıl), Nûşîrvân (48 yıl), Hürmüzd (12 yıl), Husrev Perviz (38 yıl), Kubâd (7 ay), Ardeşir (6 ay), Gûraz (50 gün), Pûran-duht (6 ay), Arzum-duht (4 ay), Ferruh-zâd (1 ay), Yezdigird (20 yıl). Bkz. Abdülkadir Karahan, **a.g.m.**, s. 206-207.

⁶⁸ A. Karahan-T. Yazıcı-A. Milâni, **a.g.e.**, s. 17; Şerîfî, **Şehnâme Çevirisi**, s. XVIII.

⁶⁹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 37-38.

⁷⁰ Eldeki *Şahnâme* yazmalarının bir kısmında bu sayı daha fazla, bir kısmında azdır, ancak nüshaların çoğu 48.000 ile 52.000 beyitten oluşmaktadır. Anonim, “*Şehnâme*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1977, s. 116.

milli değerleriyle övünen şair, Arapça sözcükler kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınmış, Fars dilini, İran tarihini, mitolojisini ve kültürünü en doğru şekliyle yansıtarak ölümsüzleştirmeyi başarmıştır. Kaynaklardan derlediği rivayetlerin önemli bir kısmını şiirsel bir dille aktarmış, doğa manzaralarını, savaş meydanlarını, saray teşrifatlarını, meclisleri, kahramanları ve efsanevî varlıkları olağanüstü güzel bir üslûpla tasvir etmiştir. *Şahnâme*'de tarih dille birlikte yürümüş, İran milli tarihinin tam anlamıyla temelleri atılmış, sınırları çizilmiştir.

İran'ın dört büyük sülalesinin anlatıldığı eserde Pîşdâdiler hanedanının ilk hükümdarı Keyûmers'ten Sâsâniler'in son hükümdarı III. Yezdicerd'e kadar tahta çıkan elli hükümdarın hayatı ve savaşları, kronolojik bir sıra içinde ve her birine bir bölüm ayrılarak anlatılmıştır. Bir hükümdarın cülusu, doğumu ya da ölümü üzerine güneşin doğup batması gibi gece gündüz betimlemeleriyle başlayıp biten bu bölümlerde, İran tahtına sahip olacak bir hükümdarın atalarının izinden ayrılmayan, adil, akıllı, halkın refahı için bağışlarda bulunan, tanrının yardımını alabilen hırstan uzak kimseler olması gerekliliği sık sık vurgulanmış, dünyanın gelip geçiciliği, ülke yönetimi, adil olma, zulüm ve işkenceden uzak durma, halka huzur ve refah sağlayacak yönetimler kurma gibi konularla ilgili öğütler ve düşüncelere yer verilmiştir.⁷¹ Gerçek yöneticiliğin kuralları ve teorilerine ilişkin çok önemli ipuçları içeren Firdevsî'nin *Şahnâmesi*, bu bakımdan yüzyıllar boyunca halk arasından seçkin saray çevrelerine dek her kesimden büyük beğeni toplamış, sevilerek kopya edilmiş, mitolojik ve tarihsel kral imgeleri, yöneticiler tarafından benimsenip örnek alınmış ve bu tarz eserlerin hazırlanması sürecinde başlıca kaynak olmuştur.

Firdevsî *Şahnâme*'yi hazırlarken *Âvesta*, *Tevrat* ve *Kur'ân* gibi dini metinleri örnek almıştır. Eserine Allah'ı öven beyitleri, evrenin yaratılışı, ay, güneş, gezegenler, yerküre ve diğer varlıkların var edilişi ve insanın yaratılışı gibi olaylarla giriş yapmış, sonra da İran'ın tarihi ve mitolojisini aktararak eserinin çok sayıda okuyucuya ulaşmasını arzulamıştır. Gerçekte de böyle olmuş ve *Şahnâme* öylesine

---

⁷¹ İskender Pala, "Şehnâme", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C. II, Ankara, 1989, s. 462.

yaygınlaşmıştır ki, kutsal kitaplar kadar ve belki de bazı yerlerde onlardan da çok okunur olmuştur. Günümüzde bile yaklaşık on yüzyıl geçmiş olmasına rağmen birçok Nevruz töreninde *Kur'ân* yerine *Şahnâme*'nin okunduğunu görmemiz bu durumu kanıtlamaktadır.⁷²

Şahnâme yalnızca bir mitoloji kitabı gibi değerlendirilmemeli, her şeyden önce tarihi bir manzume olarak kabul edilmelidir. Ancak bu tarihi manzumede kahramanlık destanlarının da yer alması dikkate değerdir. Demek ki *Şahnâme* aynı zamanda kahramanlık hikâyelerine de yer veren bir derlemedir. Ayrıca *Şahnâme*'de felsefi ve ahlaki konulara değinilmiş, eğlence meclisi sahneleriyle kahramanların dilden dile dolaşan hikâyeleri iç içe geçmiş, aşk hikâyeleri son derece canlı ve etkileyici bir dille sunulmuştur. Bu açıdan *Şahnâme* İranlılar için bir kültür ve medeniyet ansiklopedisi niteliğindedir.⁷³

Şahnâme tüm bu özelliklerinden dolayı yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş, *Sâmnâme*, *Gerşâsbnâme*, *Ferâmurznâme*, *Cihangirnâme*, *Behmennâme*, *Berzuyernâme* gibi eserlere örnek teşkil etmiş, İslam edebiyatında *İskendernâme* gibi konusunu tarihten alan kitapların yazılmasına ilham kaynağı olmuş,⁷⁴ İslam ülkelerinde ve Batı'da baskıları yapılmış,⁷⁵ başta Arapça olmak üzere (eski) Türkçe, Ermenice, Gürcüce, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, İspanyolca, İtalyanca, Lehçe, Macarca, Çince ve hatta Japonca olmak üzere şimdiye kadar kısmen ya da

⁷² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 21-22.

⁷³ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 32-33.

⁷⁴ İskender Pala, *a.g.m.*, s. 463.

⁷⁵ *Şahnâme*'nin bazı bölümlerini içeren Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın (ölümü h.515/m.1121) *Şahnâme Seçkisi*; Şahrûh Mirzâ'nın oğlu Giyaseddin Baysungur'un hazırlattığı *Şahnâme-yi Baysungurî* (1430); Hollanda'da bulunan nüshaların karşılaştırılmasıyla Turner Macan tarafından yayımlanan tam metin baskısı (I-IV, Kalküta 1829); Alman asıllı Fransız bilim adamı Julius Mohl tarafından Fransızcaya yapılan çevirinin Paris'te yapılan baskıları (1838-1878); Alman dilbilimci J. A. Vullers tarafından 1877-1884 yıllarında Leiden'de yapılan ve bu baskı esas alınarak Muctebâ-yi Mînovî, Süleymân Hayîm ve Saîd-i Nefîsî tarafından Tahran'da, Rus Bilimler Akademisi, Ortadoğu Enstitüsü'nde görevli bilim adamları tarafından da 1960-1971 yılları arasında Moskova'da yayımlandı; Editörlüğünü Evgenii Eduardoviç Berthels'in (ölümü 1957) yaptığı *Moskova Baskısı*; Yine Vullers baskısı esas alınarak Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe çeviri bunların (İstanbul 1945-1955) en önemlilerindedir.

tam olarak otuz beş farklı dile çevrilmiştir.⁷⁶

Kahramanlık mesnevîleri için vazgeçilmez bir örnek olan *Şahnâme* Fars dili ve edebiyatının yoğun etkisi ve Timurlu ve Akkoyunlu Türkmen saray çevreleriyle kurulan politik ve kültürel ilişkiler sonucunda XV. yüzyılda Osmanlı kültüründe de önemli bir yer edinerek hem sarayda hem de halk arasında “şahnâmehan” adı verilen öykü anlatıcıları tarafından anlatılmaya başlanmış, çevirileri yapılmış ve Osmanlı sultanları için hazırlanan resimli tarihlere örnek oluşturmuştur.⁷⁷ Dünya edebiyatının

⁷⁶ Bu konuda ortaya konulan ilk çalışma İsfahanlı Kıvamuddîn Feth bin Alî bin Muhammed-i Bundârî tarafından h.384/m.995 yılında tamamlanmış ilk nüshasından h.620-621/m.1223-1244 yıllarında Dimaşk'ta yapılan Arapça –eksik mensur çeviridir; Eser ayrıca Séraphion Sabachvily (ölümü 1516) ve Khosro Thourmanidzé (ölümü 1588) tarafından Gürcüceye (bu son iki çeviri Gorguidjanidzé tarafından XVIII. yüzyıl sonlarında yeniden düzenlenmiş ve yayımlanmıştır); Turner Macan (1829-Tam), James Atkenson (1832-Eksik), A. G. E Warner (1905-Manzum) ve A. Rogers (1907-Eksik) tarafından İngilizceye; Alman oryantalist Adolf Friedrich von Schlack (1851-65-Eksik) ve Friedrich Kückert (1890-95-Eksik) tarafından Almancaya; Julius Mohl (ölümü 1876) tarafından Fransızcaya (1838-78-Tam); İtalyan oryantalist İtalo Pizzi (ölümü 1920) tarafından İtalyancaya (1886-88-Tam ve Manzum olarak); Alman bilim adamı J. A. Vullers tarafından Latinceye; Ünlü Rus İran bilimci Joukovsky (ölümü 1855), Rus oryantalist A. Krymsky'i (1896-Eksik) ve Rus şair M.M. Lozinsky tarafından Rusçaya çevrilerek yayımlanmıştır. Bunlar dışında Avrupa'da, Şahnâme'nin tam metni ya da bazı bölümlerinin çevirileri de vardır: G. E. Hagman'ın Latince (1801), Stephan Veston'un İngilizce (1815), W. Tulloh Raberston'un İngilizce (1831), Halisten'in Latince (1839), Hellen Zimmern'in İngilizce (1822), Buxton'un İngilizce (1905), William Stigand'ın İngilizce (1907), Wallace Gandy'nin İngilizce (1912), Essigmann'ın Almanca (1919), George L. Leszczynski'nin Almanca (1920), Rado Antal'ın Macarca, Djalal Khaleghi-Motlagh'ın İngilizce (1987-97) çevirileri gibi. Bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, (1967), s. XXII, İskender Pala, *a.g.m.*, s. 463; Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 41-42.

⁷⁷ Firdevsî *Şahnâmesi*'nin Türkçe çevirileri arasında bilinenlerden en eskisi II. Murat (1421-44; 1446-51) döneminde mensur (düz yazı) olarak yapılmıştır (1450). Bu çevirinin bilinen dört örnek kopyasından biri hariç tümü Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır [H. 1116, H. 1518, B. 284] ve ketebe kayıtları bulunmayan bu nüshaların tasvirlerinin XVI. yüzyılın ikinci yarısına özgü Osmanlı minyatür üslubunun özelliklerini yansıttığı belirtilmiştir. Filiz Çağman-Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, İstanbul, 1979, No. 135, s. 56; Zeren Akalay, “Topkapı Müzesi Kütüphanesi Hazinesi 753 Nolu Nizamî Hamsesi'nin Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı V*, İstanbul 1973, s. 399-400. Eser ikinci kez Şerif Amidî (ölümü h. 920/m.1514) tarafından Memluk Sultanı Kansu Gavri (1501-1516) için 1511 yılında Manzum olarak çevrilmiştir [TSMK, H. 1519] ve Kahire'de hazırlanan bu nüshanın minyatürleri Memluk resim üslubundandır. Aynı çevirinin daha sonra 1544-1546 yıllarında Osmanlı minyatürleri içeren kopyaları yapılmıştır [TSMK, H. 1520, 1522]. Bu çevirinin XVI. yüzyılın ikinci yarısında resimlenmesi eksik kalmış bir tasvirli nüshası [SK, Damat İbrahim Paşa 983] daha olup bu nüshada yalnızca altı minyatür bulunmaktadır. Ayrıca bu tercümenin bazıları eksik bazıları tam birkaç resimli nüshası daha bulunmaktadır [LBL, Or. 7204, Or. 1126, TSMK; H. 1521]. Üçüncü Türkçe *Şahnâme* ise II. Osman'ın emriyle Medhi tarafından ikinci kez mensur olarak çevrilmiştir. Medhi çevirisinin şu ana kadar yayımlanmış üç kopyası İsviçre Uppsala Üniversitesi Kütüphanesinde [UUL, Celsing. 1], St. Petersburg Üniversitesi Kütüphanesinde [SPSUL, Ms. Or.1378] ve Paris'teki Ulusal Kütüphanede [PBN, suppl. turc. 326] bulunmaktadır. Osmanlı

en güçlü ürünlerinden biri kabul edilen, birçok baskısı ve pek çok çevirisi yapılan bu eser insanlığa sunulmuş edebî bir armağandır.

---

döneminde yapılmış Firdevsî *Şahnâmesi* tercümelerinin günümüze ulaşan son örneği nesir biçimindedir. Bu tercümenin ilk cildi 1773'te istinsah edilmiş olup üç ciltlik resimli nüshası [[IÜK, T. 6131, T. 6132, T.61331] bulunmaktadır. Firdevsî Şahnâmesi'nin Türkçe tercümeleri ve minyatürlü nüshaları için ayrıca bkz. Serpil Bağcı, "From Translated Word to Translated Image: The Illustrated Şehnâme-i Türki Copies", **Muqarnas**, Vol. XVII, Leiden, 2000, 162-176. Aynı yazar, "An Iranian Epic and an Ottoman Painter Nakkaş Osman's 'New' Visual Interpretation of the Shâhnâmah", **Frauen, Bilder und Gelehrte. Festschrift Hans Georg Majer**, Vol. 2, İstanbul, 2002 s. 425-430, Dipnot 9-15.

4. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ, HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ

4.1. Hüsrev Paşa

Asıl adı Mehmet Hüsrev olan ve yüz yıla yakın bir ömür sürdüğü için “Koca” lakabıyla anılan Hüsrev Paşa’nın (1750-1855), çocukluğu ve eğitimi gibi yaşamının ilk dönemlerine ait elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Abaza kökenlidir. Bazı kaynaklarda Gürcü asıllı olduğu da ifade edilmektedir; ancak bazı yazarlar da hem Abaza hem de Gürcü kökenli olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁸

XVIII. yüzyılda pek çok Kafkasyalı gibi küçük yaşta köle tüccarları tarafından İstanbul’a getirilen Hüsrev Paşa, Çavuşbaşı Mehmed Said Ağa tarafından 2500 kuruşa satın alınmış ve daha sonra Enderun-u Hümayun’a kabul edilmiştir. Sultan I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) Enderun-u Hümayun’un Hazine Odası’na kabul edilen ve Silahtar Arnavut Yahya ile Süfyan ağaların himayesinde bulunan Hüsrev Paşa daha sonra Küçük Hüseyin Paşa’nın (ölümü 1803) acemisi olmuştur.

III. Selim’in en güvenilir adamlarından biri olarak tanınan ve Esmâ Sultan’la evlenerek saraya damat olan Küçük Hüseyin Paşa, III. Selim’in tahta çıkmasıyla birlikte önce Başçuhadarlık⁷⁹ görevine atanmış (Ekim 1789), bundan yaklaşık üç yıl sonra da Kaptan-ı deryalık görevine getirilmiştir (Mart 1792).⁸⁰ Efendisinden ayrılmayı kabul etmeyen Hüsrev Paşa da önce onun mühürdarı, sonra kethüdası olmuştur. Bunun yanı sıra devrin reformcularından olan Küçük Hüseyin Paşa’nın yanında bulunması Hüsrev Paşa’nın da ıslahatçılardan sayılıp III. Selim’in sevgisini

⁷⁸ Yüksel Çelik, **Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 5.

⁷⁹ Halil İnalçık ve bunu takiben çeşitli kaynaklarda başçuhadarlık görevine Küçük Hüseyin Ağa’nın yerine Hüsrev Paşa’nın getirildiği yazılıdır. Ancak Yüksel Çelik başçuhadarlık görevine III. Selim’in tahta çıkmasıyla Hüsrev Paşa’nın değil acemisi olduğu Küçük Hüseyin Ağa’nın atandığını söylemektedir. Bkz. Halil İnalçık, “Hüsrev Paşa (Koca)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 41; Yüksel Çelik, **a.g.t.**, s. 6.

⁸⁰ Küçük Hüseyin Paşa için bkz. J.H. Mordtmann, “Hüseyin Paşa”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, MEB, İstanbul, 2001, s. 654-655.

kazanmasını ve sonraki hayatında önemli mevkilerde görev almasını sağlayacaktır.

Hüsrev Paşa'nın, XVI. yüzyıldan beri Osmanlı hâkimiyetinde olan, ancak kölemenlerin keyfi idaresi ve Fransa'nın 1798'deki işgal girişimiyle neredeyse kaybedilme noktasına gelinen Mısır'a, Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa'yla birlikte gitmesi (Mart 1801) ise hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur. Üç yıldan uzun süren şiddetli savaşlarla perişan hale gelen Mısır'da başarılar gösteren Hüsrev Paşa'ya çok geçmeden vezirlik rütbesi, ayrıca buradaki düzeni sağlayarak merkezi otoriteyi tekrar kurabilmesi için Mısır valiliği verilmiştir (Eylül 1801).⁸¹ Fakat Mısır'ı idare etmek ve buradaki en önemli sorunlardan biri olan kölemenleri kontrol altında tutabilmek oldukça zor bir işti. Bunun için bazı tedbirler aldı, fakat Başbozuk askerinin maaşını kesmesi büyük bir isyana sebep oldu (Mayıs 1802).⁸² Mısır gibi önemli bir noktayı idare etmekte başarılı olamayan ve burada çıkan isyanı bir türlü bastıramayan Hüsrev Paşa'nın görevi bir yıl üç ay sürdü.⁸³ Hurşid Paşa'nın Mısır'da iktidarı ele almasının ardından Hüsrev Paşa buradaki görevinden alınarak Diyarbakır valiliğine (Haziran 1804) atandı. Ancak taşraya gitmeyi hiç istemeyen Hüsrev Paşa Küçük Hüseyin Paşa'nın da hatırı sayesinde Temmuz 1804'te Resmo Sancağı'na, Ocak 1805'te Hanya Sancağı muhafızlığına, 5 Haziran 1805'te de Selanik ve Kavala sancaklarına getirildi.⁸⁴ Ardından 1806'da Bosna, 1808'de ikinci defa Selanik ve 1809'da Silistire ve Tuna sahilleri seraskeri tayin edildi. 1810'da da kendisine Kocaeli ve Bolu sancakları verildi. Yine aynı yıl Davud Paşa sahrasına gelen Hüsrev Paşa'ya bu kez Varna seraskerliği verildi ve 1806'dan beri süren Osmanlı-Rus savaşlarına katılması için görevlendirildi. Rumeli cephesinde Ruslar ile Sırlara karşı gösterdiği başarılar ve Bendrekli Ali Molla isyanının⁸⁵ bastırılmasındaki desteklerinden dolayı Aralık 1811'de de kaptan-ı deryalık makamına atandı.

---

⁸¹ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s. 41.

⁸² Başbozukların isyanı için bkz. Yüksel Çelik, **a.g.t.**, 37-41.

⁸³ Halil İnalçık, **a.m.**, s. 42.

⁸⁴ Rumeli cephesindeki hizmetleri için bkz. Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 71-98.

⁸⁵ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 98-107.

Hüsrev Paşa, koruyucusu Sadrazam Rauf Paşa'nın azlinden sonra, Haled Efendi'nin de etkisiyle Kaptan-ı Deryalıktan alınarak 1818 yılında Trabzon'a vali olarak gönderildi. Bu sırada Osmanlı devletinin Doğu'da komşusu olan ve XIX. yüzyılın başına kadar pek ciddi sorunlar yaşamadığı İran'la olan dengeleri değişmeye ve iki devlet arasında bazı sorunlar yaşanmaya başladı. Temmuz 1820'de Erzurum valiliğine atanan Hüsrev Paşa'ya da İran-Osmanlı sınırındaki konar-göçer aşiretlerin sebep olduğu, komşuluk ilişkilerine zarar veren olayların önlenmesi için Şark Seraskerliği görevi verildi (Ekim 1820). Ancak burada işler daha da karışıp, bu olaylardan da Hüsrev Paşa sorumlu tutulunca Trabzon'daki görevine geri dönmesi için emir verildi (Kasım 1821). Bir yıl sonra denizcilikteki tecrübelerinden yararlanarak Mora isyanını bastırması için ikinci kez Kaptan-ı Deryalığa atanarak kıymetli bir samur kürk giydirildi (Aralık 1822).⁸⁶

1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan Asâkiri Mansûre-i Muhammediyye seraskerliğinde⁸⁷ görev aldı (Nisan 1827). Hüsrev Paşa'nın gerek donanmayı ıslah etmeye çalışan Küçük Hüseyin Paşa'nın yanında yer alması, gerekse çeşitli eyalet ve savaşlarda edindiği tecrübe onun Avrupa askeri sistemi ve eğitimi konularında diğer Osmanlı devlet adamlarından daha üstün olmasını sağlamış, bu göreve tercih edilmesinde büyük ölçüde etken olmuştu.⁸⁸ Hüsrev Paşa birinci seraskerliği boyunca, ordunun önemli noktalarına yerleştirdiği kölelerden aldığı güç ve Sultan II. Mahmud'un (1808-39) güvenini tam olarak kazanması sayesinde, Hassa ve Mansure ordularının komutanı olarak son derece önemli bir

⁸⁶ Yüksel Çelik, **a. t.**, s. 140-210.

⁸⁷ II. Mahmud'un emriyle kurulmuştur. 7 Temmuz 1826 tarihli kanunnameye göre: Başlangıçta oniki bin kişiden oluşacak Asakir-i Mansure ordusu, her biri 1526 kişiden oluşan ve başlarında birer binbaşı bulunan ve "tertip" adı verilen sekiz kıtadan meydana geliyordu. Her tertip, birer "kol ağası" kumandasında olmak üzere "sağ" ve "sol kol" olarak ayrılıyor, kollar ise altışar "saf"tan meydana geliyordu. Saflar maiyetlerine iki yüzbaşı mülazımı, bir sancaktar, bir çavuş ve bir onbaşı verilmiş olan yüzbaşılardan komutasına verilmekteydi. Tertiplerin en yüksek rütbeli subayıysa binbaşısıydı. Bu sekiz binbaşının üstünde serasker paşa ve nazır efendinin seçeceği kapıcıbaşı rütbesine denk bir "Başbinbaşı" bulunacaktı. Askerlik süresi oniki yıl olacak ve askere alma işi gönüllülük prensibine göre yapılacaktı. Bkz. Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986, s. 20-21.

⁸⁸ Anonim, "Hüsrev Mehmed Paşa, Koca", **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, 1984, s. 1928.

mevki kazandı. 1831'den itibaren Osmanlı için yeniden ciddi bir tehdit haline gelen Mısır'daki olayları bertaraf eden Hüsrev Paşa bu dönemde II. Mahmud'dan sonra Osmanlı saltanatının en nüfuzlu devlet adamı haline gelmişti.⁸⁹

Hüsrev Paşa'nın yaklaşık on yıl süren seraskerliğinde, Asakir-i Mansure ordusunda; talim düzeninden teşkilatlanmaya, üniformadan fese ve Avrupalı subayların istihdamına kadar, birçok farklı alanda önemli yenilikler ve kapsamlı idari-mali düzenlemeler yapıldı.⁹⁰ Ancak Hüsrev Paşa en parlak döneminde, Kasım 1836'da birden bire Mansure hazinesinden altmış bin kuruş emeklilik maaşı bağlanarak Asakir-i Mansure seraskerliği ve İstanbul muhafızlığı görevinden azledildi ve yerine kölesi Tophane müşiri Damat Halil Rıfat Paşa atandı.⁹¹ Ancak bu Hüsrev Paşa'nın siyasi hayatının son bulduğu anlamına gelmemekteydi. Çünkü Hüsrev Paşa bundan kısa bir süre sonra, 24 Mart 1838'de Meclis-i Vâlâ başkanlığına atandı ve II. Mahmud'un reform sürecinde tekrar siyaset sahnesine çıkarak etkin rol oynadı. Bununla da yetinmeyen Hüsrev Paşa, II. Mahmud'un cenaze töreninin yapıldığı gün Köprülü Kütüphanesi'nde bekleyen Başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa'dan sultanın mührünü zorla alarak sadaret makamını ele geçirdi ve 2 Temmuz 1839'da⁹² resmen kendisini sadrazam tayin ettirdi. Osmanlı tarihinde bir eşine daha rastlanmayan bu olay gerek sarayda gerekse halk arasında büyük yankı ve şaşkınlık yaratmıştı. Bunun da ötesinde onun bu hareketi başta Mısır valisi Mehmed Ali olmak üzere pek çok kişinin tepkisini üzerine çekmesine ve birçok isyanın çıkmasına sebep oldu. 3 Kasım 1839'da Tanzimat devrini açan hatt-ı hümayun'un okunmasıyla da Hüsrev Paşa'nın nüfuzu iyice azaldı. Saray dâhil herkes Hüsrev Paşa'nın artık görevinden alınması gerektiğini ve bunun pek çok sorunu çözeceğini düşünüyordu. Nihayetinde 8 Haziran 1840 tarihinde yaşlılığı gerekçe gösterilerek görevinden

---

⁸⁹ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 358.

⁹⁰ Yaptığı düzenlemeler ve reformlar için bkz. Yüksel Çelik, **a.t.**, 301-354; Halil İnalçık, **a.g.m.**, s. 43.

⁹¹ Bu ani kararla ilgili çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır ancak genel görüş bu azledilme olayından Hüsrev Paşa'nın yetiştirip saraya damat ettiği kölelerden Halil Rıfat Paşa ile Said Paşa'nın rolü büyük olduğu yönündedir. Bkz. Yüksel Çelik, **a. t.**, 364; Halil İnalçık, **a.g.m.**, 44.

⁹² Halil İnalçık ise bu atamanın h.20 Rebiülahir1255/m.3 Temmuz 1839'da gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Halil İnalçık, **a.m.**, s. 44.

azledildi ve yerine eski başvekil Mehmed Emin Raûf Paşa atandı.⁹³ Sadarettin azledilen ve altmış bin kuruş maaş bağlanan Hüsrev Paşa bundan sonra Emirgan'daki yalısında ikamet etmeye mecbur kılınmış ve izin almadıkça diğer devlet adamları ve memurlarla görüşmesi yasaklanmıştır. Bu yasaklara rağmen kendisini görevden aldiran rakipleri onun önemli idari ve askeri kadrolarda yer alan adamlarının bir şey yapmasından korkuyorlardı. Ayrıca etrafta Hüsrev Paşa'nın yalısında asker ve top bulundurduğuna dair çeşitli söylentiler dolanıyordu. Tüm bunlar Hüsrev Paşa için daha esaslı tedbirler alınmasını gerekli kıldı: Meclis-i Vâlâ tarafından 1-10 Temmuz 1840 tarihinde rüşvet almak ve yolsuzluk yapmak suçlarıyla yargılanan Hüsrev Paşa'nın altmış bin kuruşluk maaşı kesilip, vezaret unvanı geri alınarak ebediyen memuriyetten men edilmesine karar verildi ve sekiz ayı sıkı gözetim altında olmak üzere, iki yıl sürgün cezasına çarptırıldı.⁹⁴

Bunun üzerine yalısı bir gece askeri birlikler tarafından kuşatıldı ve bir vapura bindirilen Hüsrev Paşa, Kapıcıbaşı Halil Ağa'nın nezaretinde Tekirdağ'a sürgüne götürüldü (9 Temmuz 1840). Tekirdağ'a gittikten sonra rüşvet suçunu kabul eden Koca Hüsrev Paşa bu borçlarını geri ödeyeceğini söyleyince alacaklısı olduğunu söyleyen bazı kimseler dilekçeleriyle Bâbîâli'ye başvurular. Hüsrev Paşa da bunları geri ödemek için değerli eşyalarıyla bazı çiftlik ve mukataalarının devlet kontrolü altında alacaklılara dağıtılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, Tanzimatçıların en çok çekindikleri Koca Hüsrev Paşa hem halkın gözünden düşürülmüş hem de İstanbul'dan uzaklaştırılmış oldu.

Koca Hüsrev Paşa Tekirdağ'da bir yıl sürgünde kaldıktan sonra padişah onun yaşına hürmeten İstanbul'a dönmesine (2 Kasım 1841)⁹⁵ ve her yıl yapılan yeni yıl

---

⁹³ Her ne kadar Hüsrev Paşa'nın görevinin azline gerekçe olarak yaşlılığı gösterilmişse de yerine altmış yaşındaki eski başvekil Mehmed Emin Rauf Paşa'nın atandığı düşünüldüğünde bunun bir bahane olduğu, asıl sebebin ise Tanzimat aleyhtarlığı ve Mısır valisi Mehmed Ali ile olan aralarındaki sorunun bir türlü çözülememesi gösterilir. Bkz. Halil İnalçık, **a.m.**, s. 44; Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 385-399.

⁹⁴ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 404-409; Halil İnalçık, **a.m.**, s. 44.

⁹⁵ Bu kararda siyasi dengelerin değişmesinin etkisi büyüktü. Hüsrev Paşa İstanbul'a döndükten sonra Sadrazam Mehmed Emin Raûf Paşa görevinden alınarak (4 Aralık 1841) yerine Tanzimatçılara

töreninde sadrazamlara verilen nişana benzer bir nişanla onurlandırılarak protokolde Sadrazam ile Şeyhülislâm'ın sırasında durmasına izin verdi (30 Aralık 1845). Hemen ardından da Meclis-i Hassa'ya girdi ve birkaç gün sonra da ikinci kez serasker oldu (18 Ocak 1846).

Mehmed Emin Raûf Paşa'nın azliyle Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden (Eylül 1846) yalnızca üç ay sonra Hüsrev Paşa'nın seraskerlikten tekrar alınıp Mecâlis-i Âliye memuriyetinde devam etmesine karar verildi. Reşid Paşa'nın asıl amacı Hüsrev Paşa'yı tamamen emekli ettirmektir. Bu isteğini ise bir yıl sonra gerçekleştirdi; Reşid Paşa idari nüfuzunu sağlamlaştırdıktan sonra, doksan yaşını geçmiş olmasını gerekçe göstererek Hüsrev Paşa'yı Mecâlis-i Âliye azalığından da azlettirerek emekli olmasını sağladı (Mayıs 1847).

Artık çok yaşlanmış olan Hüsrev Paşa emekli olduktan sonra Emirgan'daki yalısına çekilmiş, ömrünün son yıllarını yaşlılıktan kaynaklanan hastalıklar ve mali sıkıntılarla geçirmiştir. Yaklaşık bir asır yaşayan ve I. Abdülhamid'den (1774-1789) Sultan Abdülmecid devri (1839-1861) ortalarına kadar beş padişah dönemine tanıklık eden Koca Hüsrev 3 Mart 1855'te vefat etmiş ve sağlığında Eyüp'te inşa ettirdiği türbeye defnedilmiştir.

İktidarı ve gücü çok seven, kurnaz olduğu kadar karşısındakine bunun aksini düşündürtmekten hoşlanan, son derece hareketli ve güler yüzlü olan Hüsrev Paşa iki kez evlenmiş, dokuz cariyesi olmuş ama hiç çocuğu olmamıştır. Bu sebeple konağını kimsesiz küçük çocuklara daima açık tutmuş, pek çok köleyi satın alarak kendi çocuğu gibi yetiştirmiş ve bunları padişahın kızlarıyla evlendirerek bir yandan da iktidarı daimi surette elinde tutmayı başarmıştır.⁹⁶

---

muhalif olan Mehmed Paşa atandı. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 420-422.

⁹⁶ Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından olan "gulâm sistemi"nin son büyük temsilcilerinden ve en önemli örneklerinden biri olarak görülür. Gulâm sistemi ve Hüsrev Paşa'nın yetiştirdiği köleler için bkz. Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 438-450; Halil İnalcık, **a.m.**, s. 45.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin çok önemli şahsiyetleri arasında yer alan Koca Hüsrev Paşa her ne kadar ıslahata karşı içten içe bir nefret beslese de iktidarı elinde tutmak için Batılıları takip etmiş, Emirgan'daki yalısının aksine seraskerlik odasını Avrupa zevkine göre döşetmiş ve Avrupalılarla şarap içmekten çekinmemiştir. Bunların yanı sıra seraskerlik sıfatıyla askeri teşkilatın aksayan yönlerini düzeltmek ve çağdaşı olan Avrupalı devletlerle rekabet edebilecek seviyeye getirmekle yükümlü olduğu için Avrupa'dan askeri öğretmenler ve müşavirler getirtmiş, bunların tavsiyeleri doğrultusunda askeri teşkilat, eğitim ve savaş teknolojisine dair Avrupa'da yayımlanmış eserleri ve nizamnameleri tercüme ettirmiş, bir taraftan da kaleme aldığı *Hidmet-i Asker der Zamân-ı Sefer*, *Nuhbetü't Ta'lîm*, *Alay Ta'lîmi*, *Müzekkire-i Zâbitûn*, *Sefer Ta'lîmi* gibi eserlerle bu eğitim sürecine bizzat katkıda bulunmuştur.⁹⁷

Yeni Osmanlı ordusunu kuran, çok değerli kumandanlar yetiştiren ve bir devrin başlı başına temsilcisi sayılan Hüsrev Paşa'nın son dönemin en zengin devlet adamlarından biri olduğu öne sürülür. Bu bilgi gücünün zirvede olduğu seraskerlik döneminden sadaretinin sonuna kadar (1827-1840) doğru olsa bile Meclis-i Vâlâ'da yargılanıp altmış bin kuruş olan maaşı kesilerek Tekirdağ'a sürüldüğünde mali bakımdan tam bir kriz yaşamış, pek çok borçla uğraşmak zorunda kalmış ve sanıldığı kadar büyük bir servete sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.⁹⁸

Hiç çocuğu olmayan Hüsrev Paşa, ölmeden bir yıl önce tanzim edilen vakfiyesine göre çeşitli hayır kurumları için bir milyon kuruş vakfetmişti. Paranın geliri bu hayır kurumlarının onarılması ve görevlilerinin maaşları için harcanacaktı. Ayrıca vakfiyesinde muhtelif camilerdeki imam, müezzin ve vaizlere, Edirnekapı dışındaki Nakşibendî Tekkesi dervişlerine ve kendi kapı halkından bazılarına maaşlar bağlanmıştır. Hüsrev Paşa'nın vakfiyesinden ayrıca Çengelköy, Terkos, Hasköy, Küçükçekmece, Halıcıoğlu, Büyükdere ve Söğütözü'nde çeşmeler yaptırdığı

⁹⁷ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 350-357; Halil İnalçık, **a.m.**, s. 43.

⁹⁸ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 469.

anlaşılmaktadır. En önemli vakfı ise İstanbul Eyüp'teki Bostaniskelesi'nde yaptırdığı türbe,⁹⁹ tekke,¹⁰⁰ çeşme¹⁰¹ ve kütüphaneden meydana gelen külliye olmuştur.

4.2. Hüsrev Paşa Kütüphanesi

II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemlerinin önde gelen devlet adamlarından olan Hüsrev Paşa'nın Eyüp, Bostaniskelesi'nde inşa ettirdiği kütüphanesinin cephesi tamamen mermer kaplı olup kitabesi yoktur. Yalnız alına yeni yazıyla 1839 rakamı yazılmış, bu sebeple de birçok kaynakta kütüphanenin bu tarihten itibaren hizmet vermeye başladığı ileri sürülmüştür.¹⁰² Ancak Hüsrev Paşa'nın gerek 9 Mart 1854 tarihli bir yazısından, gerekse 29 Mart'ta Mabeyn'e sunduğu 19 Mart 1854 tarihli arizasından, inşa tarihinin aslında 1854 olduğu anlaşılmıştır.¹⁰³ Kütüphanenin vakfiyesi de bundan üç ay sonra düzenlenmiş olup h.15 Şâban 1270/m.13 Mayıs 1854 tarihlidir. Kitapların 1b yaprağında nestâ'lik hatla istif olarak düzenlenen ve 4.2x4.1 cm ölçülerine sahip vakıf mührü ise h.1271/m.1855 yılını gösterir ve burada *mine'l-kütübi'lleti vakafahâ 'abdü'l-fakîr ilâ keremi rabbihi'l-ğafûrî şeyhü'l-vüzerâ Mehmed Hüsrev Pâşâ encâhullahu sübhânehû mimmâ yehâf, 1271* “(Bu) Çok marifet edici Rabbinin ikramına muhtaç olan vezirlerin şeyhi Mehmed Hüsrev kulunun vakfettiği kitaplardandır. Allah onu korkularından kurtarsın,” ibaresi yer alır (Bkz. Res. 1).¹⁰⁴

Kütüphanenin 1854 tarihli vakfiyesine göre Hüsrev Paşa kütüphaneye öğrenci ve diğer kimselerin kullanması için 1015 cilt kitap vakfetmiştir. Daha sonraki

⁹⁹ Baha Tanman, “Hüsrev Paşa Külliyesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, 1994, s. 109; Baha Tanman, “Hüsrev Paşa Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 48; Mehmet Nermi Haskan, **Eyüp Sultan Tarihi**, C. 2, İstanbul, 2008, s. 207; Yıldız Demiriz, **Eyüp'te Türbeler**, Ankara, 1989, s. 43-45.

¹⁰⁰ Baha Tanman, **a.g.m.**, (1994), s. 109; Aynı Yazar (1999), **a.g.m.**, s. 48; Mehmet Nermi Haskan, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁰¹ Mehmet Nermi Haskan, **a.e.**, s. 125; Baha Tanman, (1999), **a.m.**, s. 49.

¹⁰² Atilla Çetin, “Hüsrev Paşa Kütüphanesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 51; Baha Tanman, **a.m.**, (1994), s. 109; Halit Dener, **Süleymaniye Umumi Kütüphanesi**, İstanbul, 1957, s. 71; Mehmet Nermi Haskan, **a.e.**, s. 703.

¹⁰³ Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 476.

¹⁰⁴ Günay Kut-Nimet bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, 1984, s. 98-99.

dönemde yapılan ilavelerle bu sayı 714'ü yazma, 445'i matbu olmak üzere 1159'a ulaşmıştır ve matbu kitapların fihristi II. Abdülhamid döneminde “*Defter-i Kütübhâne-i Hüsrev Paşa*” adıyla yayımlanmıştır. Yine vakfiyeye göre burada kitapların korunmasından ve verilmesinden sorumlu üç hâfız-ı kütüb görevlendirilmiş ve bunlara hizmetlerinin karşılığı olarak 500, 200 ve 100'er olmak üzere toplam 800 kuruş aylık tahsis edilmiştir.¹⁰⁵

Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilen ve hayır eserleriyle kuşatılmış olan külliye'nin kütüphanesi Eyüp Bostaniskelesi sokağının kuzey tarafında bulunurken, bunun karşısında Hüsrev Paşa'nın muhtemelen sağlığında yaptırdığı ve öldüğünde de defnedildiği türbe yer alır. 1858 tarihinde yaptırılan çeşme ile tekkenin tevhidhane, harem ve selamlık bölümleri kütüphanenin arkasına yerleştirilmiştir. Tekkenin derviş hücreleri ise sokağın batı yönündeki avlunun köşesinde yer almaktadır.

Enine dikdörtgen planlı kütüphaneye giriş Bostan İskeleyi Sokağı tarafından olup, yuvarlak kemerli, demir kanatlı bir kapıdan sağlanır. Kapıdan, üzeri art arda çapraz tonozla örtülü koridora girilir. Buradaki iki basamakla bina zeminden yükseltilmiştir. Basamaklardan hemen sonra karşılıklı iki kapıdan yanlardaki mekânlara geçilir. Üzeri kubbe ve aynalı tonozla örtülü mekânın iki büyük penceresi ön cephe yönünde açılmıştır. Buradan hazine-i kütübe geçilir. Dört büyük pencereyle aydınlatılan bu bölüm de aynalı tonozla örtülüdür. Ana girişin sağında bulunan kubbeli mekânın, sokak ve deniz yönünde olmak üzere toplam dört penceresi bulunmaktadır. Koridorun sonunda ise iki pencereyi ufak bir mekânla tuvalet bulunmaktadır (Res. 2).

Bostaniskelesi sokağı üzerinde uzanan ve bütünüyle mermer kaplı olan yapının cephesi ampir üslûbun temsilcisi olduğunu gösteren kabartmalarla süslüdür. Yuvarlak kemerli girişin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş, alt ve üstleri stilize bitki motifleriyle bezeli ikişer dikdörtgen pencere ve köşelere yerleştirilmiş dor

---

¹⁰⁵ Atilla Çetin, **a.g.m.**, s. 51.

başlıklı birer plasterle hareketlilik sağlanmıştır. Süslemeli bir saçak silmesiyle son bulan cephe dört mermer vazoyla da taçlandırılmıştır (Res. 3).¹⁰⁶

Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ndeki kitaplar Eyüp'ün ilim ve irfan merkezlerine uzaklığı sebebiyle 1914 yılında Yavuz Selim'de bulunan Medresetü'l Mütahassisîn'e, bundan dört yıl sonra da Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. 1924 yılında kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne devredilmesi kararının alındığı Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'nun çıkmasıyla da kitaplar yeniden Eyüp'teki Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne iade edilmiş ve aynı yıl Eyüp Sultan Cami, Mihrişah Sultan, İsmihan Sultan, Hasan Hüsnü Paşa ve Beşir Ağa kütüphaneleri de buraya bağlanmıştır.¹⁰⁷ Ancak kütüphane binasının Haliç'e yakın olması ve bundan dolayı oluşan nemin kitaplara verdiği zarar sebebiyle 1957 yılında yazma ve matbu eserler tekrar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır.

4.3. SK, Hüsrev Paşa 422 Numaralı Firdevsî Şahnâmesi

Bir Firdevsî *Şahnâmesi* nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı bulunan elyazma eser, 35x24.5cm ölçülerindedir. Eser 599 yapraktan ibarettir. Kâğıt âhârlı, krem renkli ve orta kalınlıktadır. Nestâlik hatla, 4 sütun halinde 25 satır olarak yazılmış metin 23x13cm ölçülerindedir. Farsça yazılan eserin *Şahnâme* metninin başladığı y. 71b yaprağında unvan (başlık) tezhibi yer almaktadır. Cedveller mavi, altın ve kırmızı renklidir. Konu başlıkları mavi ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve bazı başlık levhaları boş bırakılmıştır. Yıpranmış olan yazmanın y. 1b-69a ve 593b-599b arasında *Gerşâsbnâme* metni yer almaktadır. *Şahnâme* metni ise y.71b'de başlayıp y.593a'da Yezdigerd'in hikâyesi ile son bulur. Toplam 41 minyatürü bulunan eserin 8 minyatürü Esedî Tûsî'nin kaleme aldığı *Gerşâsbnâme* adlı eserine aittir.¹⁰⁸ Muhtemelen kayıp ya da zarar gördüğü için 263a-

¹⁰⁶ Baha Tanman (1994), **a.g.m.**, s. 110; Aynı Yazar (1999), **a.g.m.**, s. 48.

¹⁰⁷ Ahmet Ağın, "Eyüp Sultan Kütüphaneleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, 1971, s. 5460; Atilla Çetin, **a.m.**, s. 51; Halit Dener, **a.e.**, s. 71; Yüksel Çelik, **a.t.**, s. 476.

¹⁰⁸ **Gerşâsbnâme (Kerşâsbnâme)**: İranlı şair ve dil âlimi Esedî Tûsî (Hakim Ebû Nasr 'Ali bin Ahmed; ölümü h.465/m.1072-73) tarafından yazılan uzun bir kahramanlık destanıdır. İran milli destanları arasında *Şahnâme*'den sonra en önemli yere sahip olan eser *Şahnâme* vezninde

266b ile 338a-342b arasındaki sayfalar yenilenmiştir. Ayrıca sayfa kenarlarında metni açıklamaya yönelik birtakım farsça notlar bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve mühür yer almamaktadır.

4.4. Cildi

Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 no'lu Firdevsî *Şahnâmesi*'nin özgün cildi zarar gördüğünden mukavva üzerine düz yeşil bezle kaplı miklepli bir

---

(faûlün/faûlün/faûlün/faûl) h.456-58/m.1064-66 yılları arasında Nahcivan hükümdarı Ebû Dülef'e ithafen yazılmıştır. Bazı nüshaları 7000, bazıları ise 10.000 beyit tutarındadır. Eserin tamamlanmış tek edisyonu Habîb Yağmaî tarafından Tahran'da h.1317/m.1938 yılında yayımlanmıştır. Bu edisyon aralarında British Library Or. 2780 (h.800/m.1397 yılında istinsah edilen) künyeli en eski kopyanın da bulunduğu bir takım elyazmalarını da temel alarak hazırlanmıştır. Ancak daha önce şiirin ilk kısmı tek cilt halinde Clément Huart tarafından Fransızca çevirisiyle birlikte *Le livre de Gerchasp, poeme persan d' Asadi junior de Tous, tome premier* (Paris, 1926) başlığıyla yayımlanmıştır. Geri kalan bölümüyse yine Fransızca tercümesiyle birlikte, bu baskının II. cildi Henri Masse tarafından (Yağmaî edisyonu temel alınarak ve Farsça metin yeniden yayımlanmadan) *Le livre de Gerchâsp, poeme persan d'Asadi de Toûs, tome second et dernier* (Paris, 1951) başlığı altında geniş bir önsözle birlikte yayımlanmıştır. Eserin Almanca çevirisi ise H. Kanus-Crede tarafından *Iranistische Mitteilungen*'in 26 (1996) ile 28. (1998) sayılarında yayımlanmıştır. Eserde ünlü destan kahramanı Rüstem'in soyu ile Sîstan'ın en ünlü pehlivanlarından olan Gerşâsb ve etrafındakilerin maceraları anlatılır. Esedî hikâyesine Gerşâsb'ın soyunu anlatmakla başlar: Cemşîd, Dahhâk tarafından tahtından indirilir ve Zabilistân hükümdarı Kurang'ın yanına sığınır. Burada hükümdarın kızına âşık olur ve bu yasak ilişkiden Tûr dünyaya gelir. Cemşîd buradan da kaçır ve Kurang, Tûr'u varisi olarak kabul eder. Tûr'u oğlu Sedaşp izler, Sedaşp ise Tovorg'un babasıdır. Onun oğlu Sam ise Esret'in babası, Esret'te Sîstanlı kahraman Gerşâsb'ın babasıdır. Gerşâsb, Tûr'dan 700 yıl sonra doğar ve bu sırada Dahhâk hala İran hükümdarıdır. Dahhâk Zabilistân'ı ziyareti esnasında ejderhalara korkusuzca meydan okuyan ve henüz çocuk olan Gerşâsb ile karşılaşır. Bu sırada Hindistan'da işler karışmış, Hint tahtı, hükümdarın Bahu adlı bir akrabası tarafından zapt edilmiştir. Dahhâk, Gerşâsb'tan kendisine baş kaldıran bu kişinin yakalanmasını ve bu isyanın bastırılmasını ister. Bahu mağlup olur ve Hint hükümdarı tekrar tahtına kavuşur. Gerşâsb daha sonra Sarandip'e (Seylan) doğru ilerler ve orada Buddha'nın (diğer İslam kaynaklarında olduğu gibi Adem'in) ayak izlerine rastlar. Bundan sonra bir Brahmanla karşılaşır ve ona felsefi-dini içerikli pek çok soru sorar. Ardından Hint adalarını ziyaret edip yurduna döner ve Dahhâk'a bağlılığını yineler. Bu sırada Rûm hükümdarının kızı Gerşâsb'ın ilgisini çekmeye başlar. Diğer yandan Kabil hükümdarı Esret'i bir savaşta mağlup etmiştir. Bunu öğrenen Gerşâsb hemen Kabilistân'a giderek onu öldürür ve tahtını babasına geri verir. Sîstan şehrini inşa eder ve burada Dahhâk'ı konuk eder. Gerşâsb tekrar batıya doğru yolculuğa çıkar; Kayrevan hükümdarını mağlup eder ve İspanya'daki Kordoba'yı ziyaret eder. Burada bir Yunan Brahmanla karşılaşır ve yine felsefi bir sohbete dalar. Bu yolculuktan sonra yurduna döner, babası hayata gözlerini yumar ve Gerşâsb Zabilistân'ın hükümdarı olur. Kardeşi Kurang'ın oğlu Neriman'ı kendi oğluymuş gibi benimser. Ferîdun Dahhâk'ı alt eder ve İran hükümdarı olur; Gerşâsb da ona bağlılığını bildirir. Gerşâsb ve yeğeni Tûran'ı ziyarete gider ve ardından Çin fağfuruyla savaşa tutuşur; sonunda Fağfur'u yener ve savaş tutsağı olarak Ferîdun'a götürür. Neriman'ın Sam adında bir oğlu olur. Gerşâsb, Tanca hükümdarıyla da savaşır ve başka bir ejderi daha öldürür. Bütün bunlardan sonra yurduna döner ve orada ölür. Bkz. François de Blois, "Garsâsp-nâma", *Encyclopedia Iranica*, Vol X, New York, 2001, s. 318-319.

ciltle değiştirilmiştir. Miklepli cildin iç kapakları filigranlı düz sarı renkli Avrupa kâğıttır. Ön iç kapağına “*baş tarafta manzum bir eser var (yedi) kıt’a resmi havidir; sonra şahname geliyor (34) kıt’a havidir*” notu düşülmüştür. Yan kâğıtları ise ebru desenlidir. Eserin cildi, muhtemelen XX. yüzyıl başında yenilenmiştir (Res. 4-7).

4.5. Tezhipleri

Yazmanın 71b yaprağında *Şahnâme* metninin başladığı sayfada yer alan *unvan* (başlık) tezhibi üç bölüm halinde tasarlanmış, tezhibin tamamı mavi ve siyah cedvellerle sınırlandırılıp, bölümlendirilmiştir. En üstteki dikdörtgen formundaki alanın ortasında üçgenimsi haşiye vardır. Bu bölümü üstten çevreleyen lacivert tığ kaidesi üzerinde uzunlu, kısalı lacivert tığlar yükselir. Haşiyenin tepe ucu üzerine gelecek yere nestâlik hat ve is mürekkebiyle “*Besmele*” yazılmıştır.

En üstteki haşiyeli dikdörtgen alanın tezhip tasarımı $\frac{1}{2}$ simetrik düzenli olup, rumîler ve asimetric geçmelerle bölümlere ayrılmıştır. Bölümlerin zemini çivit mavisi ve altınla boyanmış, rumî ve hatayî grubu çiçek motifleriyle camgöbeği yeşil, pembe, mavi, eflatun ve sülyen ile renklendirilmiştir. Asimetric geçmeli bölünmeler beyaz cedvellerle sınırlandırılmıştır.

Bu bölümün altındaki beyaz cedvellerle sınırlandırılmış olan dikdörtgen formulu ara bölümün zemini ise çivit mavisi olup, rumî motiflerinin oluşturduğu palmetler ve rozet çiçeklerin nöbetleşe dizilmeleriyle oluşan bir tezhip tasarımına sahiptir. Motifler bu bölümde de sülyen, camgöbeği yeşil ve pembedir.

Şahnâme metninin başlığının da yer aldığı dikdörtgen formulu en alttaki tezhipli alan da aynı motif ve renk anlayışıyla tasarlanmıştır. Ortadaki beyaz cedvellerin sınırladığı dikdörtgen alan $\frac{1}{4}$ simetrik düzende geçmeli paftalara ayrılmıştır. Merkezdeki altın zeminli paftada “*Ağaz-ı Kitab-ı Şahnâme*” başlığı, beyaz üstübeç mürekkebi ve nestâlik hatla yazılmıştır. Paftaların dışında kalan boşluklar, yanlarda çivit mavisi, aralarda açık mavi zemine çiçek ve rumî motifleriyle bezelidir. Dikdörtgen alanın etrafını çevreleyen bordürde de enine

uzayan paftalarla ve bunların arasında yer alan dört boğumlu küçük paftalar, nöbetleşe sıralanmaktadır. Paftaların kenarları kırmızıyla belirginleştirilmiş olup, zemini altın ve çivit mavisi ile boyanmıştır. Bu bölümlerdeki tasarım iç içe geçmiş dallar üzerinde küçük çiçeklerle oluşturulmuştur (Res. 8).

İncelenen eserdeki bu unvan tezhibinin tasarımı SK. Yazma Bağış 220 numarada kayıtlı, ketebe kaydına göre 1572’de Herat’ta istinsah edilmiş olan minyatürlü Nizamî *Hamsesi* nüshasının¹⁰⁹ “Leyla ile Mecnun” [y.87b] ve “İskendernâme” [y.193b] mesnevilerinin unvan tezhipleriyle renk, motif ve tasarım bakımlarından ortak özellikler yansıtmaktadır. “Leyla ile Mecnun” mesnevîsinin unvan tezhibini taçlandıran haşiye bölümü ve üzerinde yükselen tığlar her iki eserde de aynı forma ve dizilime sahiptir (Bkz. Res. 49).

“İskendernâme” mesnevîsinin unvan tezhibi de üç bölümlü kurgusu, renk anlayışı ve motif dağılımı bakımından incelenen eserdeki *Şahnâme* metninin başlık tezhibiyle benzemektedir Tezhip tasarımının bölümlerini ayıran beyaz cedveller her iki eserde de bölümleri konturlamaktadır. Her iki unvan tezhibinde merkezde yer alan dikdörtgen alanın etrafını çevreleyen bordürdeki enine uzayan paftalar ve bunların arasında sıralanan dört boğumlu paftalar da gerek içerdikleri bezeme gerekse biçim bakımından birbirleriyle benzeşmektedir (Bkz. Res. 50).

---

¹⁰⁹ Bu yazma ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Bozoğlu, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizamî Hamsesi Minyatürleri**, (MSGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2006.

5. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ HÜSREV PAŞA 422 NUMARALI FİRDEVSÎ ŞAHNÂMESİ ve ESEDÎ TÛSÎ GERŞÂSBNÂMESİ MİNYATÜRLERİNİN KATALOĞU

Katalog No. : 1 (Resim 8)

Yaprak No. : 19 a

Minyatürün Konusu : Gerşâsb'ın Rûm Kayseri'nin Kızı İçin Yay ve Okla Hünerler Göstermesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.6x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun üç, alttaki dört sütun ise iki satırdan oluşmaktadır. Üstteki ve alttaki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından sola doğru dışarı taşmış ve bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Açık mavi zeminli bir tepeyle son bulan sahnenin ön kısmını neffî renkli bir alan kaplamıştır. Bu alanın ortasına yerleştirilen eflatun ve mavi renkli küçük taşların ortasından ince bir dere sola doğru kıvrılarak akmaktadır. Açık mavi zeminli tepenin üzerini ise cılız ot kümeleri kaplamıştır. Gökyüzü lacivert rengine boyanmıştır. Rûm Kayseri ve kızı, kompozisyonun sağ, orta kısmında üzeri renkli taşlarla bezenmiş, altı köşeli ve dört basamaklı altın bir tahtta otururken tasvir edilmişlerdir. Hemen karşılarında da Gerşâsb dizleri üzerine çökmüş, elindeki kırmızı yayın tirkeşini gerip okunu fırlatmış olarak gösterilmiştir. Gerşâsb'ın hemen arkasında görülen bir erkek figürü bastonuna dayanmış toplantıyı izlemektedir. Bu figürün vücudunun büyük kısmı metin alanını çevreleyen cedvelin dışında kalmıştır. Sahnenin önüne yerleştirilen iki erkek figüründen sol alttakinin bacakları ise son yazı sütunun altında kaybolmuştur. Solda, tepenin gerisinden bakan erkek figürü ile at da seyircinin dikkatini olaya çekmektedir. Oldukça yalın bir şekilde oluşturulmuş doğa tasviri içinde figürlerin sarı, turuncu, yeşil, lacivert, mavi ve gülkurusu renkli giysileri sahneyi canlılık katmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre Şam ülkesinde, adaleti ve başarılarıyla ün salmış bir Rûm Kayseri ve onun dillere destan güzellikte bir kızı vardır. Bu kıza pek çok hükümdar ve pehlivan talip olsa da babası kızından ayrılmak istemediği ve ona kimseyi lâıyk görmediği için gelen bütün teklifleri geri çevirir. Ancak komşu ülkelerden birinin padişahı bu konuda çok ısrarcı olur ve tüm tekliflerine rağmen kızını vermeyen Rûm Kayseri'ne savaş açar. Rûm Kayseri de bu duruma çare aramaya koyulur. Ülkenin ileri gelenleriyle bu konuyu uzun uzadıya düşünüp tartıştıktan sonra yanındakilere bir demirci ustasını bulup getirmelerini buyurur. Uzun aramalar sonucunda çok maharetli biri bulunup hükümdarın huzuruna getirilir. Kayser bu ustanın demirden ve ağaçtan gerilmesi çok zor bir yay yapmasını ister. Bu sırada İranlı ünlü pehlivan Gerşâsb Hindistan'a yaptığı uzun geziden dönerken yolu üzerindeki bu ülkede maiyetindekilerle birlikte bir av partisi düzenlemektedir. Bu av sırasında Rûm kayserinin adamlarından biri Gerşâsb'ın yanına gelerek Rûm kayserinden, kızının dillere destan güzelliğinden ve onun için yapılan savaştan söz eder. Gerşâsb bunları duyunca Rûm kayserinin kızını merak eder ve onu görebilmek için adamlarıyla savaşa katılır. Ünlü pehlivan bu savaşta büyük yararlılıklar göstererek Rûm kayserinin ordusunun zaferle dönmesini sağlar. Kayser de bu yardımlarına karşılık hazinelerini ona bağışlamak ister. Gerşâsb ise tüm bu hediyeleri geri çevirerek Kayser'den dillere destan güzellikteki kızını istediğini söyler. Kayser, Gerşâsb'a, bunun mümkün olduğunu, ancak herkes gibi onun da yaptırdığı özel yayla sınanması gerektiğini söyler. Sonra da hizmetkârlarını çağırıp yaptırdığı okla yayın hazır edilmesini ve ay yüzlü kızının getirilmesini buyurur. Kız gelip hemen babasının yanına oturur. Tahtın yanına da bir hedef dikilip, yayla ok Gerşâsb'a verilir. Ok atmaktaki ustalığıyla tanınan Gerşâsb da hemen dizlerinin üzerine çöküp yayını yukarı kaldırır ve oku takıp kirişi çekerek dikkat kesildiği hedefi tam ortasından vurur.¹¹⁰

---

¹¹⁰ Hekîm Ebû Nasr Ali bin Ahmed-î Esedî Tûsî, **Gerşâsbnâme**, Haz. Habîb Yağmaî, Tahran, h. 1317/m. 1938, 225-231; Eserin metninden [y.18b-19a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Koroğlu.

Sahne Rûm kayserinin sarayının dışında canlandırılmıştır. Kompozisyonda Gerşâsb'ın hükümdarın huzurunda yayı gerip oku attığı an tasvir edilmiştir. Rûm kayserinin güzel kızı tahtında oturan babasının yanında, Gerşâsb'ı izlerken gösterilmiştir.

Yayımlanmamıştır

Katalog No. : 2 (Resim 9)

Yaprak No. : 34 b

Minyatürün Konusu : Gerşâsb'ın Kayrevan Komutanı ile Savaşması

Minyatürün Ölçüsü : 23.4x13.5 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun ikişer, alttaki dört sütun ise dörder satırdan oluşmaktadır. Üstteki ve alttaki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatür, metin alanından sağa doğru dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklini bozmuştur. Kompozisyonda, kalabalık bir savaş sahnesi söz konusudur. Sahnenin ortasında, beyaz atıyla savaşa katılan Sîstanlı ünlü pehlivan Gerşâsb'ın, elindeki gürzle Kayrevan komutanının filinin başına vurduğu an tasvir edilmiştir. Bu darbeyle sarsılan ve dizleri üzerine çöken filin başından kanlar fışkırmaktadır. Kayrevan komutanının ise mahfesinden düşmek üzere olduğu görülmektedir. Gerşâsb'ın hemen yanında da başka bir savaşçı figürü yer almaktadır. Elinde mızrağı olan bu asker, dizginini çevirmiş, alandan kaçmak üzere olan düşmanını belindeki kemerden yakalamak üzereyken gösterilmiştir. Sahnenin solunda yer alan Gerşâsb ile hemen gerisinde savaşan mızraklı figürün üzerine bindiği atın yarısı cedvelle kesilmiş olarak görünürken, sahnenin sağında yer alan Kayrevan Komutanı'nın gri renkli büyük filiyle iki savaşçı figürünün bindiği atlar cedvelle kesilmeden bütün olarak verilmiştir. Kompozisyonun ön kısmında atının dizginini çevirmiş bir askerin savaşı terk etmek üzere olduğu görülmektedir. Metinle ilişkilendirildiğinde bu figürün Kayrevan ordusuna ait birini temsil ettiği düşünülebilir. Kompozisyonun zemini cılız ot kümeleriyle süslü açık mavi renkli bir tepeden ibaret olup, alana saçılan kopmuş baş ve gövdeler savaşın hareketli ve trajik yapısını kuvvetlendirmiştir. Tepenin gerisine, ikisi sağda ikisi solda olmak üzere tolgalı dört asker figürü yerleştirilmiştir. Bu figürler savaşı izlemektedirler. Gökyüzü lacivert boya ile renklendirilmiştir. Kompozisyonun zeminini oluşturan tepenin açık mavi boyası ise büyük ölçüde aşınıp dökülmüştür.

Resim Metin İlişkisi: Ünlü İranlı pehlivan Gerşâsb, Rûm ülkesinden döndükten sonra Sîstan¹¹¹ şehrini mamur hale getirip hükümdar Dahhâk'ı burada konuk eder ve Batı'ya doğru yeni bir yolculuğa çıkar. Kuzey Afrika üzerinden Cezayir'e geçen Gerşâsb, Kakra savaşına katılır ve buradan zaferle ayrıldıktan sonra Tunus'a gitmek için yoluna devam eder. Kayrevan sınırına vardığında ise hükümdarın orduları yolunu kesmek ister. Bunun üzerine Gerşâsb ile Kayrevan Şahı'nın orduları arasında savaş başlar. Gerşâsb bu savaş sırasında pek çok fil ve asker öldürerek düşman ordusuna ağır kayıplar veririr. Kayrevan Şahı olan biteni haber alınca öfkeye kapılır ve büyük bir orduyla Gerşâsb'ın üzerine yürür. İki ordu şehrin surları dışında karşılaşır ve savaşa tutuşur. Bu savaş sırasında Gerşâsb'ın ordusu pek çok cesur yiğidi yere serer; kiminin başını gövdesinden, kiminin de gövdesini başından ayırır. Çölde oluk oluk kan akarken Kayrevan ordusunun komutanı ortaya atılıp Gerşâsb'a meydan okur. Ancak Gerşâsb'ın atını bu komutanın üzerine sürmesiyle elindeki gürzü önce bu pehlivanın, sonra da altındaki koca filin kafasına geçirmesi bir olur. Bu gürzün şiddetinden pehlivanın başındaki tolgasıyla iki dişi ağzından fırlar, kendisi de yere düşmek üzereyken kıvrak bir hareketle sıçrayarak yere devrilmekte olan koca filin altında kalmaktan son anda kurtulur. Gerşâsb ve ordusunun elinden kurtulmanın imkânsız olduğunu anlayan şahın askerleri de atlarını geriye çevirerek kaçmaya çalışırlar.¹¹²

Minyatürde, Gerşâsb'ın elindeki gürzle Kayrevan komutanının bindiği filin başına vurduğu an tasvir edilmiştir. Metinde anlatıldığı gibi aldığı darbeye komutanın kafasındaki tolga bir kenara fırlamıştır, kendisi de oturduğu mahfeden baş aşağı yere yuvarlanmak üzeredir.

Yayımlanmamıştır

¹¹¹ Sîstan: Sebzevar, Herat, Belh ve Semerkand'ı kapsayan toprakların adı; Horasan'ın eski ismidir. Burası, Gerşâsb, Sâm, Zâl, Rüstem, Behmen, Goştâsb ve İsfendiyâr gibi İran rivayetlerine kaynaklık eden kahramanların yurdu. Bkz. Filiz Çağman-Zeren Tanındı, "Firdevsî'nin Şahnâmesi'nde Geleneğin Değişimi", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi Tekin Armağanı*, III, sayı 32/1, 2008, s. 143, Dipnot 3.

¹¹² Hekîm Ebû Nasr Ali bin Ahmed-î Esedî Tûsî, *a.g.e.*, 296-304; Eserin metninden [y. 34a-34b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 3 (Resim 10)

Yaprak No. : 41 a

Minyatürün Konusu : Ferîdun'un Padişahlığı ve Gerşâsb'a Mektup Göndermesi

Minyatürün Ölçüsü : 16.2x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar beşer, alttaki sütunlar ise ikişer satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatür, metin alanından sola doğru dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Tepelerle son bulan açık maviyle boyanmış doğa parçasının zeminine cılız ot kümeleri serpiştirilmiştir. Gökyüzü altınla boyanmış, mavi zeminli tepenin gerisine karşılıklı olarak iki bodur ağaç yerleştirilmiştir. Tasvirde, hükümdar Ferîdun sahnenin merkezine yerleştirilmiş altınla boyalı arkalıksız tahtında bağdaş kurmuş otururken, pehlivan Gerşâsb ise tahtın solunda dizleri üzerine çökmüş sağ eliyle tahtın bacağını kıvırmaya çalışırken görülmektedir. Gerşâsb'ın hemen arkasında tasvir edilen eli bastonlu ve göbekli bir figür ayakta durmuş olayı izlemektedir. Bu figürün gövdesinin büyük kısmı resim çerçevesinin dışında kalmıştır. Gerşâsb'ın sağında ve solunda oturan iki kişi de Ferîdun'un meclisinden kimseler olmalıdır. Sahnenin ortasında altınla boyalı bir tepsi içinde iki içki şişesi durmaktadır. Bunların hemen solunda yer alan ve bağdaş kurmuş yan yana oturan iki figürün de dikkatle olayı izlemekte olduğu görülmektedir. Sayfa nemden etkilenmiş, bundan ötürü minyatürde lekeler oluşmuştur.

Resim Metin İlişkisi: İran tahtını ve tacını yılanbaşı Dahhâk'ın elinden kurtaran Ferîdun hükümdarlığını ilan ettikten sonra ülkenin ileri gelenleri için bir meclis kurar ve bu mecliste ünlü pehlivan Gerşâsb'ı da görmek ister. Kâtibini çağırıp bir mektup yazdırır ve Sîstan'a bir elçi yollayarak ünlü pehlivani huzuruna davet eder. Gerşâsb bu daveti sevinçle karşılar ve padişahın sarayına gitmek için hazırlanıp yola koyulur. Ferîdun Gerşâsb'ı gördüğüne çok memnun olur, ancak bu karşılaşmanın neden bu kadar geç olduğunu sorarak durumdan duyduğu sıkıntıyı dile getirir, onu töhmet

altında bırakmamak için de bunun sebebini yaşlılıkla açıklamak ister. Gerşâsb bu konuşma üzerine gücünün ve kuvvetinin hâlâ eskisi gibi olduğunu kanıtlamak ister ve hemen Ferîdun'un oturduğu altın tahtın ayağını kıvrırıp bükür. Ferîdun da bunun üzerine tahtından iner ve Gerşâsb'ın büküdüğü yeri düzeltip eski haline geri getirir. Mecliste bulunanların hepsi bu olaya şaşırıp kalır ve Gerşâsb hükümdara olan bağlılığını dile getirdikten sonra hep birlikte oturup içki içerler.¹¹³

Minyatürde, Ferîdun'un huzuruna gelen Gerşâsb'ın, gücünü kanıtlamak için Ferîdun'un tahtının bacağına kıvrırmaya çalıştığı an tasvir edilmiştir. Kompozisyonda, metinde anlatıldığı gibi, hükümdarın meclisine katılan ünlü kişilerin de bu olaya tanıklık ettiği görülmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹¹³ Esedî Tûsî, **a.g.e.**, 328-335; Eserin metninden [y. 40b-41a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 4 (Resim 11)

Yaprak No. : 45 a

Minyatürün Konusu : Nerîman'ın Çin Hakanı'nın Yeğeni Tekintaş'ı Kementle Yakalaması

Minyatürün Ölçüsü : 16.8x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki ilk sütun ile son sütun beş, ortadaki iki sütun dört satırlıdır. Alttaki dört sütun ise ikişer satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Sîstanlı pehlivanların atası kabul edilen Nerîman'ın, Çin hakanının yeğeni Tekintaş'ı kementle yakalamasını betimleyen minyatürde kompozisyonun açık mavi ve eflatun renginde boyanmış zemini cılız otlar, çeşitli bitki ve çiçek kümeleriyle süslü yuvarlak hatlı bir tepeden ve sahnenin önünde nefî renkli alanın içinde küçük taşlar arasından kıvrılarak akan, gümüşle boyanmış bir dereden ibarettir. Sahnenin eflatun zeminli kısmında yer alan ünlü pehlivan Nerîman'ın, yağız atını sola doğru çevirip sürerken, kemendini boynuna geçirdiği ve bu şekilde yerde sürüdüğü tutsağına bakmakta olduğu görülmektedir. Tekintaş ise sahnenin ön kısmındaki nefî alanda dizleri üzerine çökmüş, bir yandan aman diler gibi Nerîman'a bakmakta, bir yandan da boynundaki ipten kurtulmaya çalışmaktadır. Sahnenin ortasında, sağda, beyaz bir atın olay yerinden aksi yöne doğru ilerlediği görülmektedir. Ancak bu at kesintiye uğratılmış, yalnızca arka bacaklarıyla kuyruğu kompozisyona dâhil edilmiştir. Açık mavi zeminli tepenin gerisine ikisi solda üçü sağda olmak üzere tolgalı beş asker figürü yerleştirilmiştir. Gökyüzü lacivert boya ile renklendirilmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre Ferîdun İran taht ve tacına sahip olduktan sonra Gerşâsb ile Nerîman'ı sınırların kontrolü için Tûran üzerine yollar. Bu emir üzerine yol hazırlıklarını hızla tamamlayan kahramanlar ordularıyla birlikte yola koyulurlar; önce Sîstan üzerinden Belh'e, oradan da Ceyhun Nehri kenarındaki Kalif'e ulaşırlar. Çaç, Hoten ve Şengân'ı arkalarında bırakarak Semerkand civarındaki Hatalan'a ve Türkistan sınırlarına varıp Sipencap'a geçer, oradan da Tağaz'a ulaşırlar. Burada yaşayan Çin hakanı İranlı pehlivanları oldukça iyi karşılar

ve Dahhâk gibi birinin elinden halkını kurtardığı için Ferîdun'a olan bağlılığını bildirir. Ancak bu hakanın intikam ateşiyle yanıp tutuşan genç bir yeğeni vardır. Bu yeğen babasının intikamını almadığı için amcasına büyük öfke beslemekte, ordular toplayıp savaşa hazırlanmaktadır. Hakan bu haberi aldığı anda ne yapacağını bilemeyip çareler aramaya başlar ve ülkenin ileri gelenlerini huzuruna çağırıp bu durumu onlara danışır. Mecliste uzun uzun görüşüp tartıştıktan sonra ülkenin görmüş geçirmiş büyük adamları hakana bu işin tatlılıkla çözülmesinin daha iyi olacağını, ama ordusunu her ihtimale karşı hazırda tutmasını salık verirler. Hakan bu fikri uygun bulur ve yeğenine bundan vazgeçmesi için elçileriyle hazine ve içki gibi pek çok değerli şey yollar. Ancak yeğeni ve askerleri bu hediyeleri yağma ettikten sonra içkileri içip sarhoş olurlar ve sarhoşluğun da etkisiyle savaşımaya başlarlar. Bu iki ordu bir süre karşılıklı savaştıktan sonra hakan bu işin sonunu hayırlı görmez ve İranlı pehlivan Nerîman'a bir haberci göndererek yardımına gelmesini ister. Nerîman da hakanın bu isteğini geri çevirmeyip hemen savaş meydanına gelir ve atını Tekintaş'ın ordusunun safları arasına sürerek pek çok askeri alaşağı eder. Çok geçmeden de intikam peşinde koşan genç Tekintaş'ı bulur, kemendini başına geçirip atından aşağı alır ve sürükleye sürükleye hakanın huzuruna götürür. Hakan bu yardımlarından ötürü Nerîman'a teşekkürler ettikten sonra Ferîdun'a da bir mektup yazarak şükranlarını bildirir.¹¹⁴

Minyatürde, amcasına kin ve intikam duyguları besleyen ve bu duygularla savaş başlatan Tekintaş'ın İranlı pehlivan Nerîman tarafından kementle boynundan yakalanıp yerde sürüklene sürüklene Çin Hakanı'na götürülmesi tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹¹⁴ Esedî Tûsî, a. e., 348-353; Eserin metninden [y. 44b-45a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 5 (Resim 12)

Yaprak No. : 52 a

Minyatürün Konusu : Nerîman'ın Avlanması

Minyatürün Ölçüsü : 16x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin arasında yer almaktadır. Üstteki ve alttaki sütunlar ikişer satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru dışarı taşmış ve bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Nerîman'ın avlanmasını gösteren bu sahnede doğa oldukça yalın bir şekilde betimlenmiş, kompozisyonun yuvarlak hatlı bir tepe ile bu tepenin önünde küçük taşlar arasında kıvrılarak akan, gümüşle boyanmış bir dereden ibaret olan zeminine cılız ot kümeleri yerleştirilmiştir. Açık maviye boyanan tepenin sol tarafında neffî renkli bodur bir ağaç görülürken, sağ tarafında açık pembeyle boyanmış bir ceylan ile keçi ve bodur bir ağaç yer almıştır. Gökyüzü lacivert rengine boyanmıştır. Bu doğa tasviri içinde kompozisyonun tam ortasında, yağız atına binmiş Nerîman'ın elinde yayıyla sola doğru kaçmakta olan bir ceylanın peşine düştüğü görülür. Ünlü pehlivan Nerîman'ın hemen alt kısmında da korkup kaçışan bir ceylan ile onu izleyen pars figürü yer almaktadır. Sahnenin sol kısmına yerleştirilen bu hayvan figürlerinin metnin cedvellerle sınırlanan alanından çıkıp hareketlerine devam ettikleri de gözden kaçmayan bir diğer ayrıntıdır. Sahnenin alt kısmındaki neffî renkli alanın hemen kenarında yer alan siyah atlı figür ise önünde kaçmakta olan bir ceylanın kalçasına kılıcını saplamaktadır. Ceylanın kılıçla yaralanmış kalçasından kanlar süzölmektedir. Atların koşar hareketleri ile av hayvanlarının sağa sola kaçışmaları sahneyi son derece hareketli kılmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre Nerîman Çin Fağfuru'nu tutsak alıp İran hükümdarı Ferîdun'a götürmek üzere yola çıktıktan sonra Feğanşur diye bir şehre gelir ve burayı zapt ettikten sonra adamlarıyla birlikte bir yanı ırmak, bir yanı dağ, bir yanı ova olan, av hayvanları ve otlaklarıyla ünlü bir yerde kamp kurar. Nerîman

burada içki içip eğlenerek bir süre oyalanır, ardından adamlarının da isteği üzerine bir av partisi düzenlemeye karar verir. Bu av sırasında Nerîman ve askerleri okları, hançerleri ve kılıçlarıyla ceylan, sülün, geyik gibi pek çok av hayvanını avlayarak eğlencelerini sürdürürler.¹¹⁵

Minyatürde, Nerîman'ın düzenlediği av partisi betimlenmiş, metinde anlatıldığı gibi kaçışan hayvan tasvirleriyle avlanan figürler sahnelenmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹¹⁵ Esedî Tûsî, **a. e.**, 385-390; Eserin metninden [y. 51b-52a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 6 (Resim 13)

Yaprak No. : 63 b

Minyatürün Konusu : Gerşâsb'ın Tanca Şahı ile İkinci Kez Savaşması

Minyatürün Ölçüsü : 21.3x16.1 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin arasında yer almaktadır. Üstteki dört sütunun her birinde tek satır yazı bulunmaktadır. Alttaki sütunlar ise ikişer satırlıdır. Tüm sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatür, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyonun merkezinde Gerşâsb'ın kendisine taşla saldırmaya çalışan Tanca ordusunun komutanına gürzüyle karşı koyduğu an tasvir edilmiştir. Tanca komutanı mavi atının üzengisine ayağını geçirmiş yerden taş almaya çalışırken betimlenmiştir. Tam yanında da atlı başka bir savaşçı yayını Gerşâsb'a yöneltmiş, kirişine taktığı oku atmak üzereyken gösterilmiştir. Minyatürde olay üzerinde cılız otlar, küçük taşlar ve çiçek kümelerinin çevrelediği, gümüşle boyanmış bir su birikintisinin görüldüğü kahverengi bir tepede geçmektedir. Ufuk hattı oldukça yüksek tutulmuş, gökyüzü lacivert boyayla renklendirilmiştir. Tepenin gerisine üçü sağda ikisi solda olmak üzere başı tolgalı beş savaşçı figürü yerleştirilmiştir. Sahnenin sağından gürzüyle hücumu geçen Gerşâsb'ın bu minyatürde Rüstem'in atı ve giysileri içinde betimlenmesi oldukça dikkat çekicidir.¹¹⁶ Sanatçının metinde anlatılan kahramanlık öyküsünden ilham alarak iki pehlivan arasında bir özdeşlik kurmak istediği düşünülebilir.¹¹⁷

---

¹¹⁶ Metnin *Şahnâme*'ye ait olan bölümlerindeki kompozisyonlarda [y. 130a, 135a, 142a, 156b, 231b, 234b, 243a, 250a, 253a, 353a, 364b] Sîstanlı ünlü pehlivan Rüstem bu minyatürde olduğu gibi altın tolgası üzerine pars postundan beyaz üzerine siyah noktalı bir başlık ve yine kaplan postundaki çizgileri hatırlatan desenlere sahip kahverengi bir zırhla tasvir edilmiştir. Gene bu minyatürlerde ünlü İranlı kahraman Rüstem'in muhteşem özellikleriyle insanları hayrete düşüren ve kırmızı beyaz alaca renginden dolayı Rahş olarak adlandırılan atı da burada olduğu gibi açık kahverengi üzerine kırmızı benekli olarak tasvir edilmiştir [y. 130a, 135a, 142a, 156b, 234b, 243a, 250a, 253a, 353a, 364b].

¹¹⁷ *Şahnâme*'ye göre Rüstem'in büyük büyükbabası olan Gerşâsb *Gerşâsbnâme*'ye göre büyük büyük amcasıdır. François de Blois, **a.g.m.**, s. 319. Kimi araştırmacılara göre ise Rüstem ismi

Resim Metin İlişkisi: Dahhâk'ın ölümünün ardından yapılan uzun savaşlar sonunda İran'a bağlanan Tanca ile ilişkiler hükümdarının ölümü üzerine tekrar bozulur. Yeni şah İran'a vergi vermek istemeyerek baş kaldırır. Bunun üzerine Ferîdun Gerşâsb'ı yeniden Tanca'ya yollayıp bu işi çözmesini ister. Gerşâsb on iki bin kişilik bir ordu hazırlayarak Tanca üzerine yürür ve uzun görüşmelerin ardından anlaşma yoluyla bu işin çözülemeyeceğini, bu şekilde bir sonuç elde edemeyeceğini anlayarak savaşmaya başlar. İki ordu arasında üç savaş olur ve her seferinde İran ordusu üstün gelir. Ancak ikinci karşılaşmalarında İran ordusunun komutanlarından birine Tanca ordusundan biri saldırır ve Gerşâsb'ın akrabası da olan bu komutan savaş meydanında can verir. Bunu gören İranlı pehlivan ise intikam yeminleri edip ordularının safları arasından çıkarak tekrar saldırıya geçer. Bu sırada düşman ordusunun komutanlarından biri öne çıkarak elindeki taşla Gerşâsb'a saldırmak ister. Ünlü pehlivan bunu görür görmez güzünü düşmanın kafasına indirerek onu yerle bir eder. Tam bu sırada başka bir Tancalı gelip Gerşâsb'ın üzerine demirden oklar yağdırır. Ancak Gerşâsb'a ne demirden oklar ne de taş etki eder ve bu saldırılarla öfkesi daha da kızışan pehlivan hücumu geçerek savaşı tekrar alevlendirir. Savaş gece oluncaya kadar böylece devam eder.¹¹⁸

Minyatürde, çevredekilerin meraklı bakışları altında, Gerşâsb'ın kendisine taşla saldırmak isteyen Tanca ordusundan bir pehlivana vurmak için güzünü kaldırdığı an tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

Gerşâsb'ın lakaplarından biridir ve dolayısıyla Rüstem adındaki kahraman aslında Gerşâsb'dan başkası değildir. Ancak Nöldeke ve Christensen bu iki isim arasında bir ilgi olmadığı kanısındadır. Nimet Yıldırım, "Rüstem", **a.g.e.**, s.592. Ancak genel görüş Gerşâsb'ın Rüstem'in atası olduğu ve Sîstanlı kahramanlar arasında yer aldığı yönündedir.

¹¹⁸ Esedî Tûsî, **a. e.**, 445-447; Eserin metninden [y. 63a-63b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 7 (Resim 14)

Yaprak No. : 69 a

Minyatürün Konusu : Ferîdun'un Meclisi

Minyatürün Ölçüsü : 23.1x13.9 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar dörder, alttaki sütunlar ise üçer satırdan oluşmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatür, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyonun geri planını üzerine cılız otlar, renkli çiçek kümeleri, bahar dalları serpiştirilmiş ve dorukları tonlamalar yapılarak gölgelendirilmiş eflatun renkli bir tepe oluşturur. Tepenin ön kısmında, gümüşle boyanmış, etrafı neffî renginde, renkli taşlar ve çiçek kümeleriyle çevrili bir dere görülmektedir. Gökyüzü altınla boyanmış, tepenin sol gerisine sarı, yeşil, turuncu yapraklı bir ağaç yerleştirilmiştir. Renkli küçük yapraklı bu ağacın dalları resmin üst kısımda cedvel dışına taşmıştır. Minyatürde İran hükümdarı Ferîdun, sahnenin sağına kurulmuş arkalıksız altın tahtında otururken görülmektedir. Tahtın solunda ayakta duran bir kadın figürü elinde tuttuğu narı hükümdara uzatmaktadır. İnce, uzun ve zarif olarak tasvir edilen bu kadının arkasında da bir kadın figürü, elinde kapaklı altın bir sahanla Ferîdun'a yönelmiş, ayakta beklemektedir. Sahnenin önünde, neffî renkli alanın hemen yanında oturan iki figür de birbirleriyle konuşmaktadır. Bunların hemen önünde de altınla boyanmış bir meyve tabağı durmaktadır. Kompozisyonda görülen bu kadın figürleri Ferîdun'un üzüntüsünü gidermek için düzenlenen mecliste yemek sunan hizmetkârları olmalıdır. Bu tasvir yazmadaki *Gerşâsbnâme* metninin son bulduğu sayfada yer almaktadır.¹¹⁹

---

¹¹⁹ Minyatürün alt kısmındaki dört sütunlu metnin son sütununda Esedî Tûsî'nin *Gerşâsbnâme*'yi tamamladığı 458 tarihi "Bu destan büyük bir yaratıcılık gösterdi/İyi günde zafer yıldızına erişti/Güneş devriyle bir hicret olduğunda/458 olmuştu," şeklindeki dizelerle verilmiştir. Eserin metninden [y. 69a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Resim Metin İlişkisi: Gerşâsb'ın ölüm haberini duyan Ferîdun tam bir hafta gözleri yaşlı ve yanakları sapsarı bir halde o ünlü pehlivanın yasını tutar. Hükümdarın bu haline çok üzülen ve hasta olmasından korkan Nerîman da onunla konuşup üzüntüsünü gidermeye çalışır. Ancak bu çabalarının faydasız olacağını anlayarak bir eğlence meclisi düzenlemeye karar verir. Ferîdun'un gam ve kederini dağıtmak için içki içip eğlenirler. Tüm bu meclislere rağmen mutsuzluğu devam eden Ferîdun'un yanına Neriman'ın oğlu Sam'ın gelmesi hükümdarı sevindirir. Ferîdun Gerşâsb'ın soyundan gelen bu genç pehlivanı gördüğüne çok mutlu olur. Ona hazinelerinden bağışlayıp kutlu bir isim (cihan pehlivanı) ve tolga verir.¹²⁰

Minyatürde, Gerşâsb'ın ölümüyle büyük üzüntüye kapılan Ferîdun için düzenlenen meclis tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹²⁰ Esedî Tûsî, a. e., 471-476; Eserin metninden [y. 68b-69a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 8 (Resim 15)

Yaprak No. : 74 a

Minyatürün Konusu : Keyûmers'in Tahta Çıkması

Minyatürün Ölçüsü : 22.9x16.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür, dört sütunlu metnin altında yer almaktadır. Metnin ilk ve son sütunu dokuz satırlıdır. Ortadaki iki sütunda sekiz satırlık metin yer almakta, yedi ve sekizinci satırların arasında ise minyatürün konusunu belirtmek için ayrılmış başlık levhası bulunmaktadır. Ancak bu alan boş bırakılmış, tamamlanmamıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından sola doğru dışarı taşmaktadır. Bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şekli bozulmuştur. Minyatürde, padişah Keyûmers dağların arasında, yayvan bir kayanın üzerinde bağdaş kurup oturmuş, buyruğu altında toplanan zümresine bir şeyler anlatırken tasvir edilmiştir. Resmin arka fonunu kaplayan yeşilli, mavili, pembeli, bükümlü kayalar Keyûmers'in yaşadığı dağları, üzerinde oturduğu büyük kaya da tahtını temsil ediyor olmalıdır. Dağın resim alanının solundan dışarı taşan kısmında neftî renkte bodur ağaçlar görülmektedir. Sahnenin solunda üst üste yığılmış kayalıkların arasından da kurumuş bir ağacın dalları cedvellerle sınırlanmış yazı alanını delip geçmektedir. Keyûmers'in oturduğu kayanın altından ise sahnenin ön kısmına doğru, gümüşle boyanmış bir dere uzanmaktadır. Bu derenin cedvelle kesilen sağ alt kenarında bir keçiyle bir geyik figürü yer almaktadır. Keyûmers'in tam arkasından da bir parsın hızla geçmekte olduğu görülmektedir. Bu hayvanın postunun beyaz üzerine siyah benekli desenleri hükümdarın meclisine katılan kimi figürlerin giysilerinde ve başlıklarında tekrarlanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Keyûmers İran'ın ve tüm cihanın ilk hükümdarıdır. Taht ve tacı ilk icat eden, ilk taç giyip tahta çıkan Keyûmers olmuş, otuz yıllık saltanatında tüm hayvanlar ve insanlar ona itaat etmiştir. İlk zamanlar dağlarda yaşayan Keyûmers, kaplan postundan giysiler giymiş, zırh bir yana, kumaş dokumanın henüz bilinmediği devirlerde insanlara kendisinininki gibi hayvan postundan giysiler

yapmayı, tarımı ve yemek pişirmeyi öğretmiştir. Evler yapmış, köyler ve şehirler kurarak yeryüzünü imar etmiştir.¹²¹

Minyatürde Keyûmers, metinle ilişkili olarak kaplan postundaki çizgilere benzer desenlerle işlenmiş bir kaftan içerisinde betimlenmiştir. Metinde belirtildiği gibi çevresini saran figürler de Keyûmers'in arkasındaki kayaların üzerinde yürüyen parsın postundaki desenlerin tekrarı niteliğindeki desende giysiler ve başlıklarla tasvir edilmiştir. Minyatürde dağların arasında yaşayan Keyûmers'in tahta çıkışı ve buyruğundaki hayvanlarla insanlara hitabı sahnelenmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹²¹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 58-62, b. 240-310.

Katalog No. : 9 (Resim 16)

Yaprak No. : 83 a

Minyatürün Konusu : Ferîdun'un Öküz Kafası Biçimindeki Gürzüyle Dahhâk'ın Başına Vurması

Minyatürün Ölçüsü : 23.4x19.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür, üstten ve alttan sağa bitleştirilmiş dört sütunlu metin alanının arasına yerleştirilmiştir. Üstteki ilk ve son sütun altı satırlı, ortadaki iki sütun ise beş satırlıdır. Ortadaki iki sütunun dört ve beşinci satırlarının arasında minyatürün konusunu belirtmek için ayrılmış başlık levhası yer almaktadır. Ancak bu alan boş bırakılmış, tamamlanmamıştır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır.

Kompozisyon metin alanından sola doğru dışarı taşmıştır. Ancak bu, cedvelin düzgün dikdörtgen şeklini bozmamıştır. Dahhâk'ın altı köşeli altın tahtında oturan Ferîdun, Şehnâz'ı sağına almış, sarayın damından atlayan Dahhâk'ın başına öküz başlı gürzüyle vurmaktadır. Bu sırada odada bulunan Dahhâk'ın haremindeki kadınlar da korkuya kapılmış, ellerindeki altından meyve tabaklarını, şarap şişelerini ve çalgılarını yere saçıp kaçmak için sağ duvarın üzerindeki pembe perdeli pencereye ve kapıya yönelmişlerdir. Yere düşen Dahhâk ve kaçışan kadınlar Ferîdun ile Şehnâz'ın oturduğu tahtın çevresine yarım daire şeklinde yerleştirilmişlerdir. Odanın kapısından içeri doğru adımını atmış bir erkek figürü de elinde siyah ince bir baston tutmuş, heyecanla kapıya yönelmiş kadınlardan biriyle konuşmaktadır. Taht odasının zemini, üzeri sarmaşık dallar ve bitkisel motiflerle süslü eflatun renkli bir halıyla kaplıdır. Sarayın duvarları ise mavi beyaz çiniler ve altın karolarla kaplanmış olup, Ferîdun ile Şehnâz'ın oturduğu tahtın arka duvarındaki sivri kemerli pencere açıklığının ve hemen sağındaki dikdörtgen açıklığın çevresindeki boyalı nakışlarda ceylan, tilki, ejderha ve tavşan figürleri seçilmektedir.

Resim Metin İlişkisi: Dahhâk, Cemşîd zamanında Arabistan çöllerinde yaşayan ve iyilikleriyle tanınan Mîrdâs'ın çirkin, kötü ahlaklı oğludur. Hırsına yenik düşüp Şeytan tarafından kandırılan Dahhâk, güç ve iktidar uğruna önce babasını öldürür,

sonra da Pîşdâdîler sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı Cemşîd'in Şehrnâz ve Ernevâz adlı kız kardeşlerini (kızları olarak da geçer) kaçıırarak bin yıl İran'da saltanat sürer. Yaptığı bütün bu kötülüklerle yetinmeyen Dahhâk, gördüğü rüya ve mübidlerin kehaneti üzerine tahtını elinden alacağını öğrendiği Ferîdun'un önce babası Âtbîn'i, sonra da üç yıl boyunca Ferîdun'u sütüyle besleyen Pormâye adlı ineği katleder.¹²²

Dahhâk'tan korkan annesi tarafından Elburz dağına kaçırılan Ferîdun burada on üç yıl gibi uzun bir süre kalır, ancak on altı yaşına geldiğinde babasının kim olduğunu, neden burada yaşadıklarını annesine sorar. Annesi de ona Dahhâk'ın yaptığı bütün kötülükleri bir bir anlatır. Ferîdun o gün kendisini yıllarca besleyen Pormâye'nin, babasının ve Cemşîd'in intikamını almak için ant içer. Bu sırada İran halkı da Dahhâk'ın omzundan çıkan yılanları beslemek için kurban ettikleri çocuklarının öcünü almak için ayaklanmaya başlamıştır. Demirci Kâve ve yandaşları halkı Dahhâk'ın elinden kurtarması için Ferîdun'u dağdan indirir ve ona istediği gibi demirden öküz başı şeklinde bir gürz yapar. Nitekim Ferîdun hiç zaman kaybetmeden intikam kemerini beline bağlar ve Dahhâk'ın sarayının bulunduğu Beyt'ül-Makdis'in (Geng-i Dej Hoht) yolunu tutar. Ancak Cemşîd'in Şehrnâz ve Ernevâz adlı kızlarından Dahhâk'ın bu sırada Hindistan'da olduğunu öğrenir ve bu iki kızla birlikte onun tahtına kurularak beklemeye koyulur. Bunu gören Dahhâk'ın sadık kethüdası Kendrev durumu bildirmek için hemen padişahının yanına gider. Bu olup bitene başta inanamayan Dahhâk, haremine aldığı Cemşîd'in kız kardeşleri Şehrnâz ile Ernevâz'ın bu gençle olan samimiyetini duyunca çok öfkelenir ve ordusuyla birlikte sarayına döner. Ancak ne kendi askeri, ne de halkı artık onu burada istemez. Öfkesi daha da kabaran Dahhâk tanınmamak için üzerine bir zırh geçirir ve yüksek sarayının tepesine çıkarak olup biteni seyretmeye koyulur. İçeride, Şehrnâz ile Ferîdun'u konuşurken görür ve duyduğu kıskançlıkla kemendini sarayın içine doğru fırlatıp yüksek sarayın damından içeri süzülür ve su renginde çelik hançerini kınından çıkarır. Gözü hiçbir şey görmeyen ve peri yüzlü kızların kanına

---

¹²² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 72-86, b. 495-785.

susayan acımasız Dahhâk yere ayağını basar basmaz Ferîdun'u yanında bulur. Ferîdun öküz kafası biçimindeki gürzünü kaptığı gibi başına indirir ve tolgasını parçalar. Ferîdun Dahhâk'ı tam öldürecektir ki, melek gelip Ferîdun'a, onu sıkıca bağlayıp Demâvend dağına götürür ve burada kimsenin bulamayacağı bir mağaraya bağlamasının daha doğru olacağını söyler. Ferîdun da tutsağını alıp Demâvend dağına götürüp oradaki mağaraya bağlar. Daha sonra da Cemşid'in Şehrnâz ve Ernevâz adlı kız kardeşleriyle evlenip saltanat tacını başına koyar.¹²³

Minyatürde Ferîdun, metinde anlatıldığı gibi Dahhâk'ın sarayında, Cemşid'in Şehrnâz adlı kızıyla konuşurken tasvir edilmiştir. Kompozisyonda, Dahhâk'ın duyduğu kıskançlıkla sarayın damından atlayıp kınından su renkli hançerini çektiği ve metinden farklı olarak Ferîdun'un oturduğu yerden onu gördüğü gibi öküz kafası biçimindeki gürzünü kafasına indirdiği an tasvir edilmiştir. Tahtın önünde duran diğer kadın figürlerinin Dahhâk'ın haremindeki kızlardan olması mümkündür. Bunlardan birinin de Cemşid'in diğer kızı, Şehrnâz'ın kardeşi Ernevâz olma olasılığı yüksektir.

Yayın: Nezihe Seyhan, **Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Katoloğu**, İstanbul, 1991, s. 386, Res. 125.

---

¹²³ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 86-102, b. 785-1165.

Katalog No. : 10 (Resim 17)

Yaprak No. : 124 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Efrâsiyâb'ı Atının Eyerinden Alıp Havaya Kaldırması

Minyatürün Ölçüsü : 26.8x17.9 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür, üstten ve alttan sağa bitleştirilmiş dört sütunlu, iki satırlı metin alanının arasına yerleştirilmiştir. Üstteki metin alanındaki sütunların arası minyatürle birlikte boyanmış, sahneye karışmıştır.

Kompozisyon, sağ üst ve sol alttan metin alanının dışına taşarak basamak oluşturmuştur. Kalabalık bir savaş sahnesi görülmektedir. Kahverengi, beyaz ve siyah atlar üzerinde, yeşil, turuncu, lacivert ve sarı renkli giysiler içinde İranlı ve Tûranlı askerler, bellerinde sadakları, ellerinde yay, kılıç, gürz ve kalkanlarıyla dövüşür vaziyettedirler. Yaylarını çekip birbirlerine kılıçlarıyla saldıran erlerin gerisinde Rüstem'in Efrâsiyâb'ı kemerinden tutup atının eyeri üzerinden havaya kaldırdığı an tasvir edilmiştir. Ancak minyatürdeki bütün figürlerin aynı form diliyle yansıtılması, atlı askerler arasından Rüstem ile Efrâsiyâb'ı seçmeyi neredeyse olanaksız kılmıştır. Eflatunla boyanmış tepenin zemini savaşın şiddetini yansıtacak şekilde kan revan içindedir ve her bir yanına kopmuş kol ve bacaklar saçılmıştır. Savaş alanı olarak tasvir edilen tepenin gerisine sol tarafta dört, sağ tarafta üç olmak üzere yedi asker figürü bulunmaktadır. Bunlardan biri sağ tarafta, üçü sol tarafta olmak üzere dördü savaş borularını çalarken gösterilmiştir. Figürler ve hareket sahnenin ön kısmında yoğunlaşmıştır. Sahnenin geri planına saçılmış ölümler ve tepenin arkasındaki asker figürleriyle doluluk boşluk dengesi sağlanmıştır. Siyahla gölgelendirilmiş tepenin sınırlandığı ufuk hattı oldukça yüksek tutulmuş, gökyüzü maviyle boyanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Keyânîyân hanedanının ilk hükümdarı Keykubâd tahtına oturarak başına mücevherlerle süslü tacını koyar ve ileri gelen pehlivanların tavsiyesi üzerine Türklerle savaşmak için savaş hazırlığı yapar. Keykubâd'ın hükümdarlığının bu ilk savaşında İran ordusunun ünlü pehlivanı Kâren büyük başarı gösterir. Zâl oğlu

Rüstem, Kâren'in bu başarısına hayran kalır ve kahramanlar arasındaki yerini yükseltmek için babasının yanına giderek Peşeng oğlu Efrâsiyâb'la savaşmak isteğini dile getirir. Kahramanlık damarları iyiden iyiye kabaran Rüstem babası Zâl'dan Efrâsiyâb'la ilgili bilgi aldıktan sonra büyük babası Sâm'ın verdiği gürzü kaptığı gibi tunç toynaklı Rahş'ını alana sürer ve köpükler saça saça Tûran ordusunun önüne gelir. Savaş alanında bir çocuğun sesini işiten Efrâsiyâb bu duruma şaşırıp kalır ve yanındakilere bu korkusuz çocuğun kim olduğunu sorar. Rüstem olduğunu öğrenince de ordusunun saflarını yarıp savaş alanına çıkar. Rüstem onu karşısında görür görmez atını onun üzerine sürer ve öküz başlı gürzünü boynuna indirir. Yanına iyice yaklaşınca da gürzünü tekrar eyerine asar ve Efrâsiyâb'ı kemerinden tuttuğu gibi havaya kaldırır. Amacı bu savaşta gösterdiği ilk başarının ganimeti olarak Efrâsiyâb'ı Keykubâd'a götürmektir. Fakat Efrâsiyâb'ın kemeri Rüstem'in pençesine dayanamayarak kopunca Efrâsiyâb baş aşağı düşüp serbest kalır. Bunu gören Türk pehlivanları yetişerek komutanlarının etrafını sararlar ve onu alıp götürürler. Rüstem'in canı bu işe çok sıkıldıysa da bu olay müjdeli bir haber olarak Keykûbad'a bildirilir ve savaş tüm şiddetiyle devam eder.¹²⁴

Minyatürde, Keykubâd'ın emriyle başlatılan savaşta, İran ordusunun ünlü kahramanı Zâl oğlu Rüstem'in Tûran ordusunun komutanı Efrâsiyâb'ı, at üzerinde savaşan diğer askerlerinin gözleri önünde, atı üzerinden alarak kemerinden tutup kaldırdığı an tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹²⁴ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 269-271, b. 5300-5365.

Katalog No. : 11 (Resim 18)

Yaprak No. : 130 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Yedi Övün Yolunda Ejderhayı Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 24.1x20 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür, üstten ve alttan sağa bitleştirilmiş dört sütunlu metin alanının arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlardan ilk ikisi altı, son ikisi ise beş satırlıdır. Alttaki sütunlardan ise ilk ikisi tek, son ikisi iki satırlıdır.

Kompozisyon, metin alanından sola doğru dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklini bozmuştur. Benzeri bir taşma küçük ve seyrek yapraklı bir ağaç dalının üstteki metin sütunlarını kesmeden soldaki son sütunun ardından geçerek dışarı çıkmasıyla olmuştur. Minyatürde İranlı ünlü pehlivan Rüstem'in kılıcıyla ejderhayı öldürdüğü an tasvir edilmiştir. Sahibine saldırdığı için öfkelenen Rahş'ın sırtından ısırıldığı ejderhanın kahverengi pullu vücudu atın dizlerinin arasında ters dönmüş, Rüstem de bu güçlü yaratığın ağzına kılıcını saplayarak boğazını kesmiştir. Ejderhanın boğazından kanlar akarken ağzından da alevler çıkmaktadır. Olay kompozisyonun ön kısmında gri bir kayanın dibinden enlemesine uzanan nefî renkli bir dere ile bunun gerisinde, solda, resmin bütün yüksekliğini kaplayarak metin alanının dışına taşan ve sağa doğru genişleyen kalın konturlu grili, yeşilli bükümlü bir kayanın önünde geçmektedir. Rüstem'in yeşil içliği üzerinde kahverengi zırhı, belinde ok sadağı ve başında pars postu tolgası vardır. Kırmızı benekli atı Rahş'ın üzerinde de altınla boyanmış bir zırh bulunmaktadır. Sahnenin açık yeşil renge boyalı zemini cılız otlar, iri yapraklı bir gelincik kümesi ve renkli çiçeklerle süslenmiştir. Kompozisyonun solunda yükselen kayalığın üzerine de nefî renkli iki bodur ağaç yerleştirilmiştir. Gökyüzü altınla boyanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Keykâvûs Zâl'in tüm karşı çıkmalarına rağmen devlerin ve büyücülerin ülkesi olan Mâzenderân'a gidip bu toprakları ele geçirmek ister. Ancak burada Akdev'in tuzağına düşer; ordu komutanlarıyla birlikte gözleri büyüyle kör edilerek yakalanır ve zindana atılır. Kurtulmak için Zâl'dan yardım ister. Zâl bu durumun öğrenilmesini istemez ve çok yaşlı olduğundan bu zorlu görev için oğlu

Rüstem'i seçer ve onu Keykâvûs'u kurtarmaya Mâzenderân'a yollar.¹²⁵ Ancak Rüstem, atı Rahş'la çıktığı bu yolculukta Akdev'in kendisi için kurduğu yedi çok korkunç ve aşılması olanaksız engeli, yani yedi övün yolunu aşmak zorundadır. Bu engellerden üçüncüsü ise bir ejderhadır.

Rüstem ikinci övünde, dayanılmaz sıcağı ve kuraklığıyla ünlü çölde susuz kalır, bir koyunun yardımıyla su bularak susuzluktan kurtulur, sonra da atı Rahş'ı salıp korkusuz bir ejderhanın yatağı olan bu yerde başına geleceklerden habersiz uykuya dalar. Rüstem gözlerini kapatıp da uykuya dalar dalmaz buraların asıl sahibi ejderha çöllere çıkıp gelir. Bunu gören Rahş hemen Rüstem'in yanına gidip tunç gibi toynaklarıyla yeri kazımaya, gök gürlemesi gibi kişneyip kuyruğunu sallamaya başlar. Rüstem bu gürültüyle uyanır, fakat çevreyi gözden geçirdiği halde hiçbir şey göremez ve tekrar uyur. Bu olay iki kez tekrarlanır. Rüstem üçüncü seferinde yok yere kendisini uyandırdığı için Rahş'ına tam kızacakken bu kez ejderha kendisini gösterir. Rüstem ejderhayı görür görmez hemen keskin kılıcını kınından çıkarır ve ejderhanın olduğu yere doğru haykırır. Ejderha da haykırarak ona karşılık verir ve hemen üzerine atılır. Fakat Rahş ejderhanın Rüstem'e saldıracağını görür görmez dişlerini bu çirkin yaratığın sırtına geçirir ve derisini parçalar. Rüstem de şaşkınlık içinde kılıcını çekip ejderhanın başını gövdesinden ayırır ve üçüncü engeli de başarıyla geçmiş olur.¹²⁶

Minyatürde, Rüstem'in cesur atı Rahş'ın ejderhaya saldırıp dişlerini sırtına geçirdiği, Rüstem'in de kılıcını çekip ejderhanın boğazını kestiği an tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹²⁵ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 282-289, b. 5645-5830.

¹²⁶ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 292-296, b. 5895-5950.

Katalog No. : 12 (Resim 19)

Yaprak No. : 135 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Mâzenderân Padişahı ile Savaşması

Minyatürün Ölçüsü : 18.5x13 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun birer, alttaki dört sütun ise beşer satırdan oluşmaktadır. Üstteki dört sütunun arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, Rüstem'in Mâzenderân padişahının beline mızrağını sapladığı an tasvir edilmiştir. Kalabalık bir savaş sahnesi söz konusudur. Sahnede karşılıklı olarak okları ve kılıçlarıyla çarpışan sekiz savaşçı figürünün gerisinde alaca renkli atının üzerinde Rüstem görülmektedir. İranlı ve Tûranlı askerler ellerindeki ok ve kılıçlarla karşılıklı saf tutmuş çarpışırken Rüstem elindeki iki ucu sivri muntazam mızrağını, atını sola çevirmiş meydandan kaçmak ister gibi görünen Mâzenderân hükümdarının beline saplamaktadır. Elinde kılıcı ve kalkanı ile yere düşmek üzere olan Mâzenderân hükümdarının atının sırtını siyah benekli ve altın rozetli beyaz bir kumaş örtmektedir. Karşılıklı olarak savaş meydanında çarpışan askerlerin hemen hepsinin belinde ok sadakları bulunmaktadır. Minyatürde savaş meydanı eflatun renkli ve üzerinde seyrek olarak cılız otların yer aldığı tepelik bir alan olarak gösterilmiştir. Tepenin arkasına, sağına ve soluna, olayı izlemekte olan ikişer asker figürü yerleştirilmiştir. Yalın bir doğa anlayışı kompozisyona hâkimdir. Buna karşın kahverengi, siyah, beyaz ve mavi renkli atları üzerinde sarı, turuncu, yeşil ve kahverengi giysiler içinde betimlenen savaşçılar, süslü at örtüleri ve altınla boyanmış savaş aletleriyle oldukça renkli ve hareketli bir kompozisyon yaratılmıştır. Mavi gökyüzüne çizgi halinde lacivert bulutlar yapılmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Cihan pehlivanı Rüstem yedi övün yolunu aşıp Keykâvûs'u Akdev'in elinden kurtardıktan sonra Mâzenderân şehrini ordusuyla birlikte yakıp yıkar ve burada yaşayan birçok devle cadıyı öldürür. Ardından İran'ın ileri gelen adamlarıyla

birlikte bu durumun Mâzenderân padişahına haber verilmesine ve istenilen vergiyi ödeyip Keykâvûs'un buyruğu altına girmeyi kabul etmesi halinde savaşa son verilmesine karar verilir. Ancak Mâzenderân padişahı ne Kâvûs'un sözlerini ne de Rüstem'in tehditlerini ciddiye alır ve iki ülke arasında savaş başlar.¹²⁷

Savaş tüm şiddetiyle sürerken, sekizinci günü, Rüstem büyük bir orduyla Mâzenderân padişahının bulunduğu yere doğru ilerler. Onu gören padişah ise durup bir süre bekledikten sonra devler ve savaş filleriyle birlikte Rüstem'in üzerine saldırır. İranlı pehlivanların kılıçlarını çekip kalkanlarını ellerine almasıyla savaş tekrar şiddetlenir ve iki ordu birbirine girer. Bu sırada Rüstem mızrağını alıp Mâzenderân padişahının üzerine yürür. Bunu fark eden Mâzenderân padişahı da kılıcını kınından çıkarır. Ancak Rüstem tüm kını ve kızgınlığıyla mızrağını devler padişahının beline öyle bir saplar ki, mızrak zırhını parçalayıp iliklerine kadar işler. Fakat tam bu sırada Mâzenderân padişahı yaptığı bir büyüyle dağ gibi bir kayaya dönüşür. Rüstem ve tüm İran ordusu bu olaya şaşırıp kalır. Rüstem, hemen bu tuhaf durumu Keykâvûs'a bildirip bu kaya parçasını karargâha getirir, Mâzenderân padişahını kayanın içinden çıkarır ve paramparça etmesi için cellâda teslim eder.¹²⁸

Minyatürde, metinde anlatıldığı gibi ellerinde kılıçları, kalkanları ve yaylarıyla İranlı ve Mâzenderânlı askerler savaşırken Rüstem'in hücumu geçtiği ve elindeki mızrağı Mâzenderân padişahının beline sapladığı an tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

¹²⁷ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 307-313, b. 6170-6340.

¹²⁸ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 315-318, b. 6400-6460.

Katalog No. : 13 (Resim 20)

Yaprak No. : 142 a

Minyatürün Konusu :Rüstem ve Arkadaşlarının Efrâsiyâb'ın Avlağında Avlanmaları

Minyatürün Ölçüsü : 28x15.9 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu beş satırlı bir metin alanının altında yer almaktadır. Üstteki sütunların arası gökyüzüne karışmış, altınla boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Rüstem ve arkadaşlarının Tûran ovasında avlanmalarını betimleyen sahnede manzara yine oldukça yalın bir şekilde düzenlenmiş, gökyüzü altınla boyanmıştır. Tepelerle son bulan eflatun renkli zemininde seyrek olarak cılız ot kümeleri ve renkli taşlar yer almıştır. Ön plana, neftîye boyanmış alanın soluna yerleştirilen pembeli mavili, bükümlü kayaların arasına bodur bir ağaç ile ince dallı sarı, yeşil, turuncu yapraklı başka bir ağaç yerleştirilmiştir. Rüstem neftî renkli alanın ortasında, Rahş'ın hemen karşısında arka bacakları üzerinde dikilerek pençeleriyle saldıracak gibi duran bir aslana ok fırlatırken tasvir edilmiştir. Sahnenin sağ köşesinde yer alan başka bir atlı ise önünde kaçışmakta olan geyiklerden birini kılıcıyla öldürürken gösterilmiştir. Bunun paralelinde yer alan başka bir atlı ise ileri uzattığı sağ elinin işaret parmağı üzerinde av kuşlarından birini tutmaktadır. Eflatun zeminli tepenin ortasına yerleştirilen başka bir atlı figürü de kemendiyle yakaladığı açık pembe renkli bir geyiği kendine doğru çekerken betimlenmiştir. Bu av partisi tepenin gerisine yerleştirilen iki erkek figürü tarafından seyredilmektedir.

Resim Metin İlişkisi: Rüstem günün birinde Tûs, Behrâm, Gîv, Gûderz, Gurgîn, Zenge, Gostehem, Horrâd, Borzin ve Gorâze gibi İran'ın ünlü pehlivanlarının da katıldığı bir eğlence düzenler. Bütün kahramanlar burada şarap içip çalgıcıları dinlemek, ok atıp gûy ve çevgân oynamakla¹²⁹ vakit geçirirken bir sarhoşluk anında

---

¹²⁹ Çevgân oyunu için bkz. Feyzi Halıcı, "Çevgân", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8, İstanbul, 1993,

Gîv, Rüstem ve diğer pehlivanlara sabah erkenden kalkıp Efrâsiyâb'ın avlağında avlanmayı teklif eder. Bu fikre kimse itiraz etmeyince seher vakti kalkıp hazırlanırlar ve Şehd Irmağı'na doğru hızla yola koyulup şahin ve doğanlarla Efrâsiyâb'ın avlağına ulaşırlar. Yırtıcı hayvanlar bunları görünce kaçışmaya başlar. Bir yanlarında ırmak, bir yanlarında dağ, diğer tarafta Serahs Şehri, önlerinde de ceylanlar ve koyunlarla dolu bu ovada, tam bir hafta neşe içinde avlanıp, günlerini gün ederler.¹³⁰

Minyatürde, Rüstem ve arkadaşlarının düzenledikleri av tasvir edilmiştir. Olay, metinde anlatıldığı gibi bir yanda ırmağın aktığı, bir yanda dağın yükseldiği, ön tarafta ceylanların kaçtığı bir doğa tasviri içinde geçer. Ancak minyatürde, metinde adı geçen Serahs şehrine dair bir betimleme yer almamaktadır.

Yayımlanmamıştır

---

s. 294-295.

¹³⁰ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 340-341, b. 7050-7085.

Katalog No. : 14 (Resim 21)

Yaprak No. : 156 b

Minyatürün Konusu : Rüstem'in, Oğlu Sohrâb'ı Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 18.7x13.9 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun birer, alttaki dört sütun ise dörder satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sağa doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Rüstem ile Sohrâb'ın güreşmek için buluştukları yer tepelik bir manzara olarak tasvir edilmiştir. Sahnenin sağ kısmı grili pembeli büklümlü kayalarla kaplıdır. Bu kayaların hemen üzerine iki gri kuşun tünemiş olduğu görülmektedir. Renkli çiçek buketleri ve bitki kümeleriyle bezeli açık mavi zeminli tepenin ortasına yerleştirilen ağacın sarı, turuncu ve yeşil renkli yapraklı dalları üstteki cedvelin dışına taşmıştır. Lacivert boyayla renklendirilmiş gökyüzünde beyaz renkli kıvrık bulut motifleri yer alır. Sahnenin merkezinde Sohrâb yerde yatarken, Rüstem yanında diz çökmüş sağ elindeki hançeriyle oğlunun göğsünü yarmakta, diğer eliyle de boynunu sıkmaktadır. Ölmek üzere olan Sohrâb'ın bedeninden kanı çekilmiş, yüzü ve elleri bembeyaz kesilmiştir. Bu trajik olayı sahnenin sağındaki kayaların ardına yerleştirilen Rüstem'in alaca renkli atı ile tepenin gerisine yerleştirilen Sohrâb'ın yürük atı seyretmektedir. Sohrâb'ın başından düşen altın tolgası ise sahnenin ön kısmındaki neffî renkli alanın kenarına yuvarlanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Rüstem bir gün Tûran yakınlarında, Semengân şehri civarında avlanırken atı Rahş ortadan kaybolur. Semengân padişahı atını bulacağına söz vererek Rüstem'i sarayında konuk eder. Bu sırada ünlü pehlivan, hükümdarın kızı Tehmîne ile tanışıp evlenir. Ancak Tehmîne ile evlendikten bir gün sonra da Semengân'dan ayrılıp ülkesine dönmek zorunda kalır. Rüstem'den hamile kalan Tehmîne dokuz ay sonra bir oğlan çocuğu doğurur ve adını Sohrâb koyar. Rüstem Efrâsiyâb'ın beslediği düşmanlık yüzünden Tehmîne'ye çocuğun babasının kimliğini

gizli tutmasını söyler. Sohrâb büyüyüp de on yaşına geldiğinde babasının adını ısrarla öğrenmek ister. Tehmîne de ona babasının kim olduğunu anlatır, doğumunda kendisine yolladığı mektupla hediyeleri verir. Bunun üzerine Sohrâb babasını bularak onu Kâvûs'un yerine İran tahtına geçirmek için ordusuyla birlikte yola çıkar. İran'a ordu çıkartan Sohrâb'a bu savaş hazırlığında Efrâsiyâb yardım eder. Aslında Efrâsiyâb onun Rüstem'in oğlu olduğunu bilmektedir; ama baba oğlun birbirlerini tanımamalarından faydalanarak Rüstem'in Sohrâb'ın eliyle öldürülmesini, sonra da Sohrâb'ı öldürerek ikisinden de kurtulmayı amaçlamaktadır. Baba oğul pek çok mücadele ve kandırmacanın ardından karşı karşıya gelir. Bu iki pehlivan savaş meydanına çıkıp atlarını sıkı sıkı bağlayarak son kez karşılaştıklarında bir süre vuruşup dövüşürler, en sonunda Rüstem Sohrâb'ı havaya kaldırıp bir aslan gibi yere çarpar ve hemen kılıcını çekip oğlunun göğsünü yarar.¹³¹

Minyatürde, metinde anlatıldığı şekliyle Rüstem'in savaş meydanında oğlu Sohrâb'ı yere devirip göğsünü yardığı an görülmektedir. Sahnenin iki yanında yer alan ünlü kahramanlara ait atların tasviri de hikâyedeki anlatımla örtüşmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹³¹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 348-392, b. 7290-8420.

Katalog No. : 15 (Resim 22)

Yaprak No. : 165 b

Minyatürün Konusu : Siyâvûş'un Ateşle İmtihanı

Minyatürün Ölçüsü : 26.3x18.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin arasında yer almaktadır. Üstteki dört sütun ikişer satırdan oluşmaktadır. Alttaki sütunlar ise üçer satırlıdır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Sola doğru, sahenin ortaya yakın kısmına yığılan odunların üzerinden gökyüzüne yükselen alevlerin arasında siyah atı Şebrenğ'in üzerinde Siyâvûş görülmektedir. Kırmızı ve altınla boyanarak mübalağalı şekiller alan alevler lacivert renkli gökyüzünü geçip üstteki cedvellerden dışarı taşarak sahenin sağında yükselen sarayın tepesine kadar ulaşır. Keykâvûs olayı sağda, kompozisyonun zeminini oluşturan açık maviyle boyalı tepenin önünde, atının sırtında izlemektedir. Yanında da atlı ve yayan maiyeti vardır. Sûdâbe ise sarayın damından bakmaktadır. Sûdâbe'nin yanında bir kadın figürü daha yer almaktadır. Bu Sûdâbe'nin haremindeki kızlardan biri ya da bir hizmetçisi olmalıdır. Tepenin arkasına yerleştirilen sarayın kahverengi çift kanatlı ve kemerli ahşap kapısının alınlığı lacivert renge boyanmış, cephesi ise mavi çiniler ve altın karolarla kaplanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Keykâvûs'un Hamâverân hükümdarının kızından olan oğlu Siyâvûş, Rüstem'in yanında yetişip eğitim görür. Keykâvûs'un karısı Sûdâbe üvey oğlu olan bu iyi eğitilmiş çocuğa görür görmez âşık olur. Siyâvûş onun isteklerine olumsuz cevap verip kızınca, Sûdâbe tarafından iftiraya uğrar. Keykâvûs, Sûdâbe'nin doğru söyleyip söylemediğini anlamak ve Siyâvûş'un suçsuzluğunu ispat etmesini sağlamak için onu bir imtihana tabi tutmaya karar verir. Bunun için deveçilerin gidip ovalardan yüz kervanlık odun getirmeleri için vezirine emir verir. Odun yığını iki dağ yüksekliğine ulaştığında büyük bir ateş yaktırır. Eğer suçsuzsa ateş Siyâvûş'a dokunmayacaktır. Bütün halk olup biteni görmek için seyre çıkar. Sûdâbe bu olayı sarayının balkonundan, Keykâvûs ise dışarıda atının üzerinden izlemektedir. İftiraya

uğrayan Siyâvûş başına altın tolgasını takmış, üzerine de beyaz bir elbise giymiştir. Suçsuzluğunun ispatı için siyah atı Şebrenğ'i ateşin içine sürer, ama masum olduğu için ne ateşte yanar ne de üzerindeki elbisesi ise bulanır.¹³²

Minyatürde olay metinde anlatıldığı şekliyle gelişmektedir. Siyâvûş'un siyah atı Şebrenğ'le alevlerin arasından geçişi, halk, atı üzerindeki Keykâvûs ve sarayının damında görünen Sûdâbe tarafından izlenmektedir. Eserin metninde ise Sûdâbe'nin bu olayı sarayının balkonundan izlediği yazmaktadır.¹³³ Tasvirde metinden farklı olarak Siyâvûş beyaz yerine turuncu bir giysiyle gösterilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹³² Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 404-426, b. 8720-9270.

¹³³ Bkz. Eserin metninden (165b yaprağının ilk sütunu, ikinci satırı) okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 16 (Resim 23)

Yaprak No. : 191 b

Minyatürün Konusu : Gîv'in Keyhüsrev'i Bulması

Minyatürün Ölçüsü : 23.7x16.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin arasında yer almaktadır. Üstteki dört sütunun her birinde tek satır yazı bulunmaktadır. Alttaki sütunlar ise ikişer satırlıdır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sağa doğru taşmıştır. Minyatür, Keyhüsrev'in Gîv tarafından ormanda bulunmasını tasvir etmektedir. Sahnenin büyük kısmını, ortasından gümüşle boyanmış bir derenin geçtiği nefî renkli bir alan ile bunun devamında yükselen açık griye boyanmış bir tepe kaplamaktadır. Nefî renkli zeminin ortasından kıvrılarak akan dere sahneyi ikiye bölmüştür. Gîv ile atı suyun sağ kıyısında gösterilirken, genç bir delikanlı olarak tasvir edilen Keyhüsrev suyun sol kıyısında, baharda çiçekleri beyaz açan bir ağaç ile buna sarmalanmış ince dallı, sarı, turuncu ve yeşil yapraklı bir ağacın arasından gösterilmiştir. Orman olarak betimlenen yeşil alan renkli taşlar, gelincik demetleri, bitki kümeleri ve ağaçlarla bezenmiştir. Cılız ot kümelerinin görüldüğü tepenin arkasına da açık pembe renkli iki ceylan figürü yerleştirilmiştir. Ufuk hattı oldukça yüksek tutulmuş ve gökyüzü lacivert rengine boyanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: İran hükümdarı Keykâvûs'un oğlu Siyâvûş, Efrâsiyâb'ın kızı Ferngîs ile evlenir ve bu evlilikten Keyhüsrev adında bir oğul dünyaya getirir. Ancak bu sırada Efrâsiyâb damadı Siyâvûş'u öldürtür ve Keyhüsrev'in bir gün babasının intikamını alacağından korkarak torununun çobanlara teslim edilmesini emreder. Bundan bir süre sonra da Efrâsiyâb'ın önemli adamlarından biri olan ve Siyâvûş'la dostluk kuran Vîse oğlu Pîrân Keyhüsrev'i yanına alıp büyütür ve Efrâsiyâb'ın emriyle onu annesinin yanına gönderir. Gûderz gördüğü bir rüyayla bu çocuğun varlığından haberdar olur ve İran'ı kurtaracağına inandığı Keyhüsrev'i bulması için

oğlu Gîv'i görevlendirir. Gîv, Keyhüsrev'i bulabilmek için tam yedi yıl arar.¹³⁴ Tam umudunu yitirip de artık onu bulamayacağını düşünmeye başladığı sırada, ormanda gezinirken, yeşilliklerin arasındaki bir çeşmenin başında genç bir delikanlı görür. Gördüğü gibi de atından inip yayan olarak yanına gider ve bu kişinin Keyhüsrev olduğunu anlayarak sevinir.¹³⁵

Minyatürde Keyhüsrev, metinde de belirtildiği gibi ormanlık bir alanda, ağaçların arasında bir su kenarında genç bir delikanlı olarak tasvir edilmiştir. Keyhüsrev'i gören Gîv de heyecan içinde atından inerek ona doğru ilerlemektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹³⁴ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 512-544, b. 11285-12140.

¹³⁵ Eserin metninden [y. 191a-191b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Koroğlu.

Katalog No. : 17 (Resim 24)

Yaprak No. : 199 a

Minyatürün Konusu : Behmen Kalesi'nin Fethinden Zaferle Dönen Keyhüsrev'in
Saltanatlık Tahtına Oturması

Minyatürün Ölçüsü : 23.9x18 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun dörder, alttaki dört sütun ise ikişer satırdan oluşmaktadır. Üstteki dört sütunun arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatür, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından bir sütun kadar sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyonda, Keyhüsrev ile Tûs, altı köşeli ve dilimlerle oluşturulmuş üçgenimsi arkalıği olan altın bir tahtta oturmuş konuşurken gösterilmiştir. Sahnenin neredeyse tamamını kaplayan hükümdarın ihtişamlı tahtı nefî renkli bir zemin üzerinde yer almakta, bunun gerisinde de oldukça yalın bir şekilde betimlenen griye boyalı tepe yükselmektedir. Tahtın açık mavi etek kısmının üzerinde dolanan, lacivert renkli kumaşın iç içe geçmiş dallar ve küçük çiçeklerden oluşan deseniyle, *Şahnâme* metninin unvan tezhibi [y.71b] tasarımının benzerliği dikkat çekicidir. Tahtın önünden aşağı doğru gümüşle boyanmış ince bir dere akmaktadır. Derenin etrafına gri renkli küçük taşlar serpiştirilmiştir. Sahnenin merkezine kurulan tahtın çevresine ikili ve üçlü gruplar halinde yerleştirilen ve sultanı kutlamaya gelen saray erkânını temsil eden figürlerden bir kısmı bu derenin sol kıyısında oturmuş içki içip sohbet etmektedir. Sarı, turuncu, yeşil ve lacivert renkli giysiler giyen ve altınla boyanmış taşlar, tolgalar ve beyaz sarıklar takan bu figürlerle oldukça renkli ve hareketli bir kompozisyon yaratılmıştır. Lacivert gökyüzünde kıvrımlı beyaz bulutlar resmin çerçevesinden taşmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Gîv Tûran topraklarında yedi yıl aradıktan sonra Keyhüsrev'i bulur ve pek çok zorluğu aşarak İran'a götürmeyi başarır. Keyhüsrev'in İran'a dönmesiyle bu kez de Kâvûs'un yerine tahtın yeni sahibinin kimin olacağı konusunda bazı tartışmalar çıkar. İran'ın ünlü pehlivanlarından Tûs, taht ve tacın

Kâvûs'un oğlu Ferîborz'a, Gûderz ise torunu Keyhüsrev'e layık olduğunu düşünmektedir. Nihayetinde İran'ın ileri gelen bu iki büyüğü konuyu Keykâvûs'a danışmaya karar verirler ve hemen yanına giderler. Keykâvûs bu olaya bir çözüm getirir ve tahta çıkacak kişinin Ehrimen'in Erdebil dolaylarındaki Behmen Kalesi'ni ele geçirmesini şart koşar. Yapılan mücadeleler sonucunda Keyhüsrev kaleyi ele geçirir ve bir yıl orada kaldıktan sonra ordusunu alıp zaferle geri döner.¹³⁶ Bütün halk hediyelerle onu karşılamaya çıkar. Ferîborz da yeğenini kutlamak için ordusuyla kalkıp İran'dan gelir ve hemen oraya altından yapılmış bir taht kurulur. Bu sırada Tûs da elinde Kâve'nin bayrağı, davul ve altın ayakkabısıyla gelir ve yeri öptükten sonra başta onu padişah olarak tanımak istemediği için özürler dileyerek getirdiği hediyeleri kabul etmesini ister. Muzaffer padişah da ona kızgın olmadığını söyleyerek Tûs'u alıp yanına oturtur.¹³⁷

Minyatürde, Behmen Kalesi'nden zaferle dönen Keyhüsrev'in altından yapılmış tahtına çıkıp başına tacını koyduğu ve Tûs'la konuştuğu an tasvir edilmiştir. Tahtın çevresinde de, metinde anlatıldığı gibi Keyhüsrev'in padişahlığını ve zaferini kutlayan kimseler yer almaktadır. Bunlar muhtemelen İran'ın ünlü kimselerini ve pehlivanlarını temsil ediyor olmalıdır.

Yayımlanmamıştır

¹³⁶ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 568-576, b. 12650-12850.

¹³⁷ Eserin metninden [y. 198b-199a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 18 (Resim 25)

Yaprak No. : 231 b

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Eşkebûs ile Mücadelesi ve Onu Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 20x13.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki ve alttaki sütunların her birinde tek satır yazı bulunmaktadır. Sayfa yer yer yapıştırılan kâğıt parçalarıyla tamir edilmiştir.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde Rüstem'in attığı okla Eşkebûs'u öldürdüğü an tasvir edilmiştir. Sahnenin sol kenarında başında pars postu başlığı, üzerinde kahverengi zırhı ve belinde sadağı ile tasvir edilen Rüstem sol elinde yayını tutarken, havada kalan sağ kolu yayını çekerek okunu atmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Rüstem'in attığı okla vurulan ve atının sırtından geriye doğru düşmek üzere olan Eşkebûs'un göğsünden kanlar akmaktadır. Rüstem'in oklarından biri de Eşkebûs'un altın zırhlı ve alınlıklı beyaz atının boğazına saplanmıştır. Bu olay kompozisyonun arka planını oluşturan gri renkli tepenin gerisine karşılıklı olarak yerleştirilen figürler tarafından izlenmektedir. Başlarına kırmızı ve siyah sancaklı tolgalar takan bu savaşçıların ellerindeki mızraklar gökyüzüne uzanmaktadır. Lacivert rengine boyanmış gökyüzünde üç bulut kümesi görülmektedir. Yalın bir doğa anlayışı kompozisyona hâkimdir. Griyle boyanmış tepenin zemininde seyrek olarak cılız otlar ve renkli çiçek buketleri yer alır. Sahnenin ön kısmını grili yeşilli, büklümlü küçük kayalıklar kaplar. Griyle boyanmış tepenin sol üst kısmında açık mavi gövdeli ve çınara benzeyen ağacın yeşilin değişik tonlarıyla boyanan yapraklı dalları üstteki cedvelin dışına taşmıştır. Bu ağacın dibinden sahnenin soluna doğru gümüşle boyanmış ince bir dere kıvrılarak akmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: İran-Tûran savaşlarından birinde, Eşkebûs adlı bir kahraman savaşmak için karşısına İran ordusundan birini ister. Bunun üzerine kahramanlığıyla övünen Gûderz'in oğlu Rehhâm ortaya atılır ve Eşkebûs'un üzerine ok yağdırmaya

başlar. Fakat Eşkebûs'un zırhı çelikten olduğu için bu oklar ona etki etmez. Aralarında geçen çetin boğuşmalardan sonra Rehhâm korkar ve dağa doğru kaçır. Buna sinirlenen Tûs, Eşkebûs'la karşılaşmak için ordunun ortasındaki yerinden atını sürerek meydana çıkmaya yeltenir. Ancak hem Eşkebûs'a hem de Rehhâm'a sinirlenen Rüstem, Tûs'u yolundan çevirir, yayını kurarak koluna taktıktan ve kemerine de birkaç tane ok yerleştirdikten sonra yayan olarak meydana çıkar.¹³⁸ Tûran ile İran ordularının önünde savaşmaya başlayan Rüstem, önce hasmının çok güvendiği atına bir ok atar ve atını yere devirir. Korkuya kapılan Eşkebûs da yayını kurar ve titreye titreye Rüstem'in üzerine ok yağdırmaya başlar. Eşkebûs'un attığı oklardan yara almadan kurtulan Rüstem kemerinden çektiği oku yayına takarak Eşkebûs'a atar. Rüstem'in attığı bu ok, yaydan fırladığı gibi Eşkebûs'un göğsünden girip bel kemiğinden çıkar ve Eşkebûs hemen oracıkta ölür.¹³⁹

Minyatürde, İran'ın ünlü pehlivanı Rüstem'in Eşkebûs'a oku fırlattığı ve bunun hasmının göğsünü delip geçtiği an tasvir edilmiştir. Metinde Eşkebûs'un atının Rüstem'in okuyla sahibinden evvel öldürülüp yere devrildiğinden söz edilmesine rağmen, tasvirde Eşkebûs, boynuna ok saplandığı halde sahibiyile savaşmaya devam eden atının üzerinde ve gene metinden farklı olarak elinde mızrağıyla görülmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹³⁸ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 697-699, b. 15850-15905.

¹³⁹ Eserin metninden [y. 231a-231b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 19 (Resim 26)

Yaprak No. : 234 b

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Kâmûs ile Mücadelesi

Minyatürün Ölçüsü : 19.5x13.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar ikişer satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanının dışına taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde Rüstem'in kemendiyile belinden yakaladığı Kâmûs'u atından baş aşağıya aldığı an tasvir edilmiştir. Sahnenin sağ kısmında pars postu başlığı ve kahverengi zırhı ile kırmızı benekli atı Raş'ın sırtında gösterilen Rüstem, tam arkasında, atı sahnenin sol tarafına bakan Kâmûs'un beline geçirdiği kemendi çekerken gösterilmiştir. Rüstem'in şaha kalkan atının alt paralelinde kırmızı giysili bir savaşçı figürü başı kesik bir halde yerde yatmaktadır. Atının eyerinden baş aşağı düşmek üzere olan Kâmûs'un havaya kalkan bacağı ile belindeki sadağından yere düşen oklar, kılıcı ve tolgası olayı anbean yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Bu mücadele kompozisyonun arka planını oluşturan siyahla gölgelendirilmiş gri renkli tepenin arkasına karşılıklı olarak yerleştirilen figürler tarafından izlenmektedir. Başlarına altınla boyanmış tolgalar takan bu savaşçılardan bir kısmı ellerindeki savaş borularını çalmaktadırlar. Sol tarafa yerleştirilen figürlerin gerisinde de son iki sütunun son satırlarının yarısına kadar yükselen açık yeşil zeminli bir tepe ile metin alanının sol tarafından taşarak dalgalanan sarı ve lacivert renkli sancaklar yer almaktadır. Sayfanın ilk satırlarının yer aldığı sütunun üzerinde ise turuncu ve yeşil renkli iki sancak ile bunların ejderha başlı¹⁴⁰ ve yılan örgülü altın tepelikleri bulunur. Yalın bir doğa anlayışı kompozisyona hâkimdir. Griyle boyanmış tepenin zemininde cılız otlar ve renkli çiçek buketleri yer almıştır. Sahnenin sol köşesinde ise grili yeşilli küçük

---

¹⁴⁰ *Şahnâme*'de Rüstem'in ejderha başlı bir bayrağa sahip olduğundan söz edilir. Bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 362, b. 8035.

bir kayalık görülmektedir. Lacivert boyayla renklendirilen gökyüzünde küçük bir bulut motifi göze çarpmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: Efrâsiyâb'ın isteği üzerine Tûran ordusunun komutanı Pîrân'a yardım için Kâşân'dan getirilen Kâmûs, İran'la yapılan savaşlardan birinde Rüstem'in adamlarından Zâbilistanlı Elvâ'yı atının nalları altında çiğneyerek öldürür.¹⁴¹ Cihan pehlivanı Rüstem Elvâ'nın bu şekilde öldürülmesine çok üzülür ve hemen atının terkisinden kemendini alıp sarhoş bir fil gibi bağırarak savaş meydanına gelip Kâmûs'un karşısına dikilir. Kâmûs da elindeki kementle en az onun kadar kuvvetlidir. Rüstem kılıcıyla biraz mücadele ettikten sonra kemendini halka yapıp düşmanın beline atar ve onu yakalayıp sıkı sıkıya bağlar. Kâmûs tüm çabalarına rağmen Rüstem'in ünlü kemendinden kurtulamaz ve yorgun düşerek baygın bir hale gelir. Bunun üzerine Rüstem atını durdurur ve ipi çekip Kâmûs'u baş aşağı ederek yere serer. Sonra atından inerek onu iple sımsıkı bağlar ve sürüye sürüye ordusunun bulunduğu yere götürüp kılıçlarıyla öldürmeleri için pehlivanların önüne atar.¹⁴²

Minyatürde Rüstem, atı Raşş'ın sırtında kemendini Kâmûs'un beline dolamış, atından aşağıya etmek üzereyken gösterilmiştir. Uzaktan, tepenin ardından İranlı ve Tûranlı pehlivanlar savaş meydanındaki mücadeleyi seyretmektedir. Sahnenin sağ alt köşesinde kafası kesik bir halde yatan figürün, Kâmûs'un öldürdüğü İran ordusu pehlivanlarından Elvâ'yı temsil ettiği düşünülmektedir.

Yayımlanmamıştır

¹⁴¹ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 702-704, b. 16005-16035.

¹⁴² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 704-705, b. 16035-16075.

Katalog No. : 20 (Resim 27)

Yaprak No. : 243 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Çin Hakanı ile Savaşması

Minyatürün Ölçüsü : 24.1x19 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar beşer satırdan oluşmaktadır. Alttaki sütunlar ise birer satırlıdır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kalabalık bir savaş sahnesi söz konusudur. Minyatürde, kırmızı benekli atı Rahş ile savaşa katılan Sîstanlı ünlü pehlivan Rüstem'in, kemendiyle yakaladığı Çin Hakanı'nı yere düşürmek için filinin sırtından çektiği an tasvir edilmiştir. Gri büyük filinin baş kısmından aşağıya tepetaklak yere yuvarlanacakmış gibi görünen Hakan sol elinden destek alarak bir yandan düşmemeye çalışırken, bir yandan da sağ eliyle Rüstem'in kemendinden kurtulmaya çalışmaktadır. Kompozisyonun sol orta kısmında görülen Rüstem, Hakan'ı yakalamaya çalışırken, sahnenin sağ alt köşesine yerleştirilmiş bir atlı da geriye dönmüş Rüstem'e ok fırlatmaktadır. Bu atlı figürünün tam karşısında bir savaşçı, düşmanını atından aşağı almış, kafasını geriye doğru çekerek boynunu hançeriyle kesmektedir. Rüstem ile Çin Hakanı'nın hemen gerisinde görülen iki atlı da kılıçlarını kınlarından çekmiş, çarpışmaktadır. Sahnenin sol orta kısmında kırmızı benekli atı Rahş'in sırtında gösterilen Rüstem yine pars postu başlığı ve kahverengi zırhıyla tasvir edilmiştir. Çin Hakanı'nın kollukları, dizlikleri ve tolgası savaş meydanında çarpışan diğer asker figürlerinininki gibi altınla boyanmıştır. Kompozisyonun zemini, cılız ot kümeleri serpiştirilmiş açık pembe renkli bir tepe ve bunun sol üst köşesine yerleştirilmiş grili mavili küçük kayalıklardan ibaret olup, etrafa kalkan ve tolga gibi savaş aletleri saçılmıştır. Tepenin gerisine, ikisi sağda altısı solda olmak üzere tolgalı sekiz asker figürü yerleştirilmiştir. Olayı izleyen ve sol tarafa yerleştirilen bu altı figürden üstteki üçlü gruptan ortadaki ejderha topuzlu eflatun renkli bir sancak tutarken alt üçlü gruptan ikisi tepenin sağ gerisine yerleştirilen iki figür gibi savaş borularını çalmakta, sol kenardaki de savaş alanına

ok fırlatmaktadır. Gökyüzü lacivettir.

Resim Metin İlişkisi: İran ile Tûranlılar arasında yapılan savaşlardan birinde Tûran ordusuna destek ve Pîrân'a yardım için gelen Çin hakanı, İranlı ünlü kahraman Rüstem'in kendisini tutsak etmek istediğini duyunca büyük bir öfkeye kapılır. Bu durum iki ordu arasındaki savaşı yeniden alevlendirir. Bütün ova filler, askerler ve ünlü pehlivanlarla doludur. Başta kendine ve askerlerine çok güvenen hakan, İranlı ünlü pehlivanların savaşmaktaki hünerlerini ve Rüstem'in kahramanlıklarını görünce geri çekilip barış yapmak ister. Rüstem'e barış için bir elçi gönderir, ancak Çin hakanının yolladığı bu elçinin sözleri Rüstem'i sinirlendirir. Bunun üzerine Rüstem yeniden ünlü kemendini açıp Raş'ını savaş meydanına sürer ve pek çok atlının kafasını kemendine dolar. Bunu gören Çin Hakanı da beyaz filinin üzerine biner ve elindeki savaş harbisini keskin pençeli Rüstem'in üzerine fırlatır. Fakat bu Rüstem'e hiç tesir etmediği gibi, Rüstem'in kemendini atmasıyla Çin Hakanı'nın başının ilmeğe girmesi bir olur. Rüstem onu filinden aşağı alıp yere vurur ve ellerini kollarını bağlatıp sürükleye sürükleye Şehd ırmağına kadar götürür ve orada Tûs'un askerlerine teslim eder.¹⁴³

Minyatürde, metinde anlatıldığı şekliyle iki ordu arasındaki savaş tüm şiddetiyle sürerken Rüstem'in Çin Hakanı'nı kemendiyle yakalayıp filinden aşağı alışı tasvir edilmiştir. Ancak metinde Çin Hakanı'nın beyaz olarak betimlenen fili, burada gri renkte tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁴³ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 729-731, b. 16730-16770; Eserin metninden [y. 242b-243a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 21 (Resim 28)

Yaprak No. : 250 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in Pûlâdvend ile Güreşmesi

Minyatürün Ölçüsü : 17.2x16.5 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar beşer satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır ve sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanın dışına taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, yere vurduğu Pûlâdvend'in öldüğünü sanan Rüstem'in savaş meydanından ayrılmak üzere atına binmeye hazırlandığı an tasvir edilmiştir. Sahnenin sağ kısmında pars postu başlığı ve yeşil üzerine kahverengi zırhıyla betimlenen Rüstem'in, bir eli atının altından yapılmış eyerinde bir ayağı üzengisinde, geriye dönüp hemen gerisinde yüzükoyun bir şekilde yatan Pûlâdvend'e ölüp ölmediğini kontrol eder gibi bakmakta olduğu görülmektedir. Yerde yatan Pûlâdvend'in altın eyerli kahverengi atı yarısı kesilmiş olarak, hemen solunda ve ona dönük bir şekilde tasvir edilmiştir. Kompozisyonun arka planını oluşturan açık mavi renkli tepenin sağ tarafına altı, daha alçakta kalan sol tarafına ise yedi figür yerleştirilmiştir. Karşılıklı olarak yerleştirilen bu figürler dikkatle olayı izlerken bunlardan tepenin sağ gerisine yerleştirilen iki tanesi savaş borularını çalmaktadır. Figürlerin sarı, turuncu, yeşil, mavi giysileri ile başlarındaki tolgaların tipleri aynıyken aralarından sadece bir tanesi sakallı olarak gösterilmiştir. Yalın bir doğa anlayışı kompozisyona hâkimdir. Eflatunla boyalı tepe cılız otlarla bezenmiştir. Sahnenin ön kısmının sol köşesine ise grili yeşilli küçük bir kayalık yerleştirilmiştir. Bu kayalığın hemen solunda da bir gürzle kalkan durmaktadır. Lacivert renkli gökyüzünün sol tarafına büyüklü küçüklü, kenarları beyazla belirginleştirilmiş üç bulut motifi yerleştirilmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Efrâsiyâb, bir gün, savaşlarda pek çok erini öldürüp tutsak eden Rüstem'in asıl amacının kendisiyle savaşmak olduğunu ve büyük bir orduyla Tûran'a doğru yol olmakta olduğunu haber alır. Bu haberle başta ümitsizliğe kapılan

Efrâsiyâb erlerinin ve ünlü komutanlarının sözleriyle yeniden güç bulur ve Rüstem’le savaşılabilmek için yeni çareler aramaya başlar. Bu durumu Pîrân’la konuşup uzun uzun düşündükten sonra Efrâsiyâb’ın aklına Çin Dağı’nda oturan padişah Pûlâdvend gelir ve hemen kâtibine durumu anlatan bir mektup yazdırarak Pûlâdvend’den yardım ister. Çin Dağı’nın hükümdarı Pûlâdvend de bu haberi alır almaz ordusunu toplayıp Efrâsiyâb’ın yanına gelir. Bu sırada İran ordusu Tûran’a gelmiştir. Savaş başladığı gibi meydana çıkan Pûlâdvend karşısına çıkan bütün ünlü pehlivanları devirir.¹⁴⁴ Olan bitene çok öfkelenen Rüstem hemen Pûlâdvend’in yanına gelerek kafasına bir gürz indirir. Fakat Pûlâdvend Rüstem’in bu saldırısından yara almadan kurtulur ve bu iki pehlivan arasında kıyasıya bir dövüş başlar. Bu sırada Pûlâdvend’in yenileceğinden korkan Efrâsiyâb ona taktik vermek üzere yanına yanaşır. Ancak Rüstem buna hiç aldırmaz etmeden dövüşüne devam eder ve o savaş canavarını boynundan yakalar. Pûlâdvend karşı koymaya çalışsa da Rüstem onu bir çınar ağacını kökünden söker gibi kaldırıp yere vurur, vurduğu gibi de Pûlâdvend’in yüzü sapsarı kesilir ve bütün kemikleri birbirinden ayrılır. Bunu gören İran ordusu sevinç naraları atarak yola çıkar; boruların, davulların ve türlü türlü zillerin sesleri bulutlar gibi her yanı sarar. Pûlâdvend’in öldüğünü sanan Rüstem de Rahş’ına binerek oradan uzaklaşır. Ancak bir süre sonra Pûlâdvend kendine gelerek Efrâsiyâb’ın yanına kaçar ve ordusunu toplayıp yurduna geri döner.¹⁴⁵

Minyatürde, Pûlâdvend’in öldüğünü sanan Rüstem’in Rahş’ına binmek üzere olduğu görülmektedir. Cihan pehlivanının yere çarptığı Pûlâdvend de savaş meydanının ortasında yüzükoyun bir vaziyette yatarken tasvir edilmiştir. Tepelerin ardından ise, metinde anlatıldığı şekliyle bu mücadeleyi izleyen erler görülmektedir. Boruları çalan figürler ise İran ordusuna mensup askerler olmalıdır.

Yayımlanmamıştır

¹⁴⁴ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 746-752, b. 17180-17375.

¹⁴⁵ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 746-752, b. 17375-17495; Eserin metninden [y. 249b-250a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 22 (Resim 29)

Yaprak No. : 253 a

Minyatürün Konusu : Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması

Minyatürün Ölçüsü : 20x16.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar üçer, alttaki sütunlar ise dörder satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanının sol tarafından bir sütun kadar dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, Ekvân Dev'in yaşadığı yer, su kenarında tepelik bir manzara olarak tasvir edilmiştir. Sahnenin sağ köşesini kaplayan gümüşle boyanmış derenin üzerinde pembe zeminli bir tepe yükselmektedir. Oldukça yalın bir anlayışla ele alınan doğada cılız otlar ve seyrek olarak renkli çiçek kümeleri görülmektedir. Gökyüzü lacivert boyayla renklendirilmiştir. Bu doğa tasviri içinde, kompozisyonun tam ortasında Mehmed Siyah Kalem¹⁴⁶ atıflı resimlerdeki demonlara benzeyen Ekvân Dev, Rüstem'in yatmakta olduğu tepenin bir parçası gibi duran pembe renge boyanmış kayayı taşımaktadır. Rüstem başının altına ok sadağını ve kalkanını yastık gibi koymuş, her şeyden habersiz bir şekilde, gözleri kapalı, uyumaktadır. Elinden öküz başlı gürzünü bırakmayan Rüstem'in üzerinde kahverengi zırhı, bacaklarında taşlarla bezenmiş dizlikleri, başında aynı dizlikleri gibi taşlı tolgası ve bunun üzerine taktığı pars postu başlığı vardır. Tepenin sol gerisine yerleştirilen Rüstem'in kırmızı benekli atı Rahş gözleri şaşkınlık ve korkudan açılmış gibi Ekvân Dev ile Rüstem'i izlemektedir.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre bir gün çobanın biri Kâvûs'a gelir ve zincirinden kurtulmuş bir devin yabaneşeği görünümünde gelerek at sürülerine zarar

---

¹⁴⁶ B. W. Robinson, "Siyah Qalem", *Islamic Art*, I, New York, 1981, s. 62-65; Mazhar Şevket İpşiroğlu, *Bozkır Rüzgârı*, İstanbul, 2004; Mehmed Siyah Kalem atıflı resimler için bkz. Anonim, *Ben Mehmed Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

verdiğini söyler. Kâvûs bunun bir yabaneşegi değil de başka bir yaratık olduğunu anlar ve bu işle Rüstem'den başkasının baş edemeyeceğini düşünür, hemen bir mektup yazarak onu huzuruna çağırır. Rüstem derhal yola çıkıp devî aramaya başlar ve nihayet devin bulunduğu ovaya gelir. Bu ovada bir çoban at sürülerini yaymaktadır. Üç gün bu otlakta ve at sürülerinin etrafında dolaşarak devin gelmesini bekler. Dördüncü gün devin yabaneşegi görünümünde yaklaşmakta olduğunu görür ve ona doğru koşmaya başlar. Ancak Rüstem ne zaman kemendiyle yabaneşegini yakalamak istese eşek ortadan kaybolur. Sonunda bu kovalamacadan yorgun düşen Rüstem açlık ve susuzluğun da etkisiyle dinlenmek ister. Su ararken önüne bir çeşme çıkar ve otlaması için atını saldıktan sonra ok kuburunu yastık yapıp suyun kenarında uykuya dalar. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Ekvân adlı dev, hemen gelip Rüstem'i yer yatağıyla (kaya parçasıyla) birlikte olduğu gibi kaldırır. Uyandığında kendisini devin omuzları üzerinde göğe kaldırılmış olarak bulan Rüstem büyük bir korkuya kapılır. Ancak dev Rüstem'e bir soru sorar ve aldığı hileli cevaba kanarak onu timsahlarla dolu derin bir suya atar. Rüstem timsahlarla bir müddet dövüştükten sonra yüzerek karaya çıkar ve su renkli hançeriyle o kötü devin kafasını gövdesinden ayırır.¹⁴⁷

Minyatürde, metinde anlatıldığı şekliyle Ekvân Dev'in Rüstem'in üzerinde uyuduğu kocaman bir kayayı suya doğru taşımakta olduğu görülür. Ancak metinden farklı olarak burada Rüstem kendini bekleyen akıbetten habersiz uyurken tasvir edilmiştir. Rüstem'in atı Rahş ise sahnenin gerisinde solda yer almaktadır.

Yayın: Nezihe Seyhan, **Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Katoloğu**, İstanbul, 1991, s. 386, Res. 127.

---

¹⁴⁷ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 761-768, b. 17585-17770.

Katalog No. : 23 (Resim 30)

Yaprak No. : 256 b

Minyatürün Konusu : Bîjen'in Domuzlarla Mücadelesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.7x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar üçer satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sağa doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Bîjen'in Ermân ormanına musallat olan domuzları öldürmesini gösteren minyatürde manzara yine oldukça yalın bir biçimde betimlenmiştir. Bîjen'in atı Şebreng ile avlandığı orman tepelik bir manzara ile gösterilmiştir. Sahnenin sağ kısmı farklı renk tonlarıyla boyanmış, üst üste yığılan büklümlü kayalarla kaplıdır. Ön planda ise ortasından ince bir derenin geçtiği nefî bir alan yer almaktadır. Çevresine irili ufaklı renkli taşlar yerleştirilmiş dere gümüşle boyanmıştır. Eflatun renkli tepenin dorukları tonlamalar yapılarak gölgelendirilmiş, zeminini cılız ot kümeleri süslemiştir. Renkli kayaların arasından ise ince dallı, renkli yapraklı bir ağaç ile nefî renkte bodur bir ağaç çıkmıştır. Kayaların arasından çıkan bodur ağacın bir benzeri de eflatun zeminli tepenin sol üst kenarına yerleştirilmiştir. Altınla boyalı gökyüzünde küçük kıvrımlı bulutlar uzanmaktadır. Kompozisyonun merkezinde at üzerindeki Bîjen kılıcıyla bir yabandomuzunun boynunu keserken gösterilmiştir. Tasvirin alt kısmında yer alan nefî alanının kenarında da Bîjen'in öldürdüğü domuzlardan ikisi görülmektedir. Bunlardan soldakinin gövdesi, metni sınırlandıran cedvelle kesildiğinden sadece kafası görünürken sağdaki Bîjen'in kılıcı ile kesilip iki parça olmuş görünmektedir. Tepenin gerisinden bu olayı endişe içinde izleyen figür ise Bîjen'i kıskanan ve onun kötülüğünü isteyen Gurgîn olmalıdır.

Resim Metin İlişkisi: Keyhüsrev'in tahtta bulunduğu dönemde, İran-Turan sınırında bir bölge olan Ermân'dan gelen bir heyet, ormanlara musallat olan yabandomuzlarından şikâyetçi olur. Hükümdar, komutanlarından birinin oraya gidip

bu insanlara yardım etmesini emreder. Gîv oğlu Bîjen bu sorunu çözebileceğini söyleyerek ortaya atılır ve yanına kılavuz olarak Mîlâd oğlu Gurgîn'i alıp yola çıkar. Nihayet Bîjen ormana varır ve bir müddet dinlendikten sonra domuzlarla savaşmak üzere hazırlanmaya başlar. Ancak Keyhüsrev'in Bîjen'e olan ilgi ve güveninden rahatsız olan Gurgîn görevinin sadece ona yol göstermek olduğunu bahane ederek Bîjen'i bu işte yalnız bırakır ve ormanın bir köşesine çekilip sesiz sedasız beklemeye koyulur. Bîjen'in başta bu işe canı sıkılsa da elindeki su renkli hançerle, sarhoş bir fil gibi domuzların peşine düşer. Ancak içlerinden bir tanesi Bîjen'in zırhını parçalayarak çelik bir törpü gibi dişlerini ağaçlara sürtmeye başlar. Bîjen bu işe öfkelenir ve Ehrimen'e benzeyen bu domuzun beline indirdiği hançerle gövdesini ikiye böler. Bundan gözleri yılan diğer domuzların da kafalarını birer birer keser ve padişaha götürüp göstermek üzere Şebreng adlı azgın atının terkisine bağlar.¹⁴⁸

Minyatürde Bîjen, metinde anlatıldığı gibi atı Şebreng'in üzerinde, elinde hançeriyle domuzların kafalarını keserken tasvir edilmiştir. Sahnenin ön kısmında, suyun kenarında gövdesinden ikiye ayrılmış olarak betimlenen domuz da Bîjen'in zırhını parçalayan domuz olmalıdır. Bahaneler uydurarak Bîjen'i yabandomuzlarıyla savaşmaya yalnız gönderen Gurgîn ise kompozisyonun sağ üst köşesinden tepenin ardından olayı izlerken gösterilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁴⁸ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 772-775, b. 17870-17965.

Katalog No. : 24 (Resim 31)

Yaprak No. : 277 a

Minyatürün Konusu : Bîjen'in Hûmân'la Güreşmesi ve Onu Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 14.9x15.4 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun yedi satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır. Üsteki sütunların arası resimle birlikte boyanmış, bazı satırlar da resim alanına taşmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Bîjen ile Hûmân'ın güreşmesini gösteren kompozisyonda doğa tasviri, söz konusu elyazmanın diğer minyatürlerinde olduğu gibi oldukça sade bir niteliktedir. Sahnenin zemini yanlardan yukarı doğru daralan ve kenarları konturlarla belirginleştirilen üçgenimsi bir tepeden oluşmaktadır. Eflatun zeminli tepenin üzerinde cılız ot kümeleri, irili ufaklı birkaç taşın çevrelediği küçük nefî renkli bir alan ve kuru dallı büyük bir ağaç bulunmaktadır. Tepenin en üst noktasından çıkan ağacın cedveli delerek metin alanından dışarı taşan kuru dallarının üzerine ise bir kuş figürü ile çalı çırpıdan oluşturulmuş bir kuş yuvası tasviri kondurulmuştur. Tepenin gerisine yerleştirilen figürlerin ellerindeki altın topuzlu sancaklar da cedvellerin dışına taşarak dalgalanmaktadır. Gökyüzü ise açık maviyle boyanmıştır. Sahnenin merkezine yerleştirilen figürlerden soldaki kırmızı pantolonlu, altın içlikli ve lacivert kaftanlı figür, metinden anlaşıldığı kadarıyla, Bîjen'i; sağdaki açık mavi pantolonlu, lacivert içlikli, kırmızı kaftanlı figür ise Hûmân'ı temsil etmektedir. Bîjen Hûmân'ı ensesinden ve dizinden tutarken bir yandan da sol ayağıyla sağ ayağını engelleyerek rakibini hareketsiz hale getirmiş, kaldırıp yere vurmak için hazırlanmaktadır. Meydanda kıyasıya güreşen pehlivanların miğferlerinin üzerindeki tüyler de kendileri gibi girift bir hal almış, birbirine dolanmıştır. Savaşçıların kırmızı ve lacivert renkli kalkanları ise meydanın ön kısmına kadar yuvarlanmıştır. Mücadele, tepenin gerisine, sağına ve soluna yerleştirilen figürler tarafından seyredilmektedir. Bu figürler muhtemelen ünlü savaşçıların yanlarında getirdikleri rehberleriyle atları

olmalıdır. Ellerinde sancaklar tutan ve tepenin gerisine simetrik bir şekilde yerleştirilen bu figürler ile seyircinin dikkatinin olaya çekilmesi sağlanmıştır. Sahnede yer alan figürlerden yalnızca Bîjen sakallı olarak tasvir edilmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Efrâsiyâb'ın Siyâvûş'u öldürmesiyle İranla Tûran arasında başlayan savaş Bîjen'in Efrâsiyâb tarafından tutsak edilmesiyle tekrar alevlenir ve Gûderz ile Pîrân'ın orduları Kunâbed dağı eteklerinde yeniden karşı karşıya gelir. İki ordu karşılıklı olarak böyle beş gün bekledikten sonra Tûran ordusunun komutanı Pîrân'ın kardeşi Hûmân bu bekleyişten sıkılır ve hakaretler ederek dövüşmek için İran tarafından bir pehlivanın karşısına çıkmasını ister. Hiç kimseden ses çıkmayınca Bîjen hemen ordunun komutanı Gûderz'e giderek savaşmak için izin ister ve Siyâvûş'un zırhını vermesini rica eder. İki pehlivan dövüş için anlaşip hazırlıklarını tamamladıktan sonra, güneş henüz doğarken, yanlarına birer rehber alarak, ordularından uzakta bir yerde savaşa tutuşurlar. Bu iki kahraman bir süre birbirlerine ok yağdırıp, mızrakları, kılıçları ve gürzleriyle savaştıktan sonra atlarından inerek yerde dövüşmeye devam ederler. Onlar güreşirken rehberleri de atlarını zapt eder. Dövüş böyle devam ederken bir anda Bîjen Hûmân'ı boynundan ve dizinden kavrayarak kaldırıp yere vurur ve belinden hançerini çektiği gibi başını gövdesinden ayırır.¹⁴⁹

Minyatürde, metinde anlatıldığı gibi Tûranlı ve İranlı iki kahramanın atlarından inip savaş meydanında kıyasıya dövüşleri tasvir edilmiştir. Hûmân henüz Bîjen tarafından öldürülmemiş, tüm gayretiyle düşmanın elinden kendini kurtarmaya çalışmaktadır. Metindeki anlatıma bakılırsa solda belinde hançeriyle betimlenen figür Bîjen olmalıdır. Sahnenin gerisinde olup biteni izleyenler ise olasılıkla bu iki ünlü pehlivanın rehberleridir.

Yayımlanmamıştır

¹⁴⁹ Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 835-855, b. 19405-19960.

Katalog No. : 25 (Resim 32)

Yaprak No. : 294 a

Minyatürün Konusu : Keyhüsrev'in Şîde'yle Güreşmesi ve Onu Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 19.2x14.2 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun üç satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Hüsrev ile Şîde'nin güreşe tutuştukları alan yine tepelik bir manzara ile gösterilmiştir. Yalın bir doğa anlayışı kompozisyona hâkimdir. Sahnenin geri planını oluşturan eflatun renkli tepenin başından eteğine doğru sağa ve sola kıvrılarak akan ince dere tepeyi ikiye böler ve sol kolundan gelen su sahnenin ön kısmında küçük bir birikinti oluşturur. Neftî renkli alanın içinden kıvrılarak akan gümüşle boyanmış derenin etrafına pembeli yeşilli küçük taşlar yerleştirilmiştir. Siyah konturlarla lacivert renkli gökyüzünden ayrılmış ve gölgelendirilmiş eflatun renkli tepenin zirvesine neftî renkli bodur bir ağaç, üzerine de seyrek olarak cılız ot kümeleri yerleştirilmiştir. Sahnenin ortasında açık mavi içliği, kırmızı kaftanı, sarı pantolonu ve tüylü altın tolgasıyla betimlenen Hüsrev, sağ eliyle boynundan, sol eliyle de bacağından tuttuğu Şîde'yi yüzükoyun fırlatacak gibi görünmektedir. Hüsrev'in kollarında tamamen çaresiz bir duruma düşen Şîde ise düşmanın kendisini yere vurup toprağa gömeceği anı bekler bir haldedir. Sahnenin ön kısmında ince bir şerit halinde görünen neftî renkli alanın kenarında pehlivanların lacivert ve sarı renkli kalkanları durmaktadır. Tepenin sağ ve sol gerisine ise birer at ile insan figürü yerleştirilmiştir. Tûranlı ve İranlı savaşçıların altın topuzlu açık mavi ve eflatun renkli sancakları da üstteki dört sütunlu metin alanını sınırlayan cedvellerin üzerinde dalgalanmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: Gûderz ile Pîrân'ın savaşı sona erdikten ve Tûran ordusunun Pîrân gibi çok önemli bir komutanı daha öldürüldükten sonra Tûran hükümdarı Efrâsiyâb ile padişah Keyhüsrev yeni bir intikam savaşı için hazırlanırlar. Ordular

yola çıkıp savaş alanına gelir ve münecimlerinin uğurlu bir vakit söylemesi için beklemeye başlar. İki ordu üç gün üç gece bekledikten sonra, dördüncü gün Efrâsiyâb'ın oğlu Şîde¹⁵⁰ babasının yanına giderek Keyhüsrev'le savaşmak istediğini söyler. Efrâsiyâb başta bunun yanlış olacağını düşünse de sonra kabul eder. İran'ın ileri gelenleri ise Keyhüsrev'in böyle bir savaşa girmemesi konusunda hem fikirdir. Ancak Keyhüsrev, Keykavûs'un acısını dindirmenin en iyi yolunun Efrâsiyâb'ın oğlunu öldürmek olduğunu söyler ve Şîde'yle karşılaşmayı kabul eder. Nihayetinde iki pehlivan dövüşmek için başlarına tolgalarını giyip ellerine mızrak ve gürzlerini alarak savaş meydanına çıkarlar. Ancak bu dövüşü ordularından uzak bir yerde yapmaya karar verip Hârezm sınırında, çorak bir yere gider ve orada mızraklarıyla dövüşmeye başlarlar. Bir süre böyle dövüştükten sonra Şîde'nin atı susuzluktan bitkin düşer ve Şîde Hüsrev'e yayan olarak savaşmayı teklif eder. Hüsrev bu kez de atından inerek onunla yayan olarak dövüşür. Şîde Hüsrev'in karşısında sonunun geldiğini düşünerek kurtulmak için çareler ararken, bunu anlayan Hüsrev boynundan ve bacağından tutup tüm gücüyle Şîde'yi yere vurur, vurmasıyla da Şîde'nin bel kemiğinin bir kamış gibi parçalanıp bacaklarının kırılması bir olur. Bunun üzerine Hüsrev kemerinin kınından keskin kılıcını çeker ve bununla göğsünü yararak o ünlü kahramanın canını alır.¹⁵¹

Minyatürde, Hüsrev ile Şîde sahnenin ortasında, Hüsrev Şîde'yi boynundan ve bacağından tutmuş, yere vurmaya hazırlanırken gösterilmiştir. Sahnenin gerisinde, tepeciklerin ardından olayı izleyen figürler ise bu iki savaş ustasıyla alana gelip olaya şahitlik eden rehberler olmalıdır.

Yayımlanmamıştır

¹⁵⁰ Metinde Peşeng olarak da geçer. Bkz. Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 925, b. 21935.

¹⁵¹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 927-938, b. 22000-22325.

Katalog No. : 26 (Resim 33)

Yaprak No. : 309 b

Minyatürün Konusu : Keyhüsrev'in Efrâsiyâb'ı Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.4x18.2 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun üç satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde uzun mücadeleler ardından ele geçirilen Efrâsiyâb'ın yakalanıp öldürülmüş ve kardeşi Gersîvez'in de öldürülmek üzere taşındığı görülmektedir. Oldukça sade bir doğa tasviri söz konusudur. Kompozisyonun geri planını açık yeşille boyanmış bir tepe kaplamıştır. Kalın konturlarla sınırları belirlenen tepenin zemini cılız ot kümeleriyle süslenmiş ve gökyüzü lacivert boyayla renklendirilmiştir. Tepenin gerisine başlarında sancaklı tolgaları olan sakalsız üç savaşçı yerleştirilmiştir. Bu figürlerle seyircinin bakışları asıl olaya çekmektedir. Sahnenin ön kısmında Keyhüsrev tarafından başı kesilen Efrâsiyâb yüzükoyun bir vaziyette yerde yatmaktadır. Efrâsiyâb'ın kesik başı izleyiciye dönüktür ve etrafına saçılan kanlarla oldukça canlı görülmektedir. Sahnenin sol köşesinde de Gersîvez, iki asker tarafından kollarından ve ayaklarından tutulmuş bir şekilde götürülmektedir. Gersîvez'i bacaklarından tutan figür resim çerçevesinin dışında kalmıştır. Metinde sudan çıkarıldığı anlatılan iki Tûranlının bunu destekler nitelikte üzerlerinde sadece beyaz şalvarları olduğu görülür. Sahnenin geri planında da, sol üst köşede, Keykâvûs atının sırtından olayı izlemektedir. Keykâvûs'un atının yanında duran da Gersîvez ile Efrâsiyâb'ın yakalanmasına yardımcı olan zahid Hûm olmalıdır. Sahnenin sağ üst köşesinde de Keyhüsrev'in atına binmek üzere olduğu görülür. Keyhüsrev'e kahverengi atının altın eyerine elini atmış, ortada Gersîvez'i işaret etmekte olan ve muhtemelen cellâdı temsil eden figüre bir şeyler söylerken tasvir edilmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre, uzun süren savaşlar sonunda Keyhüsrev savaştan zaferle İran'a dönerken, Efrâsiyâb utanç içinde kaçıp saklanacağı güvenli bir yer aramaya başlar ve bir dağ yamacında bulduğu kuytu bir mağaraya sığınır. Bu dağ aynı zamanda, Ferîdun'un soyundan geldiği halde burada münzevi bir hayat sürmeyi tercih eden ünlü zahit Hûm'un yaşadığı yerdir. Efrâsiyâb burada bir yandan yaptığı kötülükleri düşünürken bir yandan da tahtı, tacı ve yurdu için Tanrı'ya yakarmaktadır. Hûm Efrâsiyâb'ın bu yakınma ve yakarışlarını işitir ve Efrâsiyâb'ı İranlılara teslim etmek üzere yakalar. Ancak Efrâsiyâb hileleriyle o zahidin elinden kaçmayı başarır ve hemen oradaki bir gölün derinliklerine saklanır. Bu haber hemen Keykâvûs ile Keyhüsrev'e bildirilir. Keyânîyân'ın bu iki ünlü hükümdarı da bu olaya bir çözüm bulmak için buldukları yerden kalkıp Hûm'un yanına gelirler. Bir süre düşündükten sonra Hûm'un aklına Efrâsiyâb'ın en zayıf noktasının kardeşi Gersîvez olduğu ve o getirilirse gizlendiği yerden çıkabileceği gelir. Bu fikri beğenen padişah Gersîvez'in getirilmesini emreder, getirildiğinde de kafasına bir öküz derisi geçirilip sıkı sıkıya bağlanır. Gersîvez acı içinde bağirmaya başlar, onun sesini duyan Efrâsiyâb ise buna dayanamayıp bulunduğu yerden çıkar. İntikam duygularıyla dolu olan Keyhüsrev keskin kılıcıyla bir yanda beklerken Hûm Efrâsiyâb'ı kemendiyle yakalar ve eli kolu bağlı bir şekilde ona teslim eder. Keyhüsrev bir süre büyükbabasıyla konuştuktan sonra babasının intikamını almak için daha fazla sabredemez ve elindeki kılıçla Efrâsiyâb'ın kafasını vurur. Ondan sonra da Siyâvûş'un öldürülmesi için pek çok kötü plan yapan, yalana ve hileye başvuran Gersîvez, Keykâvûs ile Keyhüsrev'in huzuruna götürülüp cellâtlar tarafından öldürülür.¹⁵²

Minyatürde, sudan çıkarılan Efrâsiyâb, Keyhüsrev tarafından boynu henüz kesilmiş, yerde yatarken; Gersîvez ise Keyhüsrev'in emriyle öldürülmek üzere götürülürken görülmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla sahnenin sol üst köşesinde atı üzerinden olayı izleyen beyaz sakallı figürün Keykâvûs, onun yanındaki beyaz külahlı figürün zahit Hûm, onların önünde kılıcını çekmiş

¹⁵² Firdevsî, *Şahnâme*, (2009), s. 989-993, b. 23800-23990.

Keyhüsrev'den emir bekleyen figürün ise Gersîvez'in başını gövdesinden ayıracak cellâd olması mümkündür.

Yayımlanmamıştır

Katalog No. : 27 (Resim 34)

Yaprak No. : 347 a

Minyatürün Konusu : İsfendiyâr'ın, Ercâsp'ın Kalesine Gizlice Girmesi ve Onu Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.6x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun ikişer satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Minyatürde, İsfendiyâr'ın askerlerinin Ercâsp'ın kalesinin önüne gelmiş, içeriye girmek üzere oldukları görülmektedir. Kompozisyonda farklı renk tonlarıyla boyanmış büklümlü, sarp bir kayalığa dört asker figürünün çıkmakta olduğu görülür. Bunlardan ikisi önden giderek kaleyi işaret ederken, onları takip eden başka bir figürün kayalıkların ortasından, koyu gri renkte tuğlalarla örülmüş kaleye doğru bakmakta olduğu görülür. Bu figürün diğerlerine göre daha iri bir şekilde tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Bu askeri de bir başkası takip etmektedir. Kompozisyonun sağ tarafında, kayaların arkasından yükselen kalenin burcunda duran iki gözcünün birbirleriyle konuşmakta oldukları görülmektedir. Sarp kayalıkların soğuk renklerini bu kayalıkların arasından akarak sahnenin ön kısmında biriken ve gümüşle boyanmış dereyi çevreleyen nefî renkli alan ile bodur ağaçlar tamamlamıştır. Gökyüzü de lacivert renklidir. Buna karşın figürlerin sarı, turuncu, mavi giysileri sahneye renk getirmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Zerdüş inancını benimseyen Goştâsp âteşgedeler yaptırmakla uğraşırken, Tûran padişahı Ercâsp fırsattan istifade ederek Belh'e girip Lohrâsp'ı öldürür ve Goştâsp'ın kızlarını tutsak edip ülkeyi yönettiği korunaklı kalesi Rûyîndij'e hapseder. Bunun üzerine Goştâsp, kendisine İran tahtını vaat ederek oğlu İsfendiyâr'ı Belh'e gönderir. İsfendiyâr kız kardeşlerini kurtarmak için yola çıkmadan önce sorup soruşturur ve Rûyîndij kalesine üç yoldan gidildiğini öğrenir. Bu yollardan birisi üç aylık, birisi iki aylık ve birisi de yedi konaklıktır. Bu sonuncusu en kısa yol olmakla beraber, en tehlikeli yoldur. Keykâvûs'u kurtarmak

için Rüstem'in aştığı yedi övün yolu gibi çeşitli zorluklarla dolu bu yolun ilk konağında bir kurt, ikincisinde iki aslan, üçüncüsünde bir ejderha, dördüncüsünde bir cadı, beşincisinde bir akbaba bekler. Altıncısında bir mızrak boyu kar, yedincisinde ise tamamıyla susuz bir çöl vardır. Bütün bu güçlüklerle rağmen İsfendiyâr, kısa olan bu yolu tercih eder ve bu mesafeyi yedi günde alarak bir tüccar kılığında Belh'e girer. Ercâsp ise İsfendiyâr'ın bu yolu asla aşamayacağını düşündüğünden, gelen konunun gerçekten bir tüccar olduğunu zannederek şehrinde kalmasına izin verir. İsfendiyâr burada bir süre kaldıktan sonra kız kardeşlerinin tutsak edildiği kaleye ancak hileyle girebileceğini anlayarak bir plan yapar ve Ercâsp'ın güvenini kazandıktan sonra bir ziyafet düzenleyip Ercâsp ile adamlarını sarhoş eder. Bundan sonra da sandıklara saklayarak gizlice kaleye soktuğu askerlerinin yerlerinden çıkmalarını ve düşmanlarını öldürerek kanlarını birbirine karıştırmalarını emreder. Ardından da ordusuna işaret göndererek kalenin dışındaki askerlerini çağırır. Kale dışındaki savaşçılar da içeri girince kalede büyük bir katliam gerçekleşir ve İsfendiyâr Ercâsp'ı yakalayıp birçok akrabasıyla birlikte başını keser ve kalenin burçlarından aşağı atar.¹⁵³

Minyatürde, İsfendiyâr'ın askerlerinin Ercâsp'ın kalesinin önüne gelmiş, kaleye girmek üzere oldukları an görülmektedir. Kalenin burçlarından görünen askerler de Tûranlı gözcüler olmalıdır.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁵³ Firdevsî, **Şahnâme**, (2003), s. 970-973.

Katalog No. : 28 (Resim 35)

Yaprak No. : 353 a

Minyatürün Konusu : Rüstem'in, Behmen'in Dağın Yamacından Söküp
Fırlattığı Kaya Parçasını Ayağıyla Engellemesi

Minyatürün Ölçüsü : 21x21.1 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin altına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunların ilk iki tanesi dört satırlıdır. Son iki tanesi ise beş satırdan oluşmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, Behmen'in dağın yamacından söküp fırlattığı kaya parçasını Rüstem'in ayağıyla engellemesi konu edilmiştir. Kompozisyonun merkezinde, yarım daire şeklinde oluşturulmuş neffî renkli alanın ortasında kayayı ayağıyla karşılayan Rüstem bulunmaktadır. İki bacağı yerden kesilmiş olarak tasvir edilen Rüstem'in bir eliyle içki bardağını tutarken diğer eliyle de ateşin üzerinde pişirmekte olduğu yabaneşegini çevirdiği görülür. Kompozisyonun sol köşesinde olayı Rüstem'e haber veren Zevâre ve oğlu Ferâmurz parmaklarıyla işaret eder vaziyette gösterilmiştir. Rüstem'in kırmızı benekli atı Rahş ise bu olayı tepenin gerisinden izlemektedir. Kompozisyonun sol kısmını kaplayan kalın konturlu, büklümlü kayalıkların üzerinde Behmen yuvarladığı kayanın arkasından bakar vaziyette resmedilmiştir. Üzerlerine cılız otlar serpiştirilen kayalıkların arasına neffî renkli bodur ağaçlar ve kuru dallar yerleştirilmiştir. Soldaki kayalığın arasından çıkan bir ağacın sarı, turuncu, yeşil yapraklı dalları ise sayfanın üst kenarına kadar ulaşmıştır. Eflatun renkli zemin üzerinde açık kahverengi ve krem tonlarında soğuk renklerle boyanmış dağ tasviri figürlerin turuncu, sarı, mavi renkli kıyafetleriyle canlandırılmış, gökyüzü altınla boyanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Goştâsp, bir yakınının yerine göz dikmekle suçladığı oğlu İsfendiyar hakkında kötü düşünür ve onu zindana atar, ama Ercâsp karşısında yenilgiye uğrayınca İsfendiyâr'ı hapisten çıkarmak zorunda kalır. İsfendiyâr, Ercâsp

ile savaşıp onu ağır bir yenilgiye uğratar, sonra da Zerdüşt dinini etrafa yaymaya başlar. Zerdüşt bu büyük hizmetlerinin karşılığında onu ölümsüz yapar ve böylece gözleri dışında hiçbir organı tehlikelerden etkilenmeme özelliğine kavuşur. İsfendiyâr bu zaferlerinden sonra babasından da sözünü yerine getirmesini ve hükümdarlığı kendisine bırakmasını ister. Ama Goştâsp tahtı ona bırakma yanlısı olmadığından, görünürde Rüstem'in hem Zerdüşt inanişinin esaslarına uymadığını hem de kendisine itaat etmediğini bahane ederek, gerçekteyse oğlunu öldürtmek amacıyla onu gene taht, taç ve hazine vaatleriyle kandırarak Rüstem ile savaşmaya yollar. Bunun, tahtını oğluna bırakmak istemeyen Goştâsb'ın uydurduğu bir bahane olduğunu bilen annesinin tüm uyarılarına ve karşı çıkmalarına rağmen İsfendiyâr babasının emrine uyarak yol hazırlıklarını tamamlar ve oğullarıyla birlikte Sîstan'a doğru yola koyulur. Rüstem'in topraklarına sınır olan Hirmend Nehri'ne vardıklarında burada uygun bir yer bulup kamp kurar ve oğlu Behmen'i yanına çağırıp elçi olarak Rüstem'in yanına yollar. Behmen hemen hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkar. Behmen'i yolda karşılayan Zal Rüstem'in, kardeşi Zevâre ve oğlu Ferâmurz'la birlikte ava gittiğini, ama isterse gelip sarayda bekleyebileceğini söyler. Ancak Behmen babası İsfendiyâr'dan çok önemli haberler getirdiğini ve onu hemen görmesi gerektiğini söyleyerek yerini öğrenip Rüstem'in avlandığı yere gider. Bir dağın tepesinden, Rüstem'in Zevâre ve Ferâmurz'la oturmuş bir yandan şarap içtiğini bir yandan da şişe geçirdiği bir yabaneşegini ateşin üzerinde çevirmekte olduğunu görür. Rüstem'in haşmeti karşısında şaşkınlığa düşen Behmen, İsfendiyâr'ın bu pehlivanın karşısında hiç şansı olamayacağını düşünür ve bu fırsattan istifade ederek dağın yamacından kopardığı büyük bir kaya parçasını aşağı yuvarlar. Sesi duyan Zevâre de yuvarlanan kayayı görünce Rüstem'e seslenir, ama Rüstem hiç keyfini bozmadan kaya parçası iyice yaklaşıp kademeye kadar bekler, yaklaştığında da bir tekmeyle bu büyük kaya parçasını savurup uzaklara fırlatır.¹⁵⁴

Minyatürde, Behmen'in dağın yamacından söküp fırlattığı kaya parçasını

---

¹⁵⁴ Firdevsî, *Şahnâme*, (2003), s. 979-992.

Rüstem'in ayağıyla engellediği an metinde anlatılan ayrıntılara uygun olarak tasvir edilmiştir. Sahnenin sağında Rüstem'in atı Rahş yer alırken, solunda da gelen tehlikeyi Rüstem'e bildiren Zevâre ile Ferâmuz kaya parçasını işaret eder bir vaziyette betimlenmiştir. Behmen'de dağın yamacında durmuş olayı izlemektedir.

Yayımlanmamıştır

Katalog No. : 29 (Resim 36)

Yaprak No. : 364 b

Minyatürün Konusu : Rüstem'in İsfendiyâr'ı Gözünden Vurması

Minyatürün Ölçüsü : 14x17 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun ikişer, alttaki dört sütun ise dokuzar satırdan oluşmaktadır. Üstteki dört sütunun arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sağa doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, Rüstem'in İsfendiyâr'ı gözünden vurarak öldürmesi konu edilmiştir. Yeşille boyanmış zemin kompozisyonun tam ortasından diyagonal olarak uzanan gümüşle boyanmış dere ile ikiye ayrılmıştır. Gökyüzü altınla boyanmıştır. Sahnenin yeşille boyanmış zeminini sınırlandıran tepenin kalın konturlu dorukları neftî yeşille gölgelendirilerek hacim duygusu yaratılmıştır. Tepenin zeminine cılız otlar serpiştirilmiş, ortasından kıvrılarak akan derenin çevresinde irili ufaklı taşlar yer almıştır. Sahnenin sağ kenarında pars postu başlığı, kahverengi zırhı ve belinde sadağı ile tasvir edilen Rüstem sol elinde yayını tutarken, havada kalan sağ kolu yayını çekerek okunu atmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Sahnenin solunda yer alan İsfendiyâr ise bu sırada gözüne saplanan oku çıkarmaya çalışmaktadır. Sahnenin sağ köşesine yerleştirilen kayaların arkasından bir figür kafasını uzatmış, olayı izlemektedir. Başında sorguçlu altın tolgası olan bu savaşçı İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'i temsil ediyor olmalıdır. Kompozisyonun sağında şaha kalkmış Rahş ile Rüstem'in havada kalan koluyla hareket sağlanırken sahnenin solunda durağan bir kurgu yaratılmıştır. İsfendiyâr'ın atının tüm gövdesini kaplayan altın işlemeli ve hayvan desenli, püsküllü örtüsü dikkat çekmektedir. Bunun çok daha küçük boyutlusu ve bitkisel desenlisi Rüstem'in üzerinde oturduğu değerli taşlarla bezeli altın eyerinin altına serilmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Rüstem'i yakalayıp bağlı olarak babası Goştâsp'a götürmekle yükümlü olan İsfendiyâr, ünlü pehlivanla karşılaşınca babasının isteklerini iletir ve

bu emirleri yerine getirmek zorunda olduğunu söyler. Ancak Rüstem İran hükümdarı bile olsa kimsenin emriyle eline koluna zincir bağlamayacağını söyleyerek İsfendiyâr'a karşı çıkar. Bu iki ünlü kahraman, İsfendiyâr'ın otağında bütün gece şarap içip yiğitliklerinden bahsettikten sonra sabah savaş meydanında buluşmak üzere sözleşip yerlerine çekilirler. Sabah olunca da Rüstem ve İsfendiyâr zırhlarını kuşanıp ellerine mızraklarını alarak dövüşmeye başlarlar. Kılıçları ve gürzleriyle, kalkanları ve tolğaları bükülene, zırhları delinene kadar bu şekilde vuruşurlar. Bir süre dinlendikten sonra bu kez ellerine yay ve oklarını alırlar. İsfendiyâr'ın gönderdiği altmış ok Rüstem ve Raş'ın vücudunda ölümcül yaralar açar. Rüstem'in okları ise Zerdüş'tün kutsadığı ve pirinçten yapılmış gibi sağlam kıldığı İsfendiyâr'ın vücuduna işlemez. Bu durum karşısında İsfendiyâr Rüstem'den teslim olmasını ister. Ancak Rüstem bunu kabul etmez ve sabah yeniden buluşmak istediğini söyleyerek Zâl'ın yanına geri döner. İsfendiyâr karşısında savaşmaktan aciz kalıp gücünü yitirdiğini anlayan Rüstem, babası Zâl'dan bu işe bir çözüm bularak kendisine yardım etmesini ister. Zâl da bu sorunu ortadan kaldırıp çözmesi için Simûrg'u çağırır. Simûrg Rüstem ile Raş'ın yaralarını iyileştirdikten sonra deniz kenarına giderek bir ağacın üzerine konar ve İsfendiyâr'ı ancak bu ağacın dalından yapacağı zehirli bir okla öldürebileceğini söyleyerek ortadan kaybolur. Sabah olunca Rüstem İsfendiyâr'ın otağına gider, Zâl ve Simûrg'un öğütlerine uyarak önce bu işi güzellikle çözmeye çalışır. Ancak İsfendiyâr buna yanaşmaz; Rüstem dil dökmenin faydasız olduğunu anlayınca Simûrg'un tavsiyesiyle yonttuğu oku, vücudunun dış etkenlerden etkilenen tek kısmı olan gözüne isabet ettirerek İsfendiyâr'ı atının üzerinden yere düşürür. Rüstem bu olup bitene üzülür, ama iş işten geçmiştir. İsfendiyâr ölürken geride kalan son oğlu Behmen'in eğitimini ve yetiştirilmesini Rüstem'e bırakır.¹⁵⁵

Minyatürde, Rüstem'in Simûrg'un tarifi üzerine yaptığı zehirli oku, öldürmek üzere İsfendiyâr'ın gözüne isabet ettirdiği an tasvir edilmiştir. Sahnenin solunda yer

---

¹⁵⁵ Firdevsî, *Şahnâme*, (2003), s. 1029-1032.

alan İsfendiyâr henüz atından düşmemiş ve gözündeki oku çıkarmaya çalışmaktadır. Sahnenin sağında, olan biteni tepenin arkasından izleyen de onca dil dökmesine rağmen İsfendiyâr'ı bu işten vazgeçiremeyen oğlu Behmen olmalıdır.

Yayımlanmamıştır

Katalog No. : 30 (Resim 37)

Yaprak No. : 381 a

Minyatürün Konusu : İskender'in Dârâ'nın Ölümüne Ağlaması

Minyatürün Ölçüsü : 23.8x17 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki ve alttaki sütunlar üçer satırdan oluşmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlandırılmış alanından sola doğru taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Minyatürde, savaş alanında yaralanıp ölmek üzere olan Dârâ'nın, başucunda ağlayan İskender'le yaptığı dokunaklı konuşma tasvir edilmiştir. Sanatçı Dârâ'nın ismini yanına yazmıştır. Kompozisyonun merkezinde, iki at figürünün arasında Dârâ ve onun başucunda ağlayan İskender tasvir edilmiştir. Dârâ başını İskender'in kucağına koymuş boylu boyunca yerde yatmaktadır. Dârâ'nın hemen altında, neftî alanın içinde bir erkek figürünün yüzükoyun yatmakta olduğu görülür. Resmi sınırlayan sol çerçevenin hemen üzerine yerleştirilen iki figürün ellerinin arkada bağlı, elinde sancak taşıyan birini takip ettikleri görülür. Bunlar Dârâ'yı yaralayan askerler olmalıdır ve muhtemelen İskender'in emriyle idama götürülmektedirler. İskender ile Dârâ'nın başucunda bekleyen iki at, gözü asıl olaya çeken bağlayıcı figürlerdir. Tepenin arkasına, sağına ve soluna yerleştirilen ikişer asker figürü ise birbirlerine dönmüş konuşmaktadırlar. Minyatürde Dârâ'nın öldüğü savaş meydanı, içinden ince bir dere akan neftî renkli bir alan ile bunun üzerinde yükselen açık mavi zeminli bir tepe olarak gösterilmiştir. Kompozisyonun zeminini sınırlandıran kalın konturlu tepenin dorukları eflatunla gölgelendirilmiş, gökyüzü lacivert boyayla renklendirilmiştir. Cılız otlarla süslenmiş tepenin üzerine seyrek olarak renkli çiçek kümeleri de yerleştirilmiştir. Oldukça kalabalık ve renkli bir kompozisyon oluşturulmasına rağmen durağan bir kurgu yaratılmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Dârâb'dan sonra İran tahtına sahip olan Dârâ'yla, Rûm kayseri Filgus'un ölümünden sonra yerini alan İskender, anneleri ayrı babaları bir iki

kardeştir. Dârâ hükümdar olduktan sonra ilk iş olarak dört bir yana mektuplar gönderip emirlerine uyulmasını, emirlerine uymayan asilerin öldürüleceğini ilan eder. İskender'in ise tek amacı dünyanın tek hâkimi olmaktır ve bu düşünceyle Dârâ'ya bir mektup göndererek kendisine bağlı olmasını ister. Dârâ'nın bu öneriyi şiddetle tepki göstermesi üzerine, iki taraf ordusunu toplar ve çetin bir savaş başlar. Ancak savaş tüm şiddetiyle sürerken Dârâ, kendi adamları Cânûsyâr ve Mâhyâr'ın ihanetine uğrar ve düzenlenen bir suikast sonucu savaş alanında ağır bir şekilde yaralanır. Bunu haber alır almaz İskender kardeşini görmek isteyerek kalkıp ölüm döşeğindeki Dârâ'nın yanına gelir ve gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak düşmanlığı bırakıp barış yapmak için Tanrı'dan kardeşinin iyileşmesini diler. Dârâ da ölüm döşeğinde başucuna gelen İskender'e nasihatlerde bulunur ve kızı Rûşenek'i ona eş olarak verir.¹⁵⁶

Minyatürde, metinde anlatıldığı gibi savaş alanında aldığı yaralardan dolayı ölüm döşeğinde yatan Dârâ'nın, başucunda ağlayan İskender'le yaptığı dokunaklı konuşma tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁵⁶ Firdevsî, **Şahnâme**, (2003), s. 1085-1098.

Katalog No. : 31 (Resim 38)

Yaprak No. : 388 a

Minyatürün Konusu : İskender'in Hindistan Melik'i Fûr'la Savaşması ve Onu
Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.8x13.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin alanının altına yerleştirilmiştir. Sütunlardan ilki altı, ikincisi ve dördüncüsü beş, üçüncüsü dört satırlıdır. Beş satırlık ikinci sütunla dört satırlık üçüncü sütunun üzerinde minyatürün konusunu belirtmek için ayrılmış başlık levhası bulunmaktadır. Ancak bu alan boş bırakılmış, tamamlanmamıştır. Sol alt köşede de tek satırlık iki sütun bulunmaktadır. Sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından sola doğru dışarı taşmaktadır. Bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şekli bozulmuştur. Savaş meydanı, üzerinde seyrek olarak cılız ot kümeleri ve renkli çiçek demetleri görülen eflatun renkli bir tepe olarak betimlenmiştir. Maviyle boyanmış gökyüzünde çizgiler halinde bulutlar uzanmaktadır. Minyatürde, atı üzerindeki zırhlı ve tolgalı İskender'in, yine atı üzerindeki Hindistan Melik'i Fûr'u kılıcıyla öldürmesi tasvir edilmiştir. İskender'in, Hint Melik'i Fûr'un kalbine sapladığı kılıç sırtından girip göğsünden çıkmış, bunun şiddetiyle de boynunu geriye atan Fûr'un altın tolgası başında düşmüştür. Altın işlemeli yeşil örtüsü ile altın alınlığı içinde sadece kuyruğu ve toynakları seçilebilen kahverengi atının üzerinde ölmek üzere olan Hint Melik'i koyu tenli olarak betimlenmiştir. Çekik gözlü ve ince bıyıklı olarak tasvir edilen İskender ise yeşil örtülü ve altın eyerli kahverengi atı üzerinde beyaz tüylü altın tolgası, lacivert içliği, sarı kaftanı ve beline taktığı mor sadağı ile gösterilmiştir. Fûr'un atının gövdesinin büyük kısmı metin alanının dışında kalmıştır. Ünlü pehlivanlardan birinin kalkanı da sahnenin ön kısmında yerde durmaktadır. Kompozisyonun zeminini oluşturan tepenin gerisine meydana savaşan ünlü hükümdarların ordularını simgeleyen başları tolgalı altı asker figürü yerleştirilmiştir. Bunlardan tepenin sol gerisine yerleştirilen üç figür koyu tenli olup muhtemelen Fûr'un askerlerini temsil etmektedir. Tepenin sağ gerisine yerleştirilen beyaz tenli üç figürden ikisi ise

İskender'inki gibi ince, çene hizasına kadar uzayan bıyıklara sahiptir. Diğer figür ise sakallı olarak gösterilmiştir. Bunlar birbirlerine bakmakta, konuyla ilgilenmemektedirler.

Resim Metin İlişkisi: Üvey kardeşi Dârâ'nın vasiyetini yerine getirerek Rûşenek ile evlenen ve İran tahtına oturan İskender, kardeşinin katillerini de astırdıktan sonra, tüm dünyayı fethetme yolundaki yürüyüşünde bu defa Hindistan üzerine sefer düzenleme kararı alır ve ordusuyla birlikte Hint Melik'i Fûr'un üzerine yürür. Bu çok ünlü iki usta komutan savaş meydanında, ordularının önünde bir müddet gürzleriyle çarpıştıktan sonra kılıçlarını kınlarından çıkarırlar. İskender tek bir kılıç hamlesiyle Fûr'u atının üzerinden yere düşürüp öldürür. Fûr'un ölümüyle de bütün Hintliler korkup kaçışmaya başlarlar.¹⁵⁷

Minyatür metne sadık kalınarak bir savaş meydanında tasvir edilmiş; atı üzerindeki İskender'in, kılıcıyla Fûr'un göğsünü yararak öldürdüğünü an betimlenmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁵⁷ Ebû'l-Kâsım Firdevsî, **Şahnâme**, Moskova Baskısına Dayandırılarak Yayına Hazırlanmış, Hermes Yayınları, Tahran, h. 1382/m. 2003, s. 1103-1126; Eserin metninden [y. 387b-388a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 32 (Resim 39)

Yaprak No. : 426 a

Minyatürün Konusu : Behrâm-ı Gûr'un Âzâde ile Avlanması

Minyatürün Ölçüsü : 15.6x18.2 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu, sekiz satırlı metin alanının altına yerleştirilmiştir.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından sola doğru dışarı taşmaktadır. Bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şekli bozulmuştur. Sade bir kompozisyona sahip sahnenin arka planını oluşturan açık mavi zeminli tepenin üzerine cılız ot kümeleri serpiştirilmiş ve sol gerisine gri gövdeli çınara benzer büyük bir ağaç yerleştirilmiştir. Sarı, turuncu ve yeşilin çeşitli tonlarıyla boyanan ağacın küçük yapraklı ince dalları resmin çerçevesinin dışına taşmıştır. Bu ağacın dibinden de tepenin eteğine doğru renkli taşlar ve çiçek kümeleriyle çevrili gümüşle boyanmış bir dere akmaktadır. Etrafı neffî renkle boyanmış bu derenin suyu, ince bir sath halinde kompozisyonun ön kısmını kaplamıştır. Gökyüzü lacivert boyayla renklendirilmiştir. Bu doğa tasviri içinde Behrâm, siyah atıyla avlanırken gösterilmiştir. Sağ elinde yayını tutarken havada olan sol kolu yayını çekerek okunu atmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Behrâm'ın hemen önünde bir geyiğin kaçtığı, bunun hemen solunda, neffî renkli alanın yanında, toynağı kulağına okla tutturulmuş geyiğin çaresiz bir şekilde yatmakta olduğu görülür. Hikâyenin diğer kahramanı Âzâde tepenin arkasında ve beyaz atının sırtında arp çalarken gösterilmiştir. Ürkmüş geyikler ve yorgunluktan dilleri dışarıda koşuşan hayvanlar avın hareketli yapısını yansıtmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: Bir gün İran hükümdarı Behrâm-ı Gûr, gözdesi Âzâde ile birlikte ava çıkar. Yolda iki geyiğe rastlarlar. Behrâm-ı Gûr, Âzâde'ye hangi geyiği vuracağını sorar. Âzâde de: "Pehlivanlar âhûlarla dövüşmezler. Oklarıyla dişi geyiği erkek, erkeği de kocalt. Sonra da geyik kaçarken yayını iyice ger ve kulağına doğru fırlat. Hayvan ayağını kulağına götürünce de baş, kulak ve ayağı bir araya getir," der. Behrâm Âzâde'nin bu dileğini yerine getirmek için atını hemen av yerine sürer ve

dileğini yerine getirir. Behrâm'ın bu yaptıklarına şaşırın Âzâde: “Sen bir Ehrimensin. Yoksa bunları yapamazdın,” der. Bu sözlere çok kızan Behrâm ise Âzâde'yi deveden aşağı fırlatır ve onu devesiyle çığner.¹⁵⁸

Minyatürde, avcılığıyla ün salmış Behrâm-ı Gûr'un atı sırtında iki geyiği kovalarken attığı bir okla bir geyiğin başıyla ayaklarını birbirine diktiği görülür. Metinden farklı olarak kompozisyonda Âzâde Behrâm'ın avını deve yerine at üzerinde ve Behrâm'dan ayrı tepenin arkasından izlemektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁵⁸ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1285-1292; Eserin metninden [y. 425b-426a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 33 (Resim 40)

Yaprak No. : 453 b

Minyatürün Konusu : Behrâm-ı Gûr'un Hindistan'da Vahşi Bir Yaratığı Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 6.6x13.5 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar dörder satırdan, alttaki sütunlar üçer satırdan oluşmaktadır.

Minyatür, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyonun geri planını, zemini ve dorukları kahverenginin koyu tonlarıyla gölgelendirilmiş açık kahverengi bir tepe oluşturur. Tepenin eteklerinde ise renkli taşlar ve çiçek kümelerinin arasından kıvrılarak akan gümüşle boyanmış bir dere ile bunun çevresini kaplayan nefî renkli bir alan vardır. Açık kahverengi zemininin üzeri ince fırça darbeleriyle oluşturulmuş cılız ot kümeleri ve bir gelincik demeti ile süslenmiştir. Gökyüzü maviyle boyanmış, tepenin sol üst köşesine ince sarı, turuncu ve yeşil yaprakları olan küçük bir ağaç yerleştirilmiştir. Kompozisyonun merkezinde atı üzerinde betimlenen Behrâm-ı Gûr, kahverengi tüylü vahşi bir hayvanın boynunu kılıcıyla keserken tasvir edilmiştir. Behrâm'ın kara yağız atı ile vahşi hayvanın arka bacakları ve kuyrukları resmi sınırlayan cedvelin dışına taşmıştır. Tepenin gerisine karşılıklı olarak yerleştirilen altın tolgalı figürler İranlı ünlü pehlivanın mücadelesini izlemektedirler.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre bir gün Hindistan'a, aslanların bile kendisinden korkup kaçtığı, her yanı harabeye çeviren bir vahşi bir hayvan¹⁵⁹ musallat olur. Hint şahı Şengül de bundan kurtulmak için Behrâm-ı Gûr'u huzuruna çağırır. Şah bu sorundan kendisini ve halkını kurtardığı takdirde iyi bir üne ve iyi bir mevkiye kavuşacağını söyler. Hind şahının bu isteğini geri çeviremeyen Behrâm-ı Gûr

---

¹⁵⁹ Metinde bu hayvanın adı (kerğ- کَرگ) "gergedan" şeklinde okunmuştur. Ancak minyatürde betimlenen hayvan gergedana benzememektedir. Eserin metninden [y. 453a-453b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

hazırlıklarını tamamlar ve yanına birkaç adamını alarak yola koyulur. Hindistan şahı Şengül bu yolculukta Behrâm'a ve adamlarına eşlik eder. Nihayetinde bu hayvanın yatağına varırlar. Aslanların bile korkup kaçtığı hayvan ortaya çıkınca, görüntüsünden dehşete kapılan adamları Behrâm'ın böyle bir işe kalkışmasının yanlış olacağını, kendisini göz göre göre ölüme attığını söyleyerek Behrâm'ı bu işten vazgeçirmeye çalışırlar. Ancak Behrâm Tanrı'nın yardımıyla bu işi başaracağını söyleyerek yayını kurar ve bu vahşi yaratığın üzerine ok yağdırmaya başlar. Bu iş bir süre böyle devam ettikten sonra bu kez de eline keskin kılıcını alır ve hayvanın kafasını gövdesinden ayırır.¹⁶⁰

Minyatürde, atı üzerindeki Behrâm-ı Gûr'un kurt benzeri bir yaratığın boynunu hançeriyle kesmesi görülmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶⁰ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1380-1410.

Katalog No. : 34 (Resim 41)

Yaprak No. : 466 a

Minyatürün Konusu :Kubâd'ın Huzurunda Mezdek ile Kisrâ'nın (Nûşirevân)
Tartışması

Minyatürün Ölçüsü : 23.4x17 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki sütunlar dörder satırdan, alttaki sütunlar üçer satırdan oluşmaktadır.

Sütunların arası metinle birlikte boyanmış, kompozisyon metnin cedvellerle sınırlanmış alanından dışarı taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyon açık mavi renkli zemin üzerinde yer alır. Zemini sınırlayan kalın konturlu tepenin dorukları daha koyu bir maviyile gölgelendirilmiştir. Zeminde cılız ot kümelerinin yanı sıra sarı, yeşil ve turuncu yapraklı bir ağaç ile bunun önünden renkli taşlar ve çiçek kümelerinin arasından sahnenin sağına doğru kıvrılarak akan ince bir dere yer alır. Minyatürde İran hükümdarı Kubâd, kompozisyonun ortasında, gümüşle boyanmış dereyi çevreleyen nefî renkli alanın sağına yerleştirilen mavi minderlerle döşeli altın tahtında bağdaş kurup oturmuş, derenin sol kıyısında oturan biriyle konuşurken tasvir edilmiştir. Kubâd'ın konuştuğu bu figür muhtemelen Kisrâ'yı temsil etmektedir. Ancak sanatçı Kûbad'ı sakalsız genç biri gibi gösterirken oğlu Kisrâ'yı sakallı, daha yaşlı biri olarak betimlenmiştir. Solda bastonuna dayanmış bir kişi de toplantıyı izlemektedir. Bu kişi de Mezdek olmalıdır. Meclise katılan diğer dört kişi, ikili gruplar halinde sahnenin ön kısmına yerleştirilmiş, birbirleriyle konuşurken gösterilmişlerdir.

Resim Metin İlişkisi: Belâş'tan sonra İran tahtına oturan Kubâd, kapısını herkese açar, herkesin huzur içinde olduğu bir ülke meydana getirmeye çalışır. Bu dönemde Mezdek adında biri ortaya çıkar ve hitabet gücünün yardımıyla kısa bir zamanda halk arasında büyük bir sempati kazanır. Bu adam kin, kıskançlık ve savaş gibi toplumu yıkıma sürükleyen bütün kötülüklerin asıl nedeninin eşitsizlik olduğunu düşünmektedir. Ona göre bütün insanlar eşit doğmuştur ve dolayısıyla mevcut eşitsizliğe bir son vermek gereklidir. Bu sebeple de bir kimsenin diğerinden fazla

mal, mülk ve kadına sahip olması doğru değildir. Mezdek bu düşüncelerini Kûbâd'la da paylaşır ve oğlu Kısra ile birlikte onları kendi dinine davet eder.¹⁶¹ Başta bu düşünceler Kûbâd'a da hoş gelir, ancak Kısra bu düşüncelerin anlamsız olduğunu ve asla uygulanamayacağını söyleyerek babasına karşı çıkar. Bunun üzerine mübidlerden kurulu bir meclis toplanır ve Mezdek dinlenmek üzere Kûbâd'ın huzuruna çağrılır. Mezdek Kûbâd'ın huzurunda düşüncelerini tekrarlar. Kısra ise bunlara sert bir şekilde karşı çıkıp bunların kabulü halinde pek çok sorunla karşılaşılacağını ve bunların insanları Cehennem ve kaosa sürüklemekten başka bir işe yaramayacağını söyleyerek Mezdek'i delilikle suçlar. Bunun üzerine mübidler de Kısra'ya hak verir ve Mezdek'i azarlarlar. Bundan kısa bir süre sonra da Kısra babasıyla birlikte bir darağacı hazırlatıp Mezdek'i idam ettirir.¹⁶²

Minyatürde, Kûbâd'ın huzuruna gelen Mezdek'in konuşmasının ardından Kısra ile mübidlerin ona karşı çıkışları tasvir edilmiştir. Kompozisyonda görüldüğü üzere metindeki anlatıma uygun olarak Kısra, Kûbâd'ın hemen karşısına oturmuş eliyle tepkisini gösterir vaziyette betimlenmiştir. Sahnenin ön kısmında, bağdaş kurmuş vaziyette oturan figürler metinde sözü edilen Kûbâd'ın meclisindeki bilgili kimseler olmalıdır. Kısra'nın yanında ayakta elinde sopasıyla bekleyen kişinin de Mezdek olması olasıdır.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶¹ Mezdekiye hakkında bilgi almak için bkz. Kenan Has, "Mezdekiye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 29, İstanbul, 2000, s. 523-524.

¹⁶² Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1425-1441; Eserin metninden [y. 465b-466a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 35 (Resim 42)

Yaprak No. : 497 b

Minyatürün Konusu : Gev ile Talhand'ın Savaşı ve Talhand'ın Savaş Meydanında Eceliyle Ölmesi

Minyatürün Ölçüsü : 23.6x17.8 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütunun ilk ve son sütunları beş, ortadaki iki sütun dört satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır. Üstteki ve alttaki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından sağa doğru bir sütun kadar dışarı taşarak bu bölümde cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Savaş meydanı olarak tasarlanan tepenin zeminini cılız ot kümeleri kaplamıştır. Meydana saçılmış kanlar, kesik baş, kol ve bacaklar savaşın şiddetini yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir. Gökyüzü lacivert rengine boyanmıştır. Talhand ile Gev'in ordularını temsil eden figürler sahnenin iki yanına yerleştirilmişlerdir. Ancak sahnenin sol tarafında üç atlı figür görülürken sağda bunlarla mücadele etmeye çalışan tek bir savaşçı kalmıştır. Metindeki anlatım dikkate alındığında bu atlı figür Talhand'ın kaçan askerlerinden geride kalan tek tük kişiden biri olmalıdır. Bunların biraz üst kısmında da Gev ile Talhand görülmektedir. Ölmek üzere olan Talhand'ın büyük gri filinin üzerindeki altın mahfeden geriye doğru düşmek üzere olduğu görülür. Atı sırtında yer alan Gev ise şaşkın bir tavırla, henüz ellerinde kılıcı ve kalkanı olduğu halde, kollarını açmış, hemen karşısında ölmek üzere olan kardeşine bakmaktadır. Bu dramatik sahne dorukları lacivertle gölgelendirilmiş tepenin sağ gerisine yerleştirilen tolgalı üç figür tarafından izlenmektedir. Tepenin sol tarafında yer alan iki figür ise birbirleriyle konuşmaktadır. Figürlerin üzerindeki sarı, turuncu, kırmızı ve mavi renkli giysiler, tepesi sivri altın tolgalar, ellerindeki savaş aletleri, bellerine taktıkları sadaklar ve hayvanların üzerlerindeki örtüler savaşın hareketli ve canlı yapısını kuvvetlendirmiştir.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre, Hindistan’da adaletli ve yardımsever Cumhur adında bir padişah vardır. Bu padişahın Gev adında bir oğlu olur. Ancak oğlu olduktan kısa bir süre sonra bu iyilikleriyle ünlü hükümdar ölür. O ölünce yerine Çin sınırının güvenliğinden sorumlu kardeşi Mây geçer ve bir süre sonra da ölen kardeşinin karısına âşık olup onunla evlenir. Bu evlilikten de Talhand dünyaya gelir. Ancak Gev yedi, Talhand iki yaşındayken Mây’da rahatsızlanıp iki hafta içinde bu dünyadan göçer. Mây’ın ölümü üzerine ülkenin ileri gelen büyükleri toplanır ve kraliçeden şehzadelerden birini seçmesini isterler. Ancak kraliçe çocukları arasında bir seçim yapmakta zorlanır. Talhand ile Gev büyüüp de ergenlik çağına geldiklerinde taht için annelerine kendilerini kanıtlamaya çalışırlar ve bu iki kardeş arasındaki mesele bir süre sonra savaşa dönüşür. Uzun mücadelelerin ardından Gev kardeşine, kan dökmeyi bırakıp saltanatı paylaşmayı teklif eder. Ama Talhand bunu kabul etmez ve savaşı sürdürür. Savaşta pek çok pehlivanın başı gövdesinden ayrılır, pek çok kan dökülür. Talhand’ın yorulan ordusu da dağılmaya, dağa ormana kaçışmaya başlar. Savaşta bir başına kalan Talhand düştüğü bu duruma çok üzülür ve öyle kederlenir ki savaş meydanında filinin üzerinden düşüp eceliyle ölür. Tüm Hint ülkesi Gev’e kalır, kalır ama Gev bu kez hem kardeşinin ölümüne üzülür hem de bu durumu annesine nasıl açıklayacağını düşünür.¹⁶³

Minyatürde, Gev ile Talhand arasında Hindistan taht ve tacı için yapılan savaş tasvir edilmiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla sahnenin gerisinde solda yer alan figür Cumhur’un oğlu Gev olmalıdır. Talhand ise karşısında fili üzerinde ölmek üzereyken betimlenmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶³ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1547-1552; Eserin metninden [y. 497a-497b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 36 (Resim 43)

Yaprak No. : 507 b

Minyatürün Konusu : Nûşirevân'ın Bozorgmîhr ile Meclisi

Minyatürün Ölçüsü : 23.7x18.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun dört satırdan oluşmaktadır. Alttaki dört sütunun her birinde ise tek satır yazı bulunmaktadır. Üstteki ve alttaki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Açık kahverengi bir tepе ve bu tepenin etek kısmını kaplayan yarım daire şeklindeki neffî renkli bir alan kompozisyonun zeminini oluşturmuştur. Üzeri cılız otlar ve renkli çiçek kümeleriyle süslü tepenin sağ gerisine sarı, yeşil, turuncu renklerde yaprakları olan kahverengi gövdeli bir ağaç yerleştirilmiştir. Bu ağacın resmin çerçevesinden taşan dallarının arasına ise içi minik yumurtalarla dolu bir kuş yuvası konurulmuştur. Neffî renkli alanın sol köşesinden sağ köşesine doğru ince bir şerit halinde uzanan gümüşle boyanmış dereyi renkli çiçek kümeleri ile küçük taşlar çevrelemiştir. Gökyüzü ise lacivert renkle boyanmıştır. Tasvirde Sultan Nûşirevân açık kahverengiyle boyanmış tepenin sol tarafında, altı köşeli ve üzeri renkli taşlarla süslü altın tahtında bağdaş kurup oturmuş, sağ yanında, yerde oturan bir figürle konuşurken görülmektedir. Bu kişi Bozorgmîhr olmalıdır. Bozorgmîhr'i temsil ettiğini sandığımız figürün hemen yanında sakalsız iki kişi de ayakta, el pençe divan konuşmayı dinlemektedir. Bunların önünde de yine iki kişi ayakta, bastonlarına dayanmış toplantıyı izlemektedir. Üç kişilik başka bir grup ise tahtın sol tarafında yer almıştır. Nûşirevân'ın sohbet meclisine katılan, akıllı ve bilgili kimseleri temsil eden başları sarıklı tüm bu figürler tahtın önünde oluşturulan neffî alanın sağ kenarından sol kenarına doğru yarım daire oluşturacak şekilde sıralanmış, duruşları ve jestleriyle izleyicinin dikkatini hükümdar ve Bozorgmîhr'e çekmektedirler.

Resim Metin İlişkisi: İran tarihinde adalet, bilgi ve hikmet konusundaki derin birikimiyle tanınan Nûşîrevân'ın sarayında Bozorgmîhr adında, başta astronomi, tıp olmak üzere çeşitli konularda pek çok bilginden eğitim almış, ileri düzeyde bilgi sahibi bir vezir yaşamaktaydı. Bozorgmîhr, Nûşîrevân ve ülkenin ileri gelenlerinin huzurunda zaman zaman öğütler verir, yaşadığı çağın hikmetli sözlerini öğüt verici ifadelerle anlatırdı. Bundan çok hoşlanan ve onun sözlerini dikkatle dinleyen Nûşîrevân da onu sık sık meclisinde görmek isterdi. Nûşîrevân gene bir gün akıllı ve bilgili kimselerden kurulu meclisini toplayarak Bozorgmîhr'i huzuruna davet eder ve hitabet sanatının kuralları, az ve öz konuşmanın değeri hakkında sohbeta dalarlar.¹⁶⁴

Minyatürde, padişah Nûşîrevân'ın meclisi ve hükümdar ile Bozorgmîhr'in sohbeti tasvir edilmiştir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶⁴ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1475-1480; Eserin metninden [y. 507b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 37 (Resim 44)

Yaprak No. : 525 b

Minyatürün Konusu : Sâve Şahı'nın Oğlu Permûde'nin Behrâm-ı Çûbin'in Kaldığı
Köşke Baskın Düzenlemesi

Minyatürün Ölçüsü : 18.6x13.6 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun üç, alttaki sütunlar ise ikişer satırlıdır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Kompozisyonda, Siyâvûş'un ateşten geçmesini betimleyen minyatürdekine benzer bir saray tasviri yer almıştır [y.165b]. Sahnenin sağına yerleştirilen ve resmin çerçevesiyle yarısı kesilen köşkün kahverengi çift kanatlı ve kemerli ahşap kapısının alınlığı lacivert renkli olup cephesi altın karolar ve bunların aralarını dolduran çinilerle kaplanmıştır. Koyu gri renkte kalın bir duvarın çevrelediği köşkün sol tarafında açık pembe zeminli bir bahçe yer almıştır. Üzerine cılız ot kümelerinin serpiştirildiği bu bahçenin sol duvarının üst köşesinde karşılıklı olarak yükselen iki bahar ağacının arasından, sahnenin alt kısmına doğru gümüşle boyanmış bir dere akmaktadır. Bu derenin etrafını kaplayan neftî renkli alanın ortasına tepesi sivrilerek kıvrılan ve resmin çerçevesini aşan bir de servi ağacı yerleştirilmiştir. Permûde'nin babasının öcünü almak için Behrâm'ın bulunduğu köşke düzenlediği baskını gösteren minyatürde bahçenin sol duvarında açılan kapıdan içeriye girmek için mücadele eden askerler gösterilmiştir. Kapıda bekleyen iki muhafızdan biri gelen saldırıları yayıyla engellemeye çalışırken diğerinin derenin kenarındaki taşlardan birini eline alarak atmak için havaya kaldırdığı görülmektedir. Permûde'nin askerlerinden bir diğeri ise aldığı taş darbesinden olsa gerek, elinde kılıcı, kapının önünde yüzükoyun yatmaktadır. Bu sırada başka bir asker ise bahçeyi çevreleyen duvarın sağına doğru yürümekte, belki de köşke girilebilecek başka bir açıklık aramaktadır. Olasılıkla Permûde'nin ordusundaki askerleri temsil eden ve Behrâm'ın bulunduğu köşkün kapısına dayanan askerlerden dördü resmin çerçevesinin dışında kalmış, böylelikle olayla da bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Ufuk hattı oldukça yüksek tutulmuş,

gökyüzü altınla boyanmıştır.

Resim Metin İlişkisi: İran-Tûran arasında yapılan sayısız savaşlardan birinde hükümdarın gözde komutanlarından biri olan Behrâm-ı Çûbin, padişahın emriyle Sâve Şahı ile savaşa tutuşur ve onu yenerek öldürür. Ancak Sâve Şahı'nın Permûde adında pehlivanlığıyla ün salmış bir de oğlu vardır. Babasının ölümüne çok üzülen bu çocuk Behrâm'dan intikamını almak ister ve peşine düşer. Behrâm ise bu sırada Belh civarında bahçe içinde bir köşkte askerleriyle birlikte oturmuş yiyip içmekle vakit geçirmektedir. Bunu öğrenen Permûde Behrâm'ın bulunduğu yere bir baskın düzenlemeyi planlar ve altı bin askerini hemen oraya yollar. Behrâm bunu öğrenince ünlü komutanlarına haber verip derhal hazırlanmalarını bildirir. Permûde'nin askerleri bahçenin her yanından içeri girmeye çalışırken Behrâm ve askerleri de onların üzerlerine saldırır ve savaş buradan dışarıya, meydana taşınır. Altı bin kişilik ordudan pek azı bu savaştan sağ ayrılır. Sâve Şahı'nın oğlu Permûde de yaptığından pişman olarak Behrâm'dan canının bağışlanmasını diler.¹⁶⁵

Minyatürde, metindeki anlatıma uygun olarak Sâve Şahı'nın oğlu Permûde'nin İranlılar üzerine düzenlediği baskın tasvir edilmiştir. Tûranlı askerler, kılıç ve oklarıyla bahçe duvarına açtıkları aralıktan içeriye girmeye çalışırken İranlılar da buna tüm güçleriyle karşı koymakta, hücum etmektedirler.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶⁵ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1640-1641; Eserin metninden [y. 525a-525b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 38 (Resim 45)

Yaprak No. : 551 b

Minyatürün Konusu : Behrâm-ı Çûbin'in Rûm Komutanını Öldürmesi

Minyatürün Ölçüsü : 21.3x13.5 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metin arasında yer almaktadır. Üstteki dört sütun üçer satırdan oluşmaktadır. Alttaki sütunlar ise ikişer satırlıdır. Üstteki sütunların arası ise resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından dışarı taşmıştır. Behrâm-ı Çûbin'in Rûm komutanını öldürmesi sahnesinde doğa yine son derece yalın bir şekilde kurgulanmış olup gümüşle boyanmış ince bir derenin üzerinde yanlardan yukarıya doğru yükselen bir tepe ile bunu taçlandıran bodur bir ağaçtan ibarettir. Kahverenginin tonlarıyla gölgelendirilen tepenin zemini pembeyle boyanmış ve üzerine seyrek olarak cılız ot kümeleri yerleştirilmiştir. Gökyüzü de lacivert rengine boyanmıştır. Minyatürde, kompozisyonun merkezinde atı üzerindeki Behrâm-ı Çûbin'in, yine atı üzerindeki Rûm komutanının başını kılıcıyla kestiği an tasvir edilmiştir. Behrâm, atının renkli taşlarla süslü altın eyeri üzerinde kırmızı giysisi, sorguçlu ve sancaklı altın tolgası ve beline taktığı altın işlemeli lacivert sadağıyla betimlenmiştir. Rûm komutanının atının tüm gövdesini kaplayan siyah çiçekli ve altın rozetli beyaz örtüsü ise oldukça dikkat çekicidir. Behrâm'ın Rûm komutanıyla çarpıştığı sırada komutanların altlarındaki atların da arka ayaklarının üzerine dikelerek birbiriyle mücadele etmesi, Rûm komutanının kopan boynundan fişkırarak kanlar olayın anını ve şiddetini yansıtmaya bakımdan etkileyici ayrıntılardır. Kompozisyonun zeminini oluşturan tepenin gerisine meydana savaşıyor ünlü komutanların ordularını simgeleyen, başları altın tolgalı ve sancaklı sekiz asker figürü yerleştirilmiştir. Tepenin sağ gerisine yerleştirilen dört figürden sarı giysili ve başında kenarları kalkık bir taca sahip olan figürün diğer figürlere göre hem daha iri tasvir edildiği hem de yüzünde bir tebessüm olduğu dikkate alındığında ve metinle ilişkilendirildiğinde bu figürün zaferi neşeyle karşılaşan Hüsrev-i Perviz'i temsil ettiği düşünülebilir. Tepenin sol gerisine yerleştirilen figürlerden yine iri betimlenen kırmızı giysili figürün de Rûm kayseri Niyatus olabileceği akla gelmektedir.

Resim Metin İlişkisi: Hikâyeye göre bir gün Rûm kayseri Niyatus, İran hükümdarı Hüsrev-i Perviz'e hediye olarak bir elbise gönderir. Hüsrev bu işin hileli olduğunu düşünür. Çünkü bu elbiseyi giydiğinde Hıristiyan yanlısı, giymediğindeyse düşmanı olduğu sanılabilir. Bunun üzerine Rûm kayserinin elçileri için bir ziyafet düzenlenir ve Hüsrev bu ziyafette, gönderilen elbisenin üzerine Zerdüş motiflerini işleyerek giyer. Bu haber hemen Rûm Kayseri'nin kulağına gider ve bunu Hıristiyanlığa yapılan bir saldırı olarak değerlendiren Niyatus Hüsrev'le savaşmaya karar verir. Hüsrev de hemen Behrâm'ı çağırarak ordunun başına geçmesini ve dövüş için hazırlanmasını buyurur. Rûm kayseri Niyatus'un ordusuyla Hüsrev'in başında bulunduğu ordu savaş alanında karşılıklı saflar halinde dizilir. Behrâm-ı Çûbin ile Rûm komutanı ise öne çıkıp bir süre konuştuktan sonra dövüşmeye başlarlar. Sarhoş filler gibi dövüşen bu iki kahraman okları ve gürzleriyle bir süre çarpıştıktan sonra Rûm komutanı sinirlenip kınından kılıcını çeker. Ancak kılıcın sesini duyan Behrâm da atını oynatarak onun üzerine sürer ve bir süre daha böylece mücadele ettikten sonra kılıcıyla düşmanın kafasını kesip yere düşürür. Behrâm'ın zaferi Hüsrev'i gülümsetip neşelendirir. Bunu fark eden Niyatus büyük bir öfkeye kapılarak Hüsrev'e kızar.¹⁶⁶

Minyatürde, metinde anlatıldığı gibi İran ordusu komutanı Behrâm-ı Çûbin'in Rûm komutanının başını kestiği an tasvir edilmiştir. İran ve Rûm askerleri bu olayı bir tepenin ardından izlemektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶⁶ Firdevsî (2003), **Şahnâme**, 1730-1735; Eserin metninden [y. 551b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu

Katalog No. : 39 (Resim 46)

Yaprak No. : 577 b

Minyatürün Konusu : Furûd'un Tûs'un Atını Vurması¹⁶⁷

Minyatürün Ölçüsü : 24.2x19.2 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatürün sol üst köşesinde yer alan, ikişer satırdan oluşan metnin ilk iki sütunu ve son iki sütunu kademeli olarak yazı alanından taşarak minyatürü kuşatan cedvelin dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur.

Furûd'un Tûs'un atını vurmasını betimleyen minyatürde olay eflatunla boyanmış bir tepenin üzerine üst üste yığılmış büklümlü kayaların arasından yükselen bir kalenin önünde geçmektedir. Kalın konturlu, mavili, yeşilli, pembeli büklümlü kayaların üzerinde neftî renkle boyalı ağaçlar görülmektedir. Yalnızca ön cephesi görülen kalenin duvarları altın karolarla örülmüş, bunların arasına ufak kare çiniler yerleştirilmiştir. Yapının çift kanatlı ve kemerli ahşap kapısının alınlığı ise laciverte boyanmış ve bunun üzeri bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kalenin damıyla alınlığının arasında ise sayfada yer alan metnin ikişer satırlı son iki sütunu yer almıştır. Gökyüzü lacivert rengine boyanmıştır. Furûd sahnenin sol üst köşesine yerleştirilen kalenin kapısının önünde, muhtemelen beyaz bir at sırtından bir yandan attığı oklarla yaraladığı Tûs ile atına bakarken bir yandan da yayına takmak için belindeki sadaktan ok çıkarmaktadır. Tûs ise kalenin dibinden yükselen eflatun renkli tepenin önünde, Furûd'un attığı okla bacağından yaralanan ve yere çöken kara yağız atının sırtından düşmek üzeredir. Furûd'un attığı oklardan biri de Tûs'un kalbine isabet etmiştir. Tûs'un hemen gerisine sancaklı tolgaları olan iki figür yerleştirilmiştir. Bunlar Tûs'a yardıma gelen askerler olmalıdır. Kalenin sağ duvarının yanından da yeşil elbiseli ve tolgalı bir figür kafasını aşağı eğmiş, Tûs'a bakmaktadır.

Resim Metin İlişkisi: Keyhüsrev'in, Tûs'u ordunun başına getirerek Siyâvûş'un intikamını almak için Tûran'a asker sevk ettiği günlerde, Siyâvûş'un Pirân'ın kızı

¹⁶⁷ Bu minyatür eserin 199a ve 231b yaprakları arasında olmalıdır.

Cerîre'den olan oğlu Furûd da annesiyle birlikte bu yol üzerindeki bir kalede yaşamaktadır. Komutan Tûs, ordularını alıp Tûran üzerine yürümeye başladığında Keyhüsrev'in tüm ikazlarına karşılık bu yolu kullanmak konusunda ısrarcı olur. Tûs buraya vardığında Furûd durumu gözlemek için kale dışına çıkar, fakat Gûderz'in oğlu Behrâm onu tanıyarak Tûs'a söyler. Aceleci ve akılsız tavırlarıyla bilinen Tûs da bu fırsatı kaçırmayıp onunla savaşma yolunu seçer ve önce damadı Rivnîz, sonra da oğlu Zeresp'i onunla savaşmaya gönderir; ama her ikisi de Furûd'un oklarıyla öldürülür. Bunun üzerine Tûs intikam duygularıyla dolu olarak ortaya çıkar. Furûd ise ordusunun komutanı Tuhar'ın sözünü dinleyerek kalesine döner. Ancak kalesinde yaşayan cariyelerden utanarak tekrar eski yerine döner ve yayına bir ok yerleştirir. Bu sırada Tuhar Furûd'a gelip Tûs'tan önce atını öldürmesinin daha iyi olacağını söyler. Furûd da onun bu tavsiyesini dinleyerek, Tûs'a doğru okunu atar ve komutan Tûs'un atını vurarak yere yuvarlar. Bunu gören Tûs'un yüreğini kin, başını da öfke kaplar ve yayan bir şekilde ordusunun yanına dönerek savaşı başlatır. Bu savaş sırasında pek çok ünlü pehlivanın başı gövdesinden ayrılır ve en sonunda da Gûderz soyundan gelen Rehhâm Furûd'u öldürür. Cerîre de evladının üzüntüsüne dayanamayıp bütün hazinelerini ateşe vererek yakar, ardından da elindeki hançeri karnına saplayarak kendini öldürür. Furûd'un kalesindeki cariyeleri de kendilerini kaleden atarak intihar ederler.¹⁶⁸

Minyatürde, Siyâvûş oğlu Furûd'un kalesinin önünden attığı okla Tûs'un atını yere devirdiği an tasvir edilmiştir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Furûd'un hemen sağında durmuş, heyecan içinde olup biteni izleyen figür de Furûd'un veziri Tuhar olmalıdır. Ancak metinden farklı olarak burada Tûs'un da okla vurulduğu görülmektedir.

Yayımlanmamıştır

¹⁶⁸ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 592-617, b. 13250-13800; Eserin metninden [y. 577a-577b] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 40 (Resim 47)

Yaprak No. : 580 a

Minyatürün Konusu : Şirin'in Şîrûye'nin Evlenme Teklifini Kabul Etmesi

Minyatürün Ölçüsü : 19.9x13.7 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütun iki satırlıdır. Alttaki ilk üç sütun dört, son sütun ise üç satırdan oluşmaktadır. Üstteki sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca minyatürün bazı kısımları hasar görmüş, boyları dökülmüştür. Resmin arka planını sınırları konturlarla belirlenmiş, üzerine cılız ot kümeleri serpiştirilmiş açık mavi zeminli bir tepe oluşturmuştur. Gökyüzü lacivert boya ile renklendirilmiştir. Şirin'in, tanıklar huzurunda Şîrûye'yle yaptığı görüşmeyi betimleyen minyatürde hükümdarın altı köşeli, üzeri renkli taşlarla bezeli altın tahtı, sahenin sağ kenarından sol alt kısmına doğru akmakta olan gümüşle boyanmış derenin kenarında yer almıştır. Neffî renkli bir alan ve küçük taşlarla sınırlandırılan derenin diğer kenarında da tepesi sivrilerek kıvrılan ve resmin çerçevesini aşan bir servi ile bu ağacı sarmalayan pembe beyaz çiçekli bir bahar ağacı yerleştirilmiştir. Şîrûye beyaz minderlerle döşenmiş arkalıktaki tahtında bağdaş kurmuş oturmakta, sağında oturan Şirin'e dönerek bir şeyler anlatmaktadır. Beyaz bir kıyafet giyen ve başına beyaz bir yaşmak takan Şirin'in yalnızca saçlarının perçemlerinin çok küçük bir kısmıyla kaşları gözükmektedir. Şirin'in isteği üzerine meclise katılan diğer büyükler de Şirin'in oturduğu arkalıksız tahtın sağından itibaren yarım daire oluşturacak şekilde dizilmişlerdir. Bu figürlerin başları sağa dönük gösterilerek resme alınmayan diğer kişilerle konuşuyor izlenimi yaratılmak istenmiş olmalıdır. Bu figürlerden Şirin'in sağında turuncu elbiseli bastonlu figür ile hemen yanındaki mavi renk bir giysi giyen figür resmin çerçevesinden dışarı taşmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Hüsrev'in Meryem'den doğan ve tahtın varisi olan kötü ruhlu oğlu Şîrûye öteden beri üvey annesi Şirin'e göz koymuştur. Gayesine ulaşmak için

babası Hüsrev'i bir gece öldürtür ve onun ölümünden elli üç gün sonra tahta çıkıp İran'ın başına geçer. Bundan sonraki ilk işi de Şirin'e gizlice haber gönderip kendisiyle evlenmek istediğini söylemek olur. Şirin, Hüsrev'in ölümüyle kendisinin de ölmüş sayılması gerektiğini, kendisinden kimseye hayır olmadığını söyleyerek Şîrûye'nin bu teklifini kabul etmez. Ancak Şîrûye Şirin'i görmek için her yola başvurur ve Şirin'i büyüçülük ve cadılıkla suçlayarak iftira atar. Buna çok üzülen Şirin Şîrûye'den kaçış olmadığını anlayınca bir plan yapar ve huzuruna çıkmayı kabul eder. Bir de bu görüşme esnasında Şîrûye'nin meclisine elli şahit getirtmesini şart koşar. Şirin Şîrûye'nin huzuruna gelir ve bir müddet Şîrûye'yi dinledikten sonra attığı iftiranın asılsız olduğunu kanıtlamak için başını açarak güzelliğini ispatlar. Şîrûye Şirin'in güzelliği karşısında gene büyülenir ve evlenme teklifini yineler. Meclistekiler bu durumu kınayıp onu vazgeçirmeye çalışır. Ancak bundan kaçış olmadığını anlayan Şirin Şîrûye'den bütün hazinelerini kendisine vermesi ve son bir kez Hüsrev'in mezarı başına göndermesi karşılığında şahitlerin huzurunda bu teklifi kabul eder. Şirin önce Şîrûye'nin hazinesinden aldıklarını ihtiyaç sahiplerine dağıtır, sonra da Hüsrev'in türbesine gidip tabutunun başında ona sarılmış olarak hayatına son verir.¹⁶⁹

Minyatürde Şirin'in, metinde de belirtildiği gibi üvey oğlu Şîrûye'nin huzuruna çıkıp ülkenin ileri gelenleri huzurunda yaptığı konuşma tasvir edilmiştir. Ayrıca minyatürde metinden farklı olarak sadece dört şahit bulunmakta ve Şirin'in başını henüz açmadığı görülmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁶⁹ Firdevsî, **Şahnâme**, (2009), s. 1840-1845; Eserin metninden [y. 587b-588a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Köroğlu.

Katalog No. : 41 (Resim 48)

Yaprak No. : 596 a

Minyatürün Konusu : Gerşâsb'ın Segsâr Halkıyla Savaşması

Minyatürün Ölçüsü : 18.9x15.5 cm

Minyatürün Tanımı : Minyatür dört sütunlu metnin arasına yerleştirilmiştir. Üstteki dört sütundan ilk ikisi üç, son ikisi iki satırlıdır. Alttaki dört sütun ise ikişer satırdan oluşmaktadır. Alttaki sütunların üzerinden metinle resmi ayırmak için ince bir cedvel çekilmesine rağmen sütunların arası resimle birlikte boyanmıştır.

Kompozisyon, metnin cedvellerle sınırlanmış alanından taşarak cedvelin düzgün dikdörtgen şeklinin bozulmasına sebep olmuştur. Gerşâsb'ın Segsârlılarla savaşını gösteren sahnede dorukları kalın konturlarla sınırlandırılan ve gölgelendirilen eflatunla boyanmış bir tepenin üzerinde yaylı ve mızraklı figürlerin savaşmakta olduğu görülmektedir. Segsâr ordusunu temsil eden üç atlı savaşçının bedenleri insan bedeni gibi betimlenmiş ancak pembe benekli tüylü postları ve kedi, koyun, deve gibi hayvanları hatırlatan baş kısımlarıyla metinde anlatılan özellikleri tasvir edilmeye çalışılmıştır. Cılız otlar serpiştirilmiş tepenin üst kısmından aşağıya doğru sıralanan atlı figürlerle oldukça renkli ve hareketli bir kompozisyon yaratılmıştır.

Resim Metin İlişkisi: Dahhâk'ın İran'da saltanat sürdüğü dönemde Hint hükümdarı, Bahu adında bir akrabasının çıkardığı isyan sonucunda tahtından olur. Dahhâk bu isyanı bastırıp tahtını hükümdara geri vermesi için Gerşâsb'ı görevlendirir. Büyük bir orduyla Hindistan üzerine sefer düzenleyen Gerşâsb görevini başarıyla yerine getirdikten sonra uzun bir yolculuğa çıkar. Pek çok doğaüstü olaya tanık olduğu bu yolculuk sırasında yolu Kalven (Kalvon) diye bir adaya düşer. Burada Segsâr adında bir halk yaşamaktadır. Bu insanların yüzleri koyun yüzü, ağızları köpek ağızı, dişleri domuz dişleri, kulakları filkulakları ve bedenleri keçi bedeni gibidir. Barbar ve yağmacı olduklarından yollara pusu kurup eşkıyalık etmekte ve gemilere baskınlar düzenleyip adam kaçırmaktadırlar. Böylece insanların yüreğine korku salmaktadırlar. Bu durumdan kurtulmaya çalışan Hint Mahracası çareyi Gerşâsb'dan yardım

istemekte bulur. Gerşâsb'da Mahraca'nın isteğini geri çevirmeyip ordusuyla Segsâr halkı üzerine yürür. Okları ve kılıçlarıyla yapılan şiddetli savaşlar sonunda yeryüzünden onları temizler.¹⁷⁰

Minyatürde, Gerşâsb'ın ordularının Segsârlıları kovalamakta oldukları an tasvir edilmiştir. Segsâr halkını temsil eden at üzerindeki her bir figürün yüzü farklı bir şekilde tasvir edilmiş olup her biri farklı bir hayvanı çağrıştırmaktadır. *Gerşâsbnâme* metnine ait olan bu minyatür ve 593b-599b arasındaki yapraklarla birlikte yazmanın XX. yüzyıl başında yeniden ciltlenirken sayfalarının karışarak *Şahnâme* metninin sonuna konmuş olabileceğini düşünülmektedir.

Yayımlanmamıştır

---

¹⁷⁰ Esedî Tûsî, **a.g.e.**, 174-177; Eserin metninden [y. 595b-596a] okuyan ve çeviren: Arş. Gör. Uğur Koroğlu.

6. DEĞERLENDİRME

Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olan eser metni genişletilmiş *Şahnâme* nüshalarından biri olup, 71b-593a yaprakları arasında Firdevsî *Şahnâmesi*, 1b-69a/593b-599b yaprakları arasında ise Horasanlı şair ve dil âlimi Esedî Tûsî'nin XI. yüzyılın ortalarında Ebû Dülef'e ithafen yazdığı *Gerşâsbnâme* metnini içermektedir. Eserde 8'i *Gerşâsbnâme*, 33'ü *Şahnâme* metnine ait olmak üzere toplam 41 minyatür yer almaktadır.¹⁷¹ Metinlerde anlatılan olayları gerçekçi bir yaklaşımla yansıtmaya çalışan bu minyatürler, ilgili oldukları dizelere çok yakın yerlere yerleştirilmişlerdir. Tek bir nakkaşın fırçasından çıkmamış olsalar da söz konusu minyatürlerde belirli bir üslubun özellikleri seçilmektedir.

Eserin minyatürlerinin zemini genellikle eflatun, gri, açık mavi, açık pembe ve açık yeşil gibi soluk tonlarla boyanırken figürlerin giysileri, savaş takımları, başlıkları, sancakları, taht minderleri ve at örtüleri gibi ayrıntılarda sarı, beyaz, turuncu, yeşil ve lacivert gibi canlı renkler ve altın yıldız kullanılmıştır. Hemen hemen her resimde yer alan gümüşe boyalı su birikintilerinin ve derelerin etrafını çevreleyen alanlar da neftî renge boyanmıştır. Eserin kimi minyatürlerinde yer alan pembe-beyaz çiçekli bahar dallarının sarmaladığı serviler neftî renkli, yaprakları tonlamalar yapılarak boyanmış çınar ağaçları yeşil renkli ve sarı, turuncu, yeşil yapraklı ağaçlar dışındaki bodur ağaçlar da neftî renklidir.

Söz konusu eserde biri hariç bütün sahneler açık havada betimlenmiş ve yalın, kalıplaşmış bir manzara, kompozisyonların geri planını oluşturmuştur. Minyatürlerde, ufuk hattı yüksek tutulmuş ve gökyüzü altın ya da lacivert boya ile renklendirilmiştir. Gökyüzüne zaman zaman da beyaz veya mavi renkte kıvrımlı

---

¹⁷¹ Eserin 593b ile 599b yaprakları arasında *Gerşâsbnâme* metninin ilk konularından birini tasvir eden bir minyatür 596a yaprağında bulunmaktadır. *Şahnâme* metninin unvan tezhibi ise eserin 71b yaprağında yer almaktadır. Bu durum 1b-69a arasındaki yaprakların aslında eserin arkasında yer almış olabileceğini göstermektedir. Daha geniş bilgi ve açıklama için bkz. s. 144; Dipnot 173.

bulutlar yerleştirilmiştir. Kalın konturlarla sınırları belirlenen ve dorukları gölgelendirilerek hacim kazandırılan tepelerin yanı sıra bazı sahnelerin büyük kısmını birbiri üzerine yığılmış ve tonlamalar yapılarak boyanmış bükümlü kayalar kaplamıştır (Kat. 8, 28; Res. 15, 35). Bunlardan kopmuş gibi görünen küçük kaya parçacıklarıyla taşlar da neredeyse her minyatürde yer alan etrafı nefî renkle boyanmış küçük su birikintilerinin ya da kıvrılarak akan gümüşle boyalı derelerin çevresine yerleştirilmişlerdir (Kat. 29; Res. 36). Kompozisyonların genelinde görünen bu birlik anlayışı, ağaç, bitki kümeleri, cılız otlar gibi diğer manzara unsurlarında da kendini göstermektedir; açık mavi, yeşil, eflatun gibi soluk renklerle boyanan tepelerin zeminine cılız ot kümeleri serpiştirilmiş, bazı minyatürlerde de yer yer kırmızı gelincik ve mavi, mor, pembe gibi renkli çiçek kümelerine, renkli yapraklı ve ince dallı ağaçlarla pembe-beyaz çiçekli bahar dallarına yer verilmiştir (Kat. 16, 22; Res. 23, 29). Çınar ağacı gibi daha geniş gövdeli ve daha büyük yapraklı ağaçlar tepelerin ortasından yükselerek güç ve denge unsuru olmuşlardır (Kat. 32; Res. 39).

Gösterişten uzak bu yalın doğa tasvirlerinin içinde yer alan saray, köşk ve kale yapıları da kompozisyonların genel yapısıyla uyum sağlayacak şekilde son derece basit bir biçimde ele alınmıştır. Tuğla örgülü kaleler ve köşkler sahnenin sol ya da sağ köşesinde cılız otlarla örtülü tepelerin arkasından ya da sarp kayaların arasından yükselir (Kat. 15, 37, 39; Res. 22, 44, 46). Eserin 347a yaprağında yer alan “İsfendiyâr’ın, Ercâsp’ın kalesine gizlice girmesi ve onu öldürmesi” (Kat. 27; Res. 34) konulu minyatür dışındaki tüm tasvirlerde ise manzara öğeleri ve kimi hayvan ve insan figürlerinin metin alanını kuşatan cedvelin dışına taşırılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde “Ferîdun’un, öküz kafası biçimindeki gürzüyle Dahhâk’ın başına vurması” [y. 83a] konulu kompozisyon dışında iç mekân tasvirine rastlanmaz. Bu kompozisyondaki taht odasının zemini, üzeri sarmaşık dallar ve bitkisel motiflerle süslü eflatun renkli bir halıyla kaplı olarak betimlenmiş, sarayın duvarları ise mavi beyaz çiniler ve altın karolarla bezenmiş bir görünüm arz etmektedir. Pencerelerin çevresi ise boyalı nakışlarla dekore edilmiştir (Kat. 9; Res. 16).

Savaşlar, teke tek mücadeleler, meclis ve av tasvirlerinden meydana gelen eserde genellikle kalabalık figürlü ve hareketli sahneler oluşturulmuştur. Eserin 243a yaprağında, “Rüstem’in Çin Hakanı ile savaşması” (Kat. 20; Res. 27) konulu minyatürde görüldüğü gibi savaş sahnelerinde kompozisyonun geri planını kaplayan tepenin zemini, atları ve filleri sırtında çarpışan askerlerin ayakları altında görülmez hale gelmiş, yerlere saçılan kalkan, tolga gibi savaş malzemeleri ve kesik baş, bacak, kol, kan gibi savaşın şiddetini yansıtacak unsurlarla oldukça hareketli ve renkli kompozisyonlar yaratılmıştır (Kat. 2, 10, 12, 20, 35, 41; Res. 9, 17, 19, 27, 42, 48). “Rüstem ve arkadaşlarının Efrâsiyâb’ın avlağında avlanmaları”nı tasvir eden minyatürde görüldüğü üzere, av sahneleri de savaş sahneleri gibi oldukça hareketli bir şekilde kurgulanmış, ancak bu sahnelerde konu gereği dere, ağaç, bitki kümeleri gibi doğa unsurlarına da yer verilmiştir (Kat. 13; Res. 20). Ayrıca bu sahnelerde savaşan askerlerin yerini avlanan atlılarla sağa sola kaçışan hayvanlar ve yerde yatan hayvan leşleri almıştır (Kat. 5, 23; Res. 12, 30). “Bijen’in Hûmân’la güreşmesi ve onu öldürmesi” (Kat. 24; Res. 31) ve “Keyhüsrev’in Şide’yle güreşmesi ve onu öldürmesi” (Kat. 25; Res. 32) minyatürlerinde olduğu gibi teke tek mücadelelerin tasvir edildiği sahnelerde ise kompozisyonların merkezinde yalnızca konunun asıl kahramanları yer almış ve kimi minyatürlerde tepelerin ardına insan ve at figürleri yerleştirilerek izleyicinin dikkatinin asıl olaya çekilmesi sağlanmıştır (Kat. 4, 6, 11, 14, 18, 19, 21, 22, 24, 31, 33, 38; Res. 11, 13, 18, 21, 25, 26, 28, 19, 31, 38, 40, 45). Meclis sahnelerinde kompozisyonların arka planını oluşturan kalıplaşmış doğa tasviri içinde hükümdarın altın tahtı resmin merkezine ya da sağına yerleştirilmiş, tahtın çevresinde bağdaş kurmuş vaziyette oturan ya da ayakta bekleyen figürlerin sarı, kırmızı, turuncu ve yeşil gibi canlı renklerdeki giysileri ve olay anını ifade eden jestleriyle canlı ve renkli sahneler oluşturulmuştur (Kat. 1, 3, 7, 34, 36, 40, Res. 8, 10, 14, 41, 43, 47).

Minyatürlerde yer alan erkek figürleri, dış görünüşleri açısından incelediğinde bu figürlerin kimi farklılıklarla birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Örneğin kimi minyatürlerde kahramanlar ve hükümdarlar genç, zayıf ve ince bir endama sahipken (Kat. 1; Res. 8) kimilerinde daha dolgun ve göbekli olarak tasvir edilmişlerdir (Kat. 17; Res. 24). Bazı minyatürlerde ise bilgin ve yaşlı kişiler yaşlarının geçkinliği

belirtilecek şekilde beyaz sakallı olarak betimlenmiştir (Kat. 26, 36; Res. 33, 43). Sakallı ya da sakalsız olarak tasvir edilen figürlerin siyah iri gözleriyle yay şeklindeki kaşları ise dikkat çekici bir ortaklık sergilemektedir. Hassas ve narin çizgilerle betimlenen eller, ait oldukları figürlerin yaşadıkları olayları anlatacak ifadelerle sahiptir. Bu jestler figürlere duygu ve düşüncelerinin dışa vurumunu sağlayarak minyatüre adeta canlılık kazandırmıştır. Kadın figürleri ise son derece ince, zayıf ve uzun boylu tasvir edilmiştir. Hayvan figürleri av ve savaş sahnelerinin vazgeçilmez öğelerinden biri haline gelmiş, kompozisyonlara hareket ve renk katmıştır.

SK, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olan Firdevsî *Şahnâme* nüshasında yer alan minyatürlerin üslûbuyla yakınlık gösteren *Şahnâme* nüshaları tespit edilmiştir: Bu nüshalardan biri Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan ve incelenen eser gibi metni Sîstanlı kahramanların öyküleriyle genişletilmiş olan *Esterâbâd Şahnâmesi*'dir [TSMK. H: 1493].¹⁷² Bu nüshada *Gerşâsbnâme* metni, incelenen eserden farklı olarak *Şahnâme* metninin sonuna eklenmiştir, ancak SK, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olan eserin 593b ile 599b yaprakları arasında *Gerşâsbnâme* metninin ilk konularından birini tasvir eden bir minyatürün 596a yaprağında ve *Şahnâme* metninin unvan tezhibinin 71b yaprağında yer aldığı düşünüldüğünde bu eserin başta bulunan 1b-69a arasındaki yapraklarının aslında eserin arkasında yer almış olabileceği ve daha sonra yaprakları karışarak ciltleme esnasında eserin başına ilâve edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.¹⁷³

Ketebesine göre h.973/m.1565-1566 yılında Şerîf Munşî bin Halîfe Mevlânâ Mîr bin Mevlânâ Muînedîn el Tûnî hattıyla istinsah edilmiş olan *Esterâbâd*

¹⁷² Eser *Barzu ve Ferâmûrz* destanlarıyla genişletilmiş ve sonuna Esedî Tûsî'nin *Gerşâsbnâme*'si eklenmiştir. Filiz Çağman-Zeren Tanındı, "Firdevsî'nin Şahnâmesi'nde Geleneğin Değişimi", **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi Tekin Armağanı**, III, sayı 32/1, 2008, s. 145, Dipnot 13.

¹⁷³ Eserin yeniden ciltlenmesi esnasında oluşan sayfa karışıklığının bir diğer örneği eserin 577b yaprağında yer alan "Furûd'un Tûs'un Atını Vurması" konulu minyatür ve metindir. Bu kısmın eserde 199a-231b yaprakları arasında yer alması gerekmektedir.

Şahnâmesi'ndeki on minyatürü yapan “B Nakkaşı”nın üslûbunun SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı *Şahnâme* nüshasındaki bazı minyatürlerle benzer özellikler taşıdığı belirtilmiştir. Filiz Çağman ve Zeren Tanındı, *Esterâbâd Şahnâmesi*'nde y. 542a'daki “Behrâm-ı Çûbin'in tahta çıkması” (Bkz. Res. 51) ile *Gerşâsbnâme* kısmında yer alan y. 594a'daki “Cemşîd'in Gülyanak ile meclisi” (Bkz. Res. 52) konulu minyatürlerin, SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı eserin y. 199a'daki “Behmen Kalesi'nin fethinden zaferle dönen Keyhüsrev'in saltanatlık tahtına oturması” (Kat. 17; Res. 24) ve y. 580a'daki “Şirin'in Şîrûye'nin evlenme teklifini kabul etmesi” (Kat. 40; Res. 47) konulu minyatürlerin üslûbuyla aynı özellikleri yansıttığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu minyatürleri yapan nakkaşın tepe yüzeylerini açık yeşil ve bej rengin tonlarıyla boyadığı, altın yaldızı kimi zaman bu tepelere ve gökyüzüne düz sürdüğü, ağaçlara ve çiçeklere az yer verdiği, kalabalık kompozisyonlu sahnelerde servilerle ve çiçekli ağaçlarla doğayı zenginleştirdiği, lacivert renkli gökyüzlerine dekoratif bulut kümecikleri yerleştirdiğini belirtmişlerdir.¹⁷⁴ Bu minyatürler dikkate alındığında incelenen eserde y. 19a'daki “Gerşâsb'ın Rûm kayserinin kızı için yay ve okla hüneler göstermesi” (Kat. 1; Res. 8) ile y. 41a'daki “Ferîdun'un padişahlığı ve Gerşâsb'a mektup göndermesi” (Kat. 3; Res. 10) ve y. 525b'deki “Sâve Şahı'nın oğlu Permûde'nin Behrâm-ı Çûbin'in kaldığı köşke baskın düzenlemesi” (Kat. 37; Res. 44) konulu minyatürlerin de aynı nakkaş tarafından yapılmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Y. 19a, y. 41a ve y. 580a'da yer alan her üç minyatürde de kompozisyon ortak bir düzene sahiptir. Bu kompozisyonların arka planındaki açık mavi zeminli tepe, merkezdeki çokgen formlu altın taht ve bu tahtın üzerinde oturan kırmızı giysili hükümdar imgeleri, taşları, oturuş kalıpları ve jestleriyle birbirinin kopyası gibidir. Bu ortaklığı kompozisyonların diğer figürlerinde de görmek mümkündür. Minyatürlerin sol kenarlarını sınırlandıran cedvellerin dışından sahneye adım atan erkek figürü her üç tasvirde de aynı renk giysi ve jestlerle resmedilmiştir (Bkz. Kat.1, 3, 40; Res. 8, 10, 47) Figürlerin konumları ve tipleri gibi unsurlar da benzer özellikler sergilemektedir. Eserde y. 525b'deki minyatürde betimlenen köşkün bahçesindeki derenin iki yanında

¹⁷⁴ Filiz Çağman-Zeren Tanındı (2008), **a.g.m.**, s. 149, Dipnot 37.

yükselen servi ve bahar çiçekli ağaçlar da diğer özelliklerle birlikte yukarıda tanımlanan üslûba uymaktadır (Kat 37; Res. 44). Bu örnekler dikkate alındığında, incelenen eserde *Esterâbâd Şahnâmesi*'ndeki [TSMK, H.1493] kimi minyatürlerle yakınlıkları kurulan tasvirlerin dışındaki diğer minyatürlerin başka bir nakkaş tarafından yapıldığını düşünmek mümkündür. Bunun yanı sıra *Esterâbâd Şahnâmesi*'nde yer alan sahnelerin konuları incelenen eserle karşılaştırıldığında bunların birkaç sahne dışında birbirinden ayrıldığı görülmüştür.¹⁷⁵

İncelenen SK, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olan Firdevsî *Şahnâmesi* nüshasının minyatürleriyle ortak özelliklere sahip tasvirler içeren bir diğer resimli *Şahnâme* nüshası 1575-1580 arasına tarihlendirilen ve yaprakları çeşitli koleksiyonlara dağılmış durumda olan *II. İsmail Şahnâmesi*'dir.¹⁷⁶ XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait *Şahnâme* nüshalarından biri olan bu elyazmasındaki bazı minyatürlerin kompozisyonlarında görülen bahar dallı ağaçlar ve servilerle zenginleştirilmiş doğa ile dorukları tonlamalarla gölgelendirilen tepeler her iki eserde de ortak resim dilinin öğeleri olarak dikkati çekerler.¹⁷⁷ SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı nüshanın 250a yaprağındaki “Rüstem’in Pûlâdvend ile güreşmesi” (Kat. 21; Res. 28) sahnesinin kurgusu ve doğanın biçimlenişi *II. İsmail Şahnâmesi*'ndeki “İsfendiyâr'ın Bîderefş'i Öldürmesi” (Bkz. Res. 53) konusunu işleyen minyatüre özellikle çok yakındır.

Eckstein Şahnâmesi olarak tanınan ve h.29 Zilhicce 991/m.12 Ocak 1584

¹⁷⁵ “Rüstem'in Efrasiyâb'ı eyerinden alması” [SK, HP. 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi* y. 124a; TSMK, H. 1493 *Esterâbâd Şahnâmesi* y. 68a], “Rüstem'in Sohrâb'ı öldürmesi” [SK, HP. 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi* y. 156b; TSMK, H. 1493, *Esterâbâd Şahnâmesi*, y. 98a], “Nerîman'ın Çin Hakanı'nın yeğeni Tekintaş'ı kementle yakalaması” [SK, HP. 422 no.lu *Esedî Tûsî Gerşâbnâmesi* y. 45a; TSMK, H. 1493, *Esterâbâd Gerşâbnâmesi*, y. 98a]. *Esterâbâd Şahnâmesi* ile SK, Hüsrev Paşa 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi*'nin konu seçimi karşılaştırması için bkz. Filiz Çağman-Zeren Tanındı (2008), **a.g.m.**, Ek. s. 160-162; Ek. s. 163.

¹⁷⁶ B.W. Robinson, “İsmâ'il II's Copy of the *Shâhnâme*”, **Iran**, XIV, 1976, s. 1-8.

¹⁷⁷ Rothschild Koleksiyonunda bulunan ve Zeynel Abidin'e adlı sanatçıya atfedilen bu minyatürler için Bkz. B.W. Robinson (1976), **a.g.m.**, Plate IIa, IIb, IIIa, IIIb.

tarihinde hazırlanan *Şahnâme* nüshasının¹⁷⁸ kimi minyatürlerinde yer alan bazı doğa unsurlarının incelenen SK, Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı olan Firdevsî *Şahname*'si minyatürlerinde de benzer bir form diliyle yansıtıldığı görülmektedir. Örneğin esere eklenen *Behmennâme* bölümünde “Behmen’in Hûmây ile Güreşmesi” [y. 453a] sahnesinde (Bkz. Res. 54) görülen su birikintisinin gümüşle boyanıp çevresinin küçük taşlar ve neftî renkli bir alanla sınırlandırılması incelenen eserin 63b yaprağında betimlenen “Gerşâsb’ın Tanca Şahı ile ikinci kez savaşması” konulu minyatürde de aynen tekrarlanmıştır (Bkz. Kat. 6; Res. 13).

Eckstein Şahnâmesi'nin 77b yaprağındaki “Sâm’ın Simûrg’dan Zâl’ı Geri Getirmesini İstemesi” (Res. 55) konulu minyatürde yer alan yeşilin farklı tonlarıyla boyanmış yapraklara sahip çınar ağacı ve bu ağacın dallarının metni sınırlandıran cedvelden dışarı taşması da incelenen eserin 231b yaprağındaki “Rüstem’in Eşkebûs ile mücadelesi ve onu öldürmesi” konulu minyatürde karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Kat. 18; Res. 25).

Eckstein Şahnâmesi'nin 250b yaprağındaki “Ekvân Dev’in Rüstem’i Suya Atması” sahnesindeki kompozisyonun (Bkz. Res. 56) geri planını oluşturan doğa tasviri, incelenen *Şahnâme* nüshasının 256b yaprağındaki doğa tasviriyle benzerlikler gösterir. Her iki minyatürde de sahnenin ön kısmında enlemesine uzanan gümüşle boyanmış bir dere yer almış, sahnenin sağ kısmına pembeli, yeşilli, mavili bükümlü kayalar yerleştirilmiş ve bunların arasından renkli yapraklı kıvrık dallı bir ağaç yükselmiştir. Sahnenin gerisine yerleştirilen her iki tepenin sol gerisine ise neftî renkli bodur bir ağaç yerleştirilmiştir. (Kat. 23; Res. 30).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında resimlenen Firdevsî *Şahnâmesi*'nin metni değişikliğe uğramış resimli nüshalarına ilk kez Karin Rührdanz tarafından dikkat

---

¹⁷⁸ Metni kısaltılmış olan ve Sistanlı kahramanların destanlarıyla genişletilmiş *Şahname* nüshalarından biri olan bu eser için bkz. Will Kwiatkowski, **The Eckstein Shâhnâma. An Ottoman Book of Kings**, London, 2005.

çekilmiştir. SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâmesi* minyatürlerinin üslûbuyla benzeşen örnekleri yayımlayan Rührdanz, bu yayınında ele aldığı nüshaların resimlerini aynı üslûp özellikleri gösteren minyatürlere sahip *Kisasü'l-Enbiyâ* ve *Acâibü'l-Mahlukât* nüshalarıyla karşılaştırarak, bunların 1570-1585 arasında İstanbul pazarı için ticari üretim yapan atölyelerde hazırlanmış olabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Aynı araştırmacı daha sonra yayımladığı bir makalesiyle Rachel Milstein ve Barbara Schmitz ile birlikte hazırladığı resimli *Kisasü'l-Enbiyâ* nüshalarını incelediği kitabında, metni kısaltılmış ya da değiştirilmiş resimli şahnâmelerin, sözü edilen *Kisasü'l-Enbiyâ* ve *Acâibü'l-Mahlukât* nüshaları gibi Osmanlı topraklarında, hatta İstanbul'da hazırlanmış olabileceğini öne sürmüştür.¹⁸⁰ Ancak üretim yeri olarak düşünülen Osmanlı toprakları görüşü Filiz Çağman ve Zeren Tanındı tarafından kesinlikle paylaşılmamıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi minyatürlü *Şahnâme* nüshalarının katalog çalışmaları sırasında benzer özelliklere sahip *Şahnâme* nüshaları tespit eden Çağman ve Tanındı yazdıkları bir makalede, aralarında *Esterâbâd Şahnâmesi*'nin de bulunduğu bu gruba ait *Şahnâme* nüshalarının, başta Herat olmak üzere Horasan kentlerinde yapılmış olabileceğini belirtmişlerdir.¹⁸¹

İncelenen SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâmesi* de metni genişletilmiş nüshalardan biri olması bakımından önem taşımaktadır. Karşılaştırma için seçilen ve 1560'lı, 1570'li ve 1580'li yıllarda Herat ve Esterâbâd gibi şehirlerde

¹⁷⁹ Karin Rührdanz, "About Group of the Truncated Shâhnâmas: A Case Study in the Commercial Production of Illustratet Manuscripts in the Second Part of the Sixteenth Century" **Muqarnas**, XIV, 1997, Leiden, 118-134.

¹⁸⁰ Karin Rührdanz, "The Transformed Shahnama: Romanticized Heroic Legends Versus History", **Turkish Art. 10th International of Congress Turkish Art**, Geneva, 1999, s. 599-603; Rachel Milstein- Karin Rürdanz-Barbara Schmitz, **Illustrated Manuscripts of Qisas al-Anbiyâ**, Costa Mesa, California, 1999, s. 93-102.

¹⁸¹ Aynı yazarlar bu makâlelerinde 1588 ve 1598 arasında çıkan Horasan'daki siyasi kargaşa esnasında da metni kısaltılmış resimli *Şahnâme* geleneğinin göçer sanatçılarca İsfahan'a taşınmış olabileceğini ifade ederek, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı yönetiminde olan Tebriz ile Osmanlı okurlarına kitâp temin edilen Bağdat'ta da metni kısaltılmış *Şahnâme* nüshalarının hazırlanmış olabileceğini vurgulamışlardır. Bkz. Filiz Çağman-Zeren Tanındı (2008), **a.g.m.**, s. 150, 155-156.

üretildiği düşünölen *Şahnâme* yazmalarında yer alan kimi minyatörlere benzerlikler kurulmuştur. Bu örnekler arasında özellikle *Esterâbâd Şahnâmesi*, *Gerşâsbnâme* metni içermesi ve incelenen eserdeki minyatörlere üslûp birliği göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Metni kısaltılmış ve Sîstanlı kahramanların destanlarıyla genişletilmiş olan resimli *Şahnâme* nüshalarından yukarıda örneklenen diğer eserler de dikkate alınarak, özgün minyatörlere sahip SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâmesi*'nin yaklaşık 1565-1585 yılları arasında Safevî döneminde, İnan topraklarında iki veya ikiden fazla nakkaş tarafından hazırlanmış olabileceğini düşünmek mümkündür.

7. SONUÇ

İslamiyet öncesi İran'ın tarihi ve efsanevî hükümdarlarının ve onlara her koşulda bağlı kahramanların ülkelerini, milli gelenek ve göreneklerini korumak ve kollamak adına verdikleri mücadelelerin destanı olan *Şahnâme* adlı eser Gazneliler sülalesinin en güçlü hükümdarı olan Sultan Mahmud'a sunulmak üzere Firdevsî tarafından yaklaşık 30 yılda yazılmış ve 1010 yılı civarında tamamlanmıştır. Firdevsî'nin bir ömür vakfederek ortaya koyduğu 60.000 beyit tutarındaki mesnevî tarzındaki Farsça destanını oluştururken başlıca kaynakları Âvesta ile Pehlevîce'de kaleme alınmış tarihî, dinî ve edebî metinler olmuş, bunların yanı sıra eserinde bazen adlarıyla bazen de mübid ve dihkân şeklinde sıfatlandırarak andığı bilgili kimselerin anlatımlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. Bir tarihçi titizliğiyle çalışarak milli geleneğin daha önce oluşturulmuş parçalarını; temiz bir soydan gelerek taht ve taca sahip olan İran hükümdarlarını, bu hükümdarların adalet sistemlerini, yaptıkları bağışları, eğlence meclislerini, aşklarını, saray teşrifatlarını, kahramanlarını, askeri organizasyonlarını, savaşlarını ve zaferlerini sade bir dille kurgudan uzak bir şekilde bir araya getiren Firdevsî'nin *Şahnâmesi* tüm bu özellikleriyle yazıldığı tarihten itibaren gerek halk arasından gerekse saray çevrelerinde tanınıp sevilmiş, özgün metni kimi zaman değiştirilerek kimi zaman da bir kahramanın öyküsüyle genişletilerek sanatsever yöneticilerin himayesinde; Celayirli, Timurlu, Türkmen, Safevî, Afşarlı, Kaçar, Babürlü, Özbek, Memluk ve son olarak da Osmanlı yöneticilerinin desteğiyle XIV ve XIX. yüzyıllar arasında değişen, çeşitlenen üslup ve ikonografik yaklaşımlarla resimlendirilmiştir.

Tezin konusunu oluşturan minyatürlü elyazması eser de bir Firdevsî *Şahnâme*'si nüshası olup bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde korunmakta ve Hüsrev Paşa koleksiyonunda yer almaktadır. II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemlerinin önde gelen devlet adamlarından biri olan ve Osmanlı ordusunun aksayan yönlerini düzeltmek için askeri teşkilat, eğitim ve savaş teknolojilerine dair Avrupa'da yayımlanmış eserleri ve nizamnameleri tercüme ettiren, bir taraftan da kaleme aldığı *Hidmet-i Asker der Zamân-ı Sefer, Nuhbetü't Ta'lîm,*

Alay Ta'lîmi, *Müzekkire-i Zâbitûn*, *Sefer Ta'lîmi* gibi eserlerle bu eğitim sürecine bizzat katkıda bulunan Serasker Hüsrev Paşa İstanbul Eyüp'te bir kütüphane, tekke, türbe ve çeşme yaptırmış, 1854 tarihinde yaptırdığı kütüphaneye 1015 kitap vakfetmiştir. Daha sonraki dönemde yapılan ilavelerle bu sayı 714'ü yazma, 445'i matbu olmak üzere 1159'a ulaşmıştır. Kütüphanesindeki kitaplar 1914 yılında Yavuz Selim'de bulunan Medresetü'l Mütéhassisîn'e, 1918'de de Süleymaniye Kütüphanesine taşınmış, bundan beş yıl sonra da kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne devredilmesi kararının alındığı Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'nun çıkmasıyla yeniden Eyüp'teki Hüsrev Paşa Kütüphanesine iade edilmiştir. Ancak kütüphane binasının Haliç'e yakın olması ve bundan dolayı oluşan nemin kitaplara verdiği zarar sebebiyle 1957 yılında tekrar Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Hüsrev Paşa koleksiyonunda yer alan Kitapların büyük kısmının 1b yaprağında nestâlik hatla istif olarak düzenlenen ve h.1271/m.1855 yılını gösteren vakıf mühürü yer alırken tez konusunu oluşturan SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî Şahnamesi nüshasında bu mühür yer almamakta, eserin ne zaman, nasıl ve ne şekilde Osmanlıların eline geçtiği ve bu koleksiyona dâhil edildiği bilinmemektedir.

Metni İranlı şair ve dil âlimi Esedî Tûsî tarafından 1064-1066 yılları arasında Nahcivan hükümdarı Ebû Dülef'e ithafen yazılan bir *Gerşâsbnâme* nüshasıyla genişletilen ve 35x24.5cm ölçülerinde bir Firdevsî *Şahnâmesi* nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 numarada kayıtlı elyazma eser, 599 yapraktan ibaret olup kâğıdı âhârlı, krem renkli ve orta kalınlıktadır. Nestâlik hatla, 4 sütun halinde 25 satır olarak yazılan eserin metin kısmı ise 23x13cm ölçülerindedir. Farsça yazılan eserin *Şahnâme* metninin başladığı y. 71b yaprağında unvan (başlık) tezhibi yer almaktadır. Cedveller mavi, altın ve kırmızı renklidir. Konu başlıkları mavi ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve bazı başlık levhaları boş bırakılmıştır. Yıpranmış olan yazmanın y. 1b-69a ve 593b-599b arasında *Gerşâsbnâme* metni yer almaktadır. *Şahnâme* metni ise y. 71b'de başlayıp y. 593a'da Yezdigerd'in hikâyesi ile son bulur. Toplam 41 minyatürü bulunan eserin 8 minyatürü Esedî Tûsî'nin kaleme aldığı *Gerşâsbnâme* adlı eserine aittir. Muhtemelen kayıp ya da zarar gördüğü için 263a-266b ile 338a-342b arasındaki sayfalar yenilenmiştir. Ayrıca sayfa kenarlarında metni açıklamaya yönelik birtakım Farsça notlar bulunmaktadır.

Söz konusu eserin cildi muhtemelen XX. yüzyılda yenilenmiş, orijinal cildi mukavva üzerine düz yeşil bezle kaplı miklepli bir ciltle değiştirilmiştir. Ancak bu işlem esnasında bazı sayfaların yeri karışarak *Şahnâme* metninin sonuna eklenmesi gereken *Gerşâsbnâme* metni, eserin 1b-69a arasındaki yaprakları arasında yer almış, ancak *Gerşâsbnâme* metninin başını oluşturan sayfaların bazıları özgün yerinde kalmıştır [y. 593b ile 599b arasında].

Şahnâme metninin başladığı 71b yaprağında yer alan başlık tezhibi SK, Yazma Bağış 220 numarada kayıtlı, 1572’de Herat’ta istinsah edilmiş olan minyatürlü *Nizamî Hamsesi* nüshasında¹⁸² yer alan “Leyla ile Mecnun” [y.87b] ve “İskendernâme” [y.193b] mesnevilerinin unvan tezhipleriyle karşılaştırıldığında bunlar arasında renk, motif ve tasarım bakımından kimi ortaklıklar olduğu belirlenmiştir.

8’i *Gerşâsbnâme*, 33’ü *Şahnâme* metnine ait olmak üzere toplam 41 minyatür içeren eserde minyatürler, ilgili oldukları dizelere çok yakın yerlere yerleştirilmişler, metinde anlatılan olaylar bu minyatürlerle gerçekçi bir biçimde canlandırılmışlardır. Söz konusu eserde biri hariç bütün sahneler açık havada betimlenmiş ve yalın, kalıplaşmış bir manzara, kompozisyonların geri planını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra savaşlar, teke tek mücadeleler, meclis ve av tasvirlerinden meydana gelen eserde genellikle kalabalık figürlü ve hareketli sahneler oluşturulmuştur. Eserde yer alan sahnelerin konuları, metni *Gerşâsbnâme* destanıyla genişletilmiş olan ve kimi minyatürleriyle üslûp bakımından benzerlikleri olduğu anlaşılan Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine 1493 envanter numarasıyla kayıtlı *Esterâbâd Şahnâmesi*’nde yer alan tasvirlerin konuları ile karşılaştırıldığında ise birkaç sahne dışında (“Rüstem’in Efrasiyâb’ı eyerinden alması” [SK, HP. 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi* y. 124a; TSMK, H. 1493 *Esterâbâd Şahnâmesi* y. 68a], “Rüstem’in Sohrâb’ı öldürmesi” [SK, HP. 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi* y. 156b; TSMK, H. 1493,

¹⁸² Bu yazma ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Bozoğlu, **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizamî Hamsesi Minyatürleri**, (MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

Esterâbâd Şahnâmesi, y. 98a], “Nerîman’ın Çin Hakanı’nın yeğeni Tekintaş’ı kementle yakalaması” [SK, HP. 422 no.lu *Esedî Tûsî Gerşâbnâmesi* y. 45a; TSMK, H. 1493, *Esterâbâd Gerşâbnâmesi*, y. 98a)]¹⁸³ bu iki eserde yer alan minyatürlerin konularının birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Metin düzeni bakımından klâsik şahnâmelerden farklılıklar gösteren Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 no.lu Firdevsî *Şahnâmesi*’nin istinsah kaydı yoktur. Bu nedenle, eserin tezhipleri ve minyatürleri incelenerek belirlenen üslûp özellikleri, benzer üslûp özellikleri gösteren ve metni değiştirilmiş bazı *Şahnâme* nüshalarında yer alan tasvir örnekleriyle karşılaştırılmalar yapılarak, eserin üretildiği dönemi ve üslûbu tespit etmek mümkün olmuştur. Üslûp tespiti sırasında 1565-1566 yıllarına tarihlendirilen *Esterâbâd Şahnâmesi*, 1575-1580 yılları arasına tarihlendirilen *II. İsmail Şahnâmesi* ve 1565-1566 yılları arasına tarihlendirilip *Eckstein Şahnâmesi* olarak tanınan eserlerin bazı minyatürleri dikkate alınmış ve incelenen SK, Hüsrev Paşa 422 Firdevsî *Şahnâmesi* ile yapılan üslûp karşılaştırmalarıyla iki veya daha fazla nakkaşın üslup ve tasarım birliği içinde çalıştığı belirlenmiştir.

Şahnâme nüshalarından yukarıda örneklenen diğer eserler de değerlendirildiğinde, incelenen SK, Hüsrev Paşa 422 numaralı Firdevsî *Şahnâmesi*’nin yaklaşık 1565-1585 yılları arasında Safevî hâkimiyetindeki İran topraklarında hazırlandığı sonucu çıkmaktadır. Bu eser, son yıllarda yerli ve yabancı sanat tarihçilerinin tartışarak, cevap aradıkları bir grup resimli elyazması arasında, hem metni genişletilmiş bir *Şahnâme* nüshası olması, hem de farklı bir resim üslubunu yansıtan minyatürlere sahip olmasıyla önem taşımaktadır.

---

¹⁸³ *Esterâbâd Şahnâmesi* ile SK, Hüsrev Paşa 422 no.lu *Firdevsî Şahnâmesi*’nin konu seçimi karşılaştırması için bkz. Filiz Çağman-Zeren Tanındı (2008), **a.g.m.**, Ek. s. 160-162; Ek. s. 163.

8. EKLER

SK, HÜSREV PAŞA 422 NO.LU ŞAHNÂME'DE YER ALAN TASVİRLERİN KONULARI

GERŞÂSBNÂME

- 1) y. 19a. 23.6x13.7cm. Gerşâsb'ın, Rûm Kayseri'nin Kızı İçin Yay ve Okla Hünerler Göstermesi.
- 2) y. 34b. 23.4x13.5cm. Gerşâsb'ın Kayrevan Komutanı ile Savaşması.
- 3) y. 41a. 16.2x13.7cm. Ferîdun'un Padişahlığı ve Gerşâsb'a Mektup Göndermesi,
- 4) y.45a. 16.8x13.7cm. Nerîman'ın Çin Hakanı'nın Yeğeni Tekintaş'ı Kementle Yakalaması.
- 5) y. 52a. 16x13.7cm. Nerîman'ın Avlanması.
- 6) y. 63b. 21.3x16.1cm. Gerşâsb'ın Tanca Şahı ile İkinci Kez Savaşması.
- 7) y. 69a. 23.1x13.9cm. Ferîdun'un Meclisi.

ŞAHNÂME

- 8) y. 74a. 22.9x16.6cm. Keyûmers'in Tahta Çıkması.
- 9) y.83a. 23.4x19.7cm. Ferîdun'un, Öküz Kafası Biçimindeki Gürzüyle Dahhâk'ın Başına Vurması.
- 10) y. 124a. 26.8x17.9cm. Rüstem'in Efrâsiyâb'ı Atının Eyerinden Alıp Havaya Kaldırması.
- 11) y. 130a. 24.1x20cm. Rüstem'in Yedi Övün Yolunda Ejderhayı Öldürmesi.
- 12) y. 135a. 18.5x13cm. Rüstem'in Mâzenderân Padişahıyla Savaşması.
- 13) y. 142a. 28x15.9cm. Rüstem ve Arkadaşlarının Efrâsiyâb'ın Avlağında Avlanmaları.
- 14) y. 156b. 18.7x13.9cm. Rüstem'in, Oğlu Sohrab'ı Öldürmesi.
- 15) y. 165b. 26.3x18.7cm. Siyâvûş'un Ateşle İmtihani.
- 16) y. 191b. 23.7x16.7cm. Gîv'in Keyhüsrev'i Bulması.
- 17) y.199a. 23.9x18cm. Behmen Kalesi'nin Fethinden Zaferle Dönen Keyhüsrev'in Saltanatlık Tahtına Oturması.

- 18) y. 231b. 20x13.6cm. Rüstem'in Eşkebûs ile Mücadelesi ve Onu Öldürmesi.
- 19) y. 234b. 19.5x13.6cm. Rüstem'in Kâmûs ile Mücadelesi.
- 20) y. 243a. 24.1x19cm. Rüstem'in Çin Hakanı ile Savaşması.
- 21) y. 250a. 17.2x16.5cm. Rüstem'in Pûlâdvend ile Güreşmesi.
- 22) y. 253a. 20x16.6cm. Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması.
- 23) y. 256b. 23.7x13.7cm. Bîjen'in Domuzlarla Mücadelesi.
- 24) y. 277a. 14.9x15.4cm. Bîjen'in Hûmân'la Güreşmesi ve Onu Öldürmesi.
- 25) y. 294a. 19.2x14.2cm. Keyhüsrev'in Şîde ile Güreşmesi ve Onu Öldürmesi.
- 26) y. 309b. 23.4x18.2cm. Keyhüsrev'in Efrâsiyâb'ı Öldürmesi.
- 27) y. 347a. 23.6x13.7cm. İsfendiyâr'ın Ercâsp'ın Kalesine Gizlice Girmesi ve Onu Öldürmesi.
- 28) y. 353a. 21x21.1cm. Rüstem'in Behmen'in Dağın Yamacından Söküp Fırlattığı Kaya Parçasını Ayağıyla Engellemesi.
- 29) y. 364b. 14x17cm. Rüstem'in İsfendiyâr'ı Gözünden Vurması.
- 30) y. 381a. 23.8x17cm. İskender'in Dârâ'nın Ölümüne Ağlaması.
- 31) y. 388a. 23.8x13.6cm. İskender'in Hindistan Melik'i Fûr'la Savaşması ve Onu Öldürmesi.
- 32) y. 426a. 15.6x18.2cm. Behrâm-ı Gûr'un Âzâde ile Avlanması.
- 33) y. 453b. 16.6x13.5cm. Behrâm-ı Gûr'un Hindistan'da Vahşi Bir Yaratığı Öldürmesi.
- 34) y. 466a. 23.4x17cm. Kubâd'ın Huzurunda Mezdek ile Kistrâ'nın (Nûşirevân'ın) Tartışması.
- 35) y. 497b. 23.6x17.8cm. Gev ile Talhand'ın Savaşı ve Talhand'ın Savaş Meydanında Eceliyle Ölmesi.
- 36) y. 507b. 23.7x18.6cm. Nûşirevân'ın Bozorgmihr ile Meclisi.
- 37) y. 525b. 18.6x13.6cm. Sâve Şahı'nın Oğlu Permûde'nin Behrâm-ı Çûbin'in Kaldığı Köşke Baskın Düzenlemesi.
- 38) y. 551b. 21.3x13.5cm. Behrâm-ı Çûbin'in Rûm Komutanını Öldürmesi.
- 39) y. 577b. 24.2x19.2cm. Furûd'un Tûs'un Atını Vurması.
- 40) y. 580a. 19.9x13.7cm. Şirin'in, Şîrûye'nin Evlenme Teklifini Kabul Etmesi.

GERŞÂSBNÂME

41) y. 596a. 18.9x15.5cm. Gerşâsb'ın Segsâr Halkıyla Savaşması.

9. KAYNAKLAR

AKALAY, Zeren (ayrıca bkz. Zeren Tanındı) (1973), “Topkapı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 753 No.lu Nizamî Hamsesi'nin Minyatürleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, V, İstanbul, s. 389-409.

ANONİM (1968), “Firdevsî”, **Türk Ansiklopedisi**, C. 16, MEB, Ankara, s. 346-348.

ANONİM (1977), “Şehnâme”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, C. 8, İstanbul, s. 116-117.

ANONİM (1979), “Firdevsî”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, C. 3, İstanbul, s. 239.

ANONİM (1984), “Hüsrev Mehmed Paşa, Koca”, **İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, s. 1928.

ANONİM (2006), **Ben Mehmed Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ATASOY, Nurhan (1966-1968), “1510 Tarihli Memlûk Şehnâmesi'nin Minyatürleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, II, İstanbul.

ATASOY, Nurhan (1972), **Türk Minyatür Sanatı Bibliyografyası**, İstanbul.

ATEŞ, Ahmed (1954), “Şahnâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında”, **TTK Belleten**, C. XVIII, 70, Ankara, s. 159-168.

AĞIN, Ahmet (1971), “Eyüp Sultan Kütüphaneleri”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, s. 5460.

AYDIN, Şadi, “Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları”, **Nüsha Dergisi**, Yıl II, Sayı 6, Yaz 2002, s. 45-57.

BAĞCI, Serpil-Filiz ÇAĞMAN–Günsel RENDA–Zeren TANINDI (2006), **Osmanlı Resim Sanatı**, İstanbul.

BAĞCI, Serpil (2000), “From Translated Word to Translated Image: The Illustrated Şehnâme-i Türki Copies”, **Muqarnas**, Vol. XVII, Leiden, 2000, s. 162-176.

BAĞCI, Serpil (2002), “An Iranian Epic and an Ottoman Painter Nakkaş Osman’s ‘New’ Visual Interpretation of the Shâhnâmah”, **Frauen, Bilder und Gelehrte. Festschrift Hans Georg Majer**, yayımlayan Sabine Prător ve Cristoph Neumann, Vol. 2, İstanbul, s. 421-450.

BINYON, Laurance-J.V.S. WILKONSON–Basil GRAY (1931), **Persian Miniature Painting**, New York.

BLOIS, de François (2001), “Garsâsp-nâma”, **Encyclopedia Iranica**, Vol. X, New York, s. 318-319.

BOZOĞLU, Gönül (2006), **Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağış 220 Numaralı Nizamî Hamsesi Minyatürleri**, (MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BROWNE, Edward G. (1956), **A Literary History of Persia**, Vol. II, Cambridge.

ÇAĞMAN, Filiz-Zeren TANINDI (1979), **Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri**, İstanbul.

ÇAĞMAN, Filiz-Zeren TANINDI (2008), “Firdevsî’nin Şahnâmesi’nde Geleneğin Değişimi”, **Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Şinasi**

Tekin Armağanı III, Haz. Y. Dağlı, Y. Dedes, S. Kuru, sayı 32/1, s. 143-167.

ÇELİK, Yüksel (2005), **Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)**, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

ÇETİN, Atilla (1999), “Hüsrev Paşa Kütüphanesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, s. 51-52.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1999), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara.

Devletşah (1963), **Tezkire-i Devletşah**, C. I, (Çev. Necati Lugal), Ankara.

DENER, Halit (1957), **Süleymaniye Umumi Kütüphanesi**, İstanbul.

ERÜNSAL, İsmail (1988), “Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri”, **Türk Kütüphaneleri Tarihi**, II, Ankara.

ERÜNSAL, İsmail E. (2008), **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, Ankara.

EMİRÇUPANİ, Ahad (2003), “Sâmâniler Döneminde Yöneticilerin Fars Şiirine Verdikleri Önem”, **Nüsha Dergisi**, Yıl III, S. 11, s. 113-121.

ESİNER ÖZEN, Mine (1998), **Türk Cilt Sanatı**, Ankara.

ESİNER ÖZEN, Mine (2003), **Türk Tezhip Sanatı**, İstanbul.

ESİNER ÖZEN, Mine (2007), **Tezhip Sanatından Örnekler**, İstanbul.

FERDOWSI, Abu'l-Qasem (1987-1997), *The Shahnameh (The Book of Kings)*, Ed. Djalal Khaleghi-Motlagh, Vol. I-V, Casta Mesa and New York.

FİRDEVSÎ, Ebû'l-Kâsım (1967), **Şahnâme**, C. I-IV, (Çev. Necati Lugal; Önsöz Kenan Akyüz), İstanbul.

FİRDEVSÎ, Ebû'l-Kâsım (H.1382/M.2003), **Şahnâme**, Moskova Baskısına Dayandırılarak Yayına Hazırlanmış, Hermes Yayınları, Tahran.

FİRDEVSÎ, Ebû'l-Kâsım (2009), **Şahnâme**, (Çev. Necati Lugal; Önsöz Nimet Yıldırım), İstanbul.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1982), “Şehnâme ve Türkçe Tercümelere”, **Destursuz Bağa Girenler**, İstanbul, s. 45-49.

GRAY, Basil (1962), **Persian Miniatures From Ancient Manuscripts**, Milano.

GRUBE, Ernst J. (1968), **The Classical Style in Islamic Painting**,

HAS, Kenan (2000), “Mezdekiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 29, İstanbul, s. 523-524.

HASKAN, Mehmet Nermi (2008), “Hüsrev Paşa Kütüphanesi”, **Eyüp Sultan Tarihi**, C. 2, İstanbul, s. 703-704.

Hekîm Ebû Nasr Ali bin Ahmed-i Esedî Tûsî (H.1317/M.1938), **Gerşâsbnâme**, Haz. Habîb Yağmaî, Beruhim Yayınları, Tahran.

Heroic Epic and Saga, Bloomington and London, 1978.

HUART, Clément, “Firdâwsi”, **Encyclopédie de l’Islam**, C. 11, s. 116-117.

İNAL, Güner (1969-1970), “Topkapı Sarayı Müzesindeki Hazine 1509 No.lu Şahnâme’nin Minyatürleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, III, İstanbul, s. 197-220.

İNAL, Güner (1973), “Şah İsmail Devrinden Bir Şehnâme ve Sonraki Etkileri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, V, İstanbul, s. 497-529.

İNAL, Güner (1995), **Türk Minyatür Sanatı**, Ankara.

İNALCIK, Halil (1999), “Hüsrev Paşa, Koca”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, s. 41-45.

İPŞİROĞLU, Mazhar Şevket (2004), **Bozkır Rüzgârı**, İstanbul.

KANAR, Mehmet (1996), “Firdevsî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 13, İstanbul, s. 125-127.

KARAHAN, Abdülkadir (1971), “Firdevsî’ye Göre İran Eski Tarihi ve Şahnâme’nin Kaynakları”, **İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, s. 195-212.

KARAHAN, Abdülkadir–Tahsin YAZICI–Ali MİLÂNİ (1971), **Şehnâme Yazmalarından Seçme Minyatürler**, İstanbul.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal (1983), “Şahnâme”, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İstanbul, s. 746.

KAYA, Korhan (1997), **Hint Mitolojisi Sözlüğü**, Ankara.

KAYA, Mahmud (2000), “İskender”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, s. 555-557.

KHALEGHI–Motlagh, Djalal (1999), “Ferdowsi, Abu’l-Qâsem”, **Encyclopaedia Iranica**, Vol. IX, New York, s. 514-523.

KUT Günay-BAYRAKTAR Nimet (1984), **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KWIATKOWSKI, Will (2005), **The Eckstein Shâhnâma. An Ottoman Book of Kings**, London.

LEVY, Reuben (1967), **The Epic of the Kings**, Chicago.

MAHİR, Banu (2005), **Osmanlı Minyatür Sanatı**, İstanbul, s. 93.

MENAGE, V.L (1965), “Firdawsî”, **Encyclopaedia of Islam**, Vol. II, s. 918-921.

MILSTEIN, Rachel-Karin RÜRDANZ-Barbara SCHMITZ (1999), **Illustrated Manuscripts of Qisas al-Anbiyâ**, Costa Mesa, California, s. 93-102.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Süleyman (2007), **Yazma Eserler Terminolojisi**, İstanbul.

ÖZDENİZ, Engin (1981), “Türk Cilt Sanatı”, **Sanat Dünyamız**, S. 21, İstanbul, s. 13-21.

ÖZEN, Mine Esiner (1985), **Yazma Kitapları Sözlüğü**, İstanbul.

ÖZKAN, Mustafa (1995), **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul.

ÖZKEÇECİ, İlhan (1992), **Türk Tezhip Sanatı ve Tezyini Motifler**, Kayseri.

ÖZKEÇECİ, İlhan – Şule Bilge ÖZKEÇECİ (2007), **Türk Sanatında Tezhip**, İstanbul.

ÖZÖNDER, Hasan (2003), **Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü**, Konya.

PALA, İskender (2003), **Akademik Divan Şiiri Araştırmaları**, İstanbul.

PALA, İskender (1989), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara.

RITTER, H. (1998), “Firdevsî”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 4, MEB, İstanbul, s. 643-649.

RITTER, H., **Fars Edebiyatı Dersleri-2**, Haz. Mehmet Kanar, www.doğuedebiyati.com.

RİYAHİ, Muhammed Emin (1995), **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul.

ROBINSON, B.W (1976), “Isma’il II’s Copy of the *Shâhnâma*”, **Iran XIV**, s. 1-8.

ROBINSON, B. W (1981), “Siyah Qalem”, **Islamic Art**, I, New York, 1981, s. 62-65.

RUHRDANZ, Karin (1997), “About Group of the Truncated Shâhnâmas: A Case Study in the Commercial Production of Illustratet Manuscripts in the Second Part of the Sixteenth Century” **Muqarnas**, XIV, Leiden, s. 118-134.

RUHRDANZ, Karin (1999) , “The Transformed Shahnama: Romanticized Heroic Legends Versus History”, **Turkish Art. 10th International of Congress Turkish Art**, Geneva, s. 599-603.

SERTOĞLU, Midhat (1986), **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul.

SEYHAN, Nezihe (1991), **Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Kataloğu**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

SOYSAL, Özer (1999), **Türk Kütüphaneciliği**, C. VI, Ankara.

Şerîfî (1999), **Şehnâme Çevirisi**, (Haz. Zühal Kültürel–Latif Beyreli), C. I-IV, Ankara.

ŞİŞMAN, Bekir–Muhammet KUZUBAŞ (2007), **Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri**, İstanbul.

TANINDI, Zeren (2008), “Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsî'nin Mukaddimesinin Resimleri”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 9, S. 15, s. 267-296.

TANMAN, Baha (1999), “Hüsrev Paşa Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, s. 48-49.

TANMAN, Baha (1994), “Hüsrev Paşa Külliyesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, s. 109-110.

TANYELİ, Uğur-Metin Sözen (1996), **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.

TARLAN, A. Nihat (1944), **İran Edebiyatı**, İstanbul.

ÜNVER, İsmail (2000), “İskender”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, s. 555-559.

YAMAN, Mutlu (2001), **Hüsrev Paşa'nın Kariyeri ve Askeri Reformlara Katkıları**, Sakarya Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

YARSHATER, E. (1996), “Iranian National History”, **Cambridge History of Iran**, Vol. 3, Cambridge University Press, Cambridge.

YILDIRIM, Nimet (2002), “İran Mitolojisi”, **Nüsha Dergisi**, Yıl II, S. 7, Ankara, s. 19-44.

YILDIRIM, Nimet (2008), **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul.

ZEBÎHULLÂH-İ, Safâ (2005), **İran Edebiyatı Tarihi**, Çev. Hasan Almaz, Ankara.

ZIMMERN, Helen (2004), **Şehname, Zal Oğlu Rüstem**, Çev. Ertuğ Ergün, Ankara.

10. SÖZLÜK*

Âhâr: Kâğıtların terbiye edilmesi işleminde kullanılan, yumurta, nişasta, Arap zamkı ve gomalak malzemelerden biri ile hazırlanan malzeme.

Âryanlar: MÖ 3000 yıllarında Hint-Avrupa grubundan ayrılıp Hint ve İran ırkları olarak iki ayrı kola bölünmeden önce Orta Asya'da yaşamaktaydılar.

Âteşgede: Zerdüşterin kutsal saydıkları, ateşi saklayıp ibadet ettikleri mekân.

Böbür: Daha çok Hindistan'da rastlanan ve kaplana benzeyen yırtıcı bir hayvan. Derisi kürk ve zırh yapımında kullanılır. Çünkü rivayete göre bu deriye ok, kılıç ve mızrak ve benzeri savaş aletleri işlemediği gibi, böyle bir zırha sahip olanlar ne ateşte yanar ne de suda boğulur.

Cedvel: Yazma kitaplarda, levhalarda, murakkalarda yazının etrafını çevreleyen altın mürekkebi ya da renkli boyalarla boyanan farklı kalınlıkta olabilen sınırlayıcı çizgi.

Ehrimen: Kötülük ve karanlıklar tanrısı. *Şahnâme*'de daha çok dev ve şeytan gibi betimlenip, olağanüstü güçlere sahip yaratıklar olarak anlatılmışlardır.

Fağfur: Eski Çin hükümdarlarına verilen unvan.

Haşiye: Tezhip alanlarının pervazlarında yatay ya da düşey ekseninde çıkıntı yapan,

---

* Sözlüğün hazırlanmasında kullanılan kaynaklar: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1999; Korhan Kaya, **Hint Mitolojisi Sözlüğü**, Ankara, 1997; Mine Esiner Özen, **Yazma Kitapları Sözlüğü**, İstanbul, 1985; Hasan Özönder, **Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü**, Konya, 2003; İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Ankara, 1989; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, İstanbul, 1986; Uğur Tanyeli-Metin Sözen, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1996; Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul, 2008.

yarım daire, üçgen gibi biçimlerde olan ayrı paftalar.

Hâfız-ı Kütüb: Kitapları hıfz eden, saklayan, kütüphane memuru, kütüphaneci.

Harbi: Silahların içini temizlemekte kullanılan demir ya da tahta çubuk.

Hattat: Güzelyazı yazan sanatkâr.

İstinsah: Suretini, nüshasını çıkarma, kopya etme.

Kalem-i Siyahî: İslam resim sanatında ayrı bir tür olarak gelişmiş kalem-i siyahî resmi, üslûbu, tekniği, yapılış amaçları ve kullanım biçimiyle özgün bir yere sahiptir. Bu tarzdaki resimlerde siyah mürekkebin dışında kırmızı, mavi, yeşil ve bu renklerin tonları da kullanılmıştır. Ana malzeme siyah mürekkeptir ancak ayrıntılarda altın ve gümüş yaldıza da yer verilir. Bu resim tekniğinde fırça (*kalem-i muv*) ya da kamaş kalem (kalem-i vasıtî) ve mürekkep ana hatları belirleyen temel unsurlardır. Resme hâkim olan siyah konturlar incelik kalınlaşır ve kaligrafiyi andıran biçimler ortaya çıkarılırlar. Siyah konturların akıcı-kırık, yumuşak-sert, ince-kalın olması, sanatçının üslûbuna bağlıdır.

Kaysar: Eski Roma ve Bizans imparatorlarına verilen unvan.

Ketebe: Resim, hat ve yazma eserlerde, sanatçının eserini tamamladığı tarihi ve imzasını bildirdiği kayıt.

Keyânîyân: (*Âvesta*'da, *Kay* hükümdar anlamına gelir -Keykâvus-Keykubâd-Keyhûsrev gibi) Bu dönem üç ayrı evrede incelenir: Eski İran kahramanlık dönemlerinin en parlak çağı olarak bilinen dönemleri, Zerdüş'tün ortaya çıktığı ve İsfendiyâr'ın cesur hikâyelerinin yaşandığı Lohrâsp-Goştâsp dönemi ve çökmeye başlanarak hükümdarlık sistemi ve yönetim şeklinin bozulduğu devreleri kapsar ve İskender'in İran'ı işgaliyle biter.

Kiriş: Ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ.

Mahraca: Hindistan'da Hindu dininden olan hükümdarların büyüklerine verilen unvan.

Mahfe: Deve, fil gibi hayvanların sırtlarına konulan, üzerine oturmaya yarayan sepet.

Meclisi Vâlâ: Islahat hareketlerinin gerektirdiği kanun ve nizamları hazırlamak, Dar-ı Şurâ-yı Babîâli ve Dar-ı Şurâ-yı Askerî'de iç, dış, mali ve askeri alanlarda ele alınan konularla ilgili tutanakları incelemek ve gerektiğinde yeniden düzenleyerek padişaha arz etmek üzere kurulan meclis.

Mikleb: Yazma kitapların alt kabına sabitlenen üçgenimsi parça.

Mûbid: Ateşperestlerin lideri, büyük âlimi. Karışık işleri çözmek için bu uzmanlara başvurulurdu.

Nevbehâr: Belh Budistlerinin güzelliğiyle ün salmış tapınağı. Zerdüş'tün hayatta olduğu dönemlerde bu tapınağın kullanılır olduğu sanılmaktadır. Dakîkî Lohrâsp'ın burada yaşadığı dönemde tapınağın yoğun ilgi gördüğünü aktarır.

Rîgvedâ (İlahibilgisi) kitabı: “Ric” ilahi, “Vedâ” ise bilgi anlamına gelir. 1028 ilahi (sūkta) ve on kitaptan (mandala) oluşan bu eser Hint mitolojisinin en önemli kitabıdır.

Samur kürk: Samur postundan yapılmış kürk.

Nestâlik: Hat sanatında bir yazı türü. İran'da XVI. yüzyılda geliştirilen “Tâlik” hattın bir türü.

Tığ: Sayfanın cedvelinden sonra dışarıya doğru belirli aralıklarla çekilen oku andıran Őekil ve çizgiler.

Tolga (Tulga): Savaşta askerlerin başlarına giydiği demirden başlık, miğfer.

Üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

Zahid: Dinin yasak ettiği Őeylerden sakınıp buyruklarını yerine getiren kimse; sofu.

Zencerek: Yazma kitaplarda sayfalarda yazılı bölümün çevresini dolanan zincire benzer bezeme öğesi.

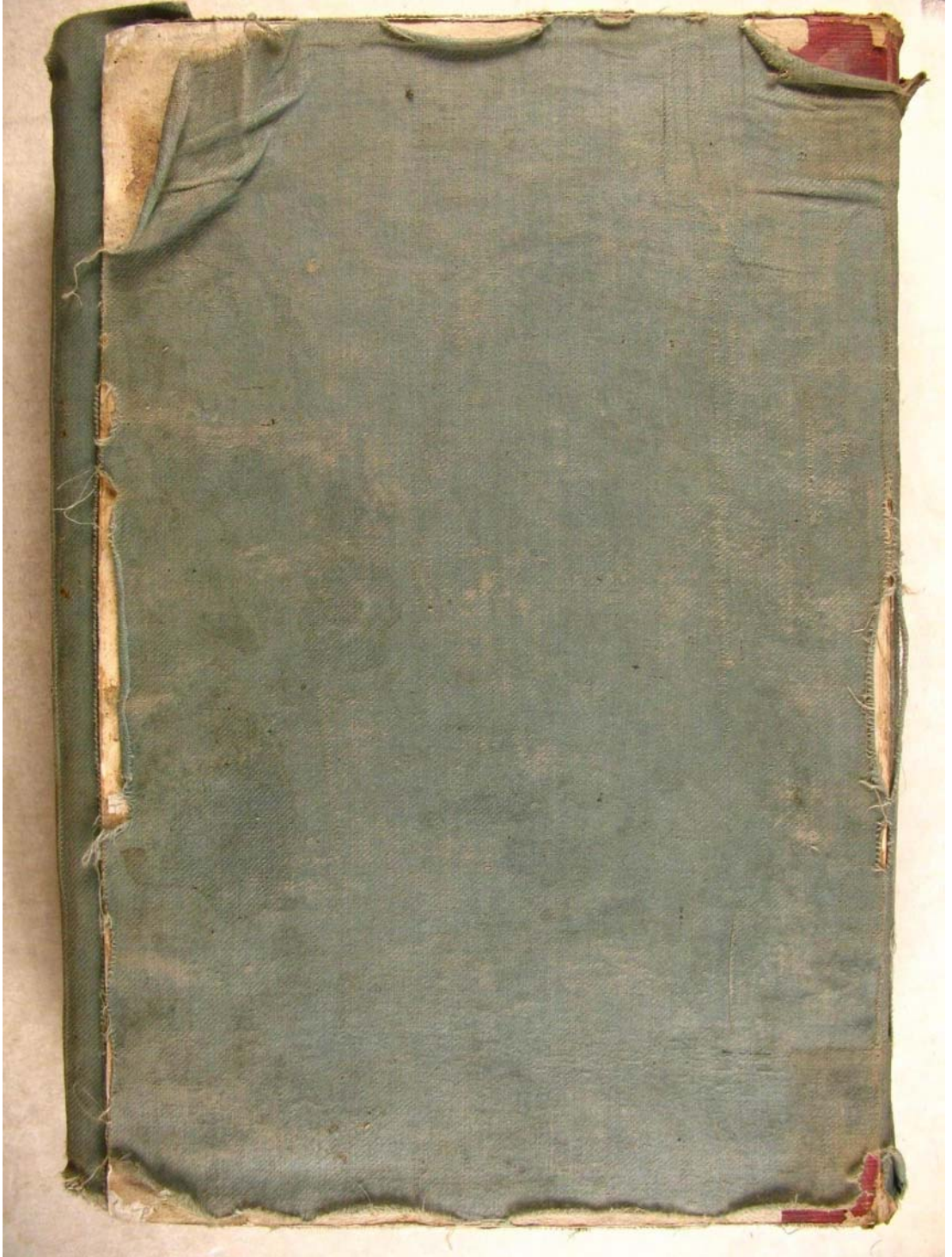
11. RESİMLER

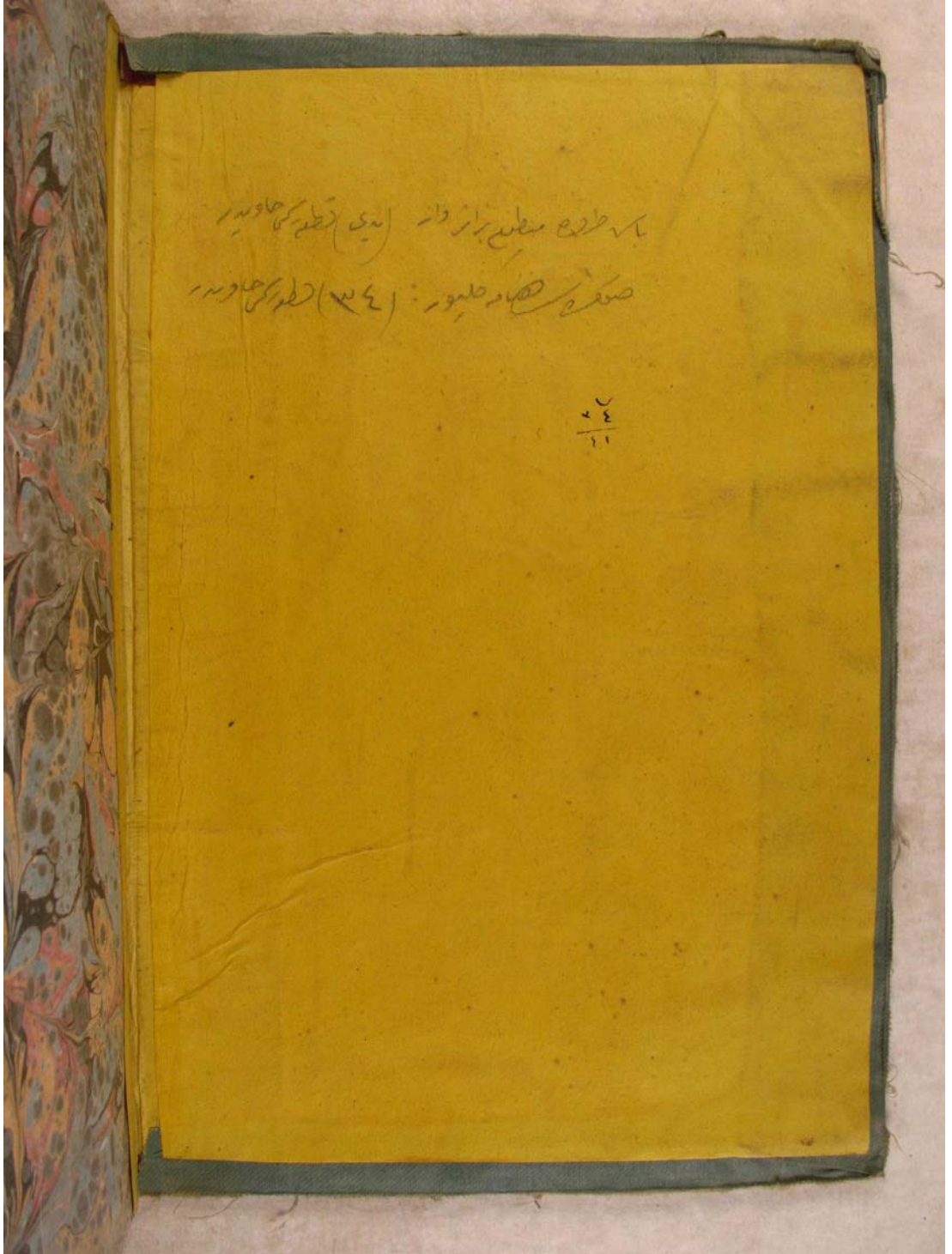
Resim 1: Hüsrev Paşa Vakıf Mührü

Resim 2: Hüsrev Paşa Kütüphanesi

Resim 3: SK, HP 422 no.lu Firdevsî *Şahnâmesi*'nin Cildinin Ön Kapağı

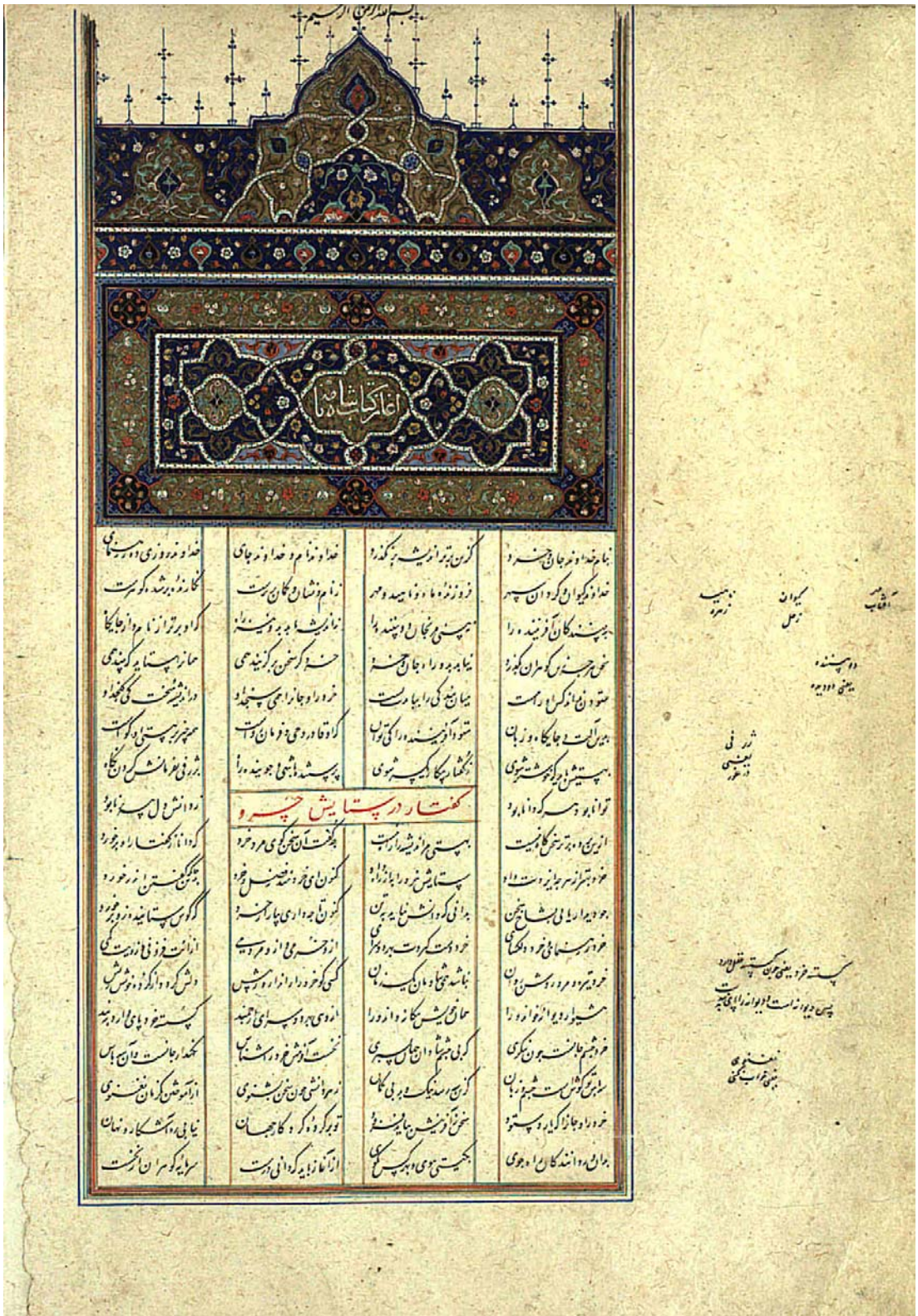
Resim 4: SK, HP 422 no.lu Firdevsî *Şahnâmesi*'nin Cildinin Ön İç Kapağı

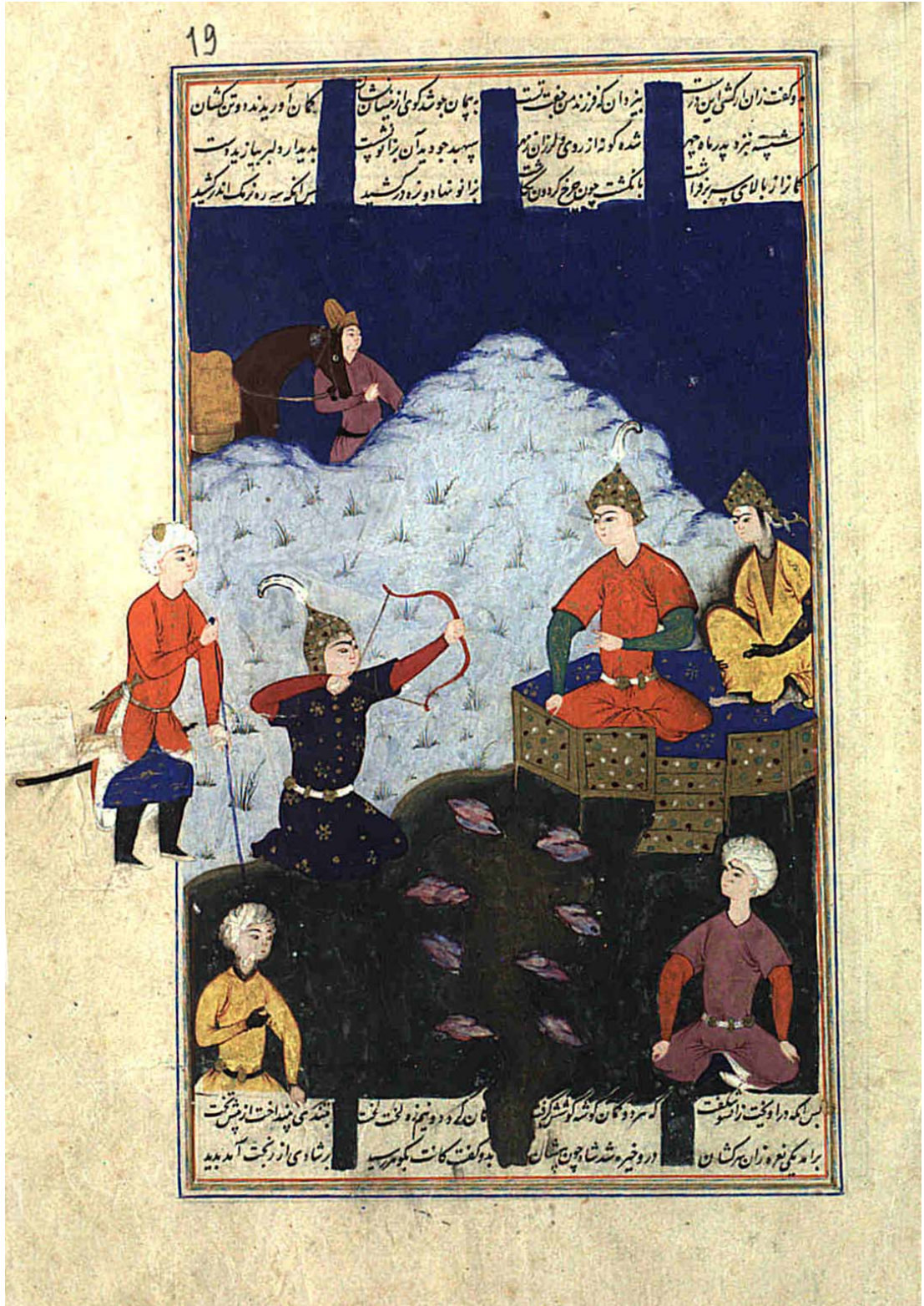
Resim 5: SK, HP 422 no.lu Firdevsî *Şahnâmesi*'nin Cildinin Arka Kapağı

Resim 6: SK, HP 422 no.lu Firdevsî *Şahnâmesi*'nin Cildinin Arka İç Kapağı

Resim 7: SK, HP 422 no.lu Firdevsî Şahnâmesi Başlık Tezhibi, y. 71b.

Resim 8: Geršâsb'ın, Rûm Kayseri'nin Kızı İçin Yay ve Okla Hüneler Göstermesi, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî *Geršâsb-nâme*, y. 19a.

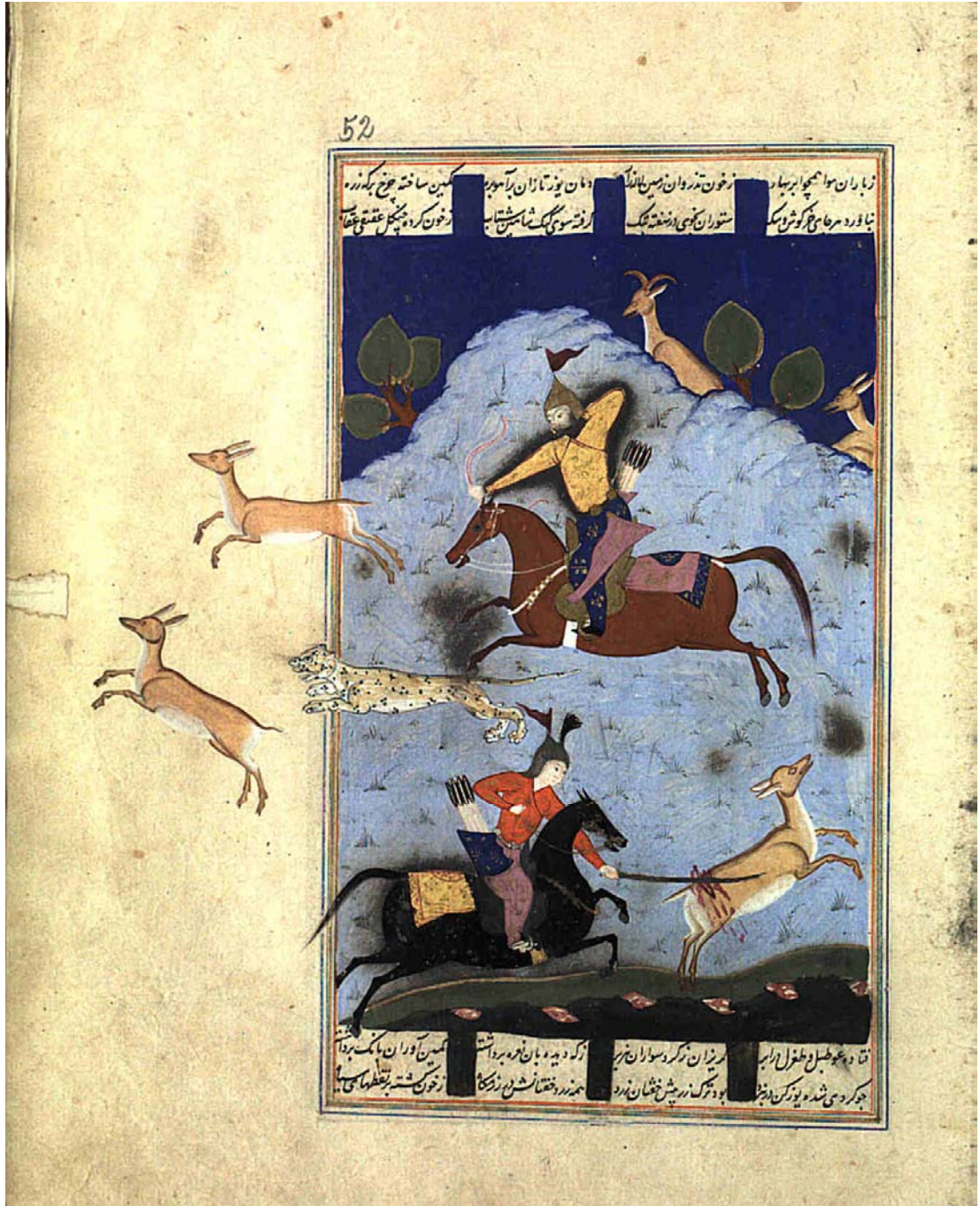
Resim 9: Gerşâsb'ın Kayrevan Komutanı ile Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî Gerşâsbnâmesi, y. 34b.

Resim 10: Ferîdun'un Padişahlığı ve Gerşâsb'a Mektup Göndermesi, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî *Gerşâsb-nâme*, y. 41a.

Resim 11: Nerîman'ın Çin Hakanı'nın Yeğeni Tekintaş'ı Kementle Yakalaması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî *Gerşâsbnâmesi*, y. 45a.

Resim 12: Nerîman'ın Avlanması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî *Gerşâsbnâmesi*, y. 52a.

Resim 13: Gerşâsb'ın Tanca Şahı ile İkinci Kez Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî Gerşâsbnâmesi, y. 63b.

Resim 14: Ferîdun'un Meclisi, SK, HP. 422. no.lu Esedî Tûsî *Gerâshnâme*sî, y. 69a.

Resim 15: Keyûmers'in Tahta Çıkması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 74a.

Resim 16: Ferîdun'un Öküz Kafası Biçimindeki Gürzüyle Dahhâk'ın Başına Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 83a.

Resim 17: Rüstem'in Efrâsiyâb'ı Atının Eyerinden Alıp Havaya Kaldırması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 124a.

Resim 18: Rüstem'in Yedi Övün Yolunda Ejderhayı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 130a.

Resim 19: Rüstem'in Mâzenderân Padişahıyla Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 135a.

Resim 21: Rüstem'in, Oğlu Sohrab'ı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 156b.

Resim 22: Siyâvûş'un Ateşle İmtihanı, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 165b.

Resim 23: Giv'in Keyhüsrev'i Bulması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 191b.

Resim 24: Behmen Kalesi'nin Fethinden Zaferle Dönen Keyhüsrev'in Saltanatlık Tahtına Oturması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 199a.

Resim 25: Rüstem'in Eşkebûs ile Mücadelesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme'si, y. 231b.

Resim 26: Rüstem'in Kâmûs ile Mücadelesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 234b.

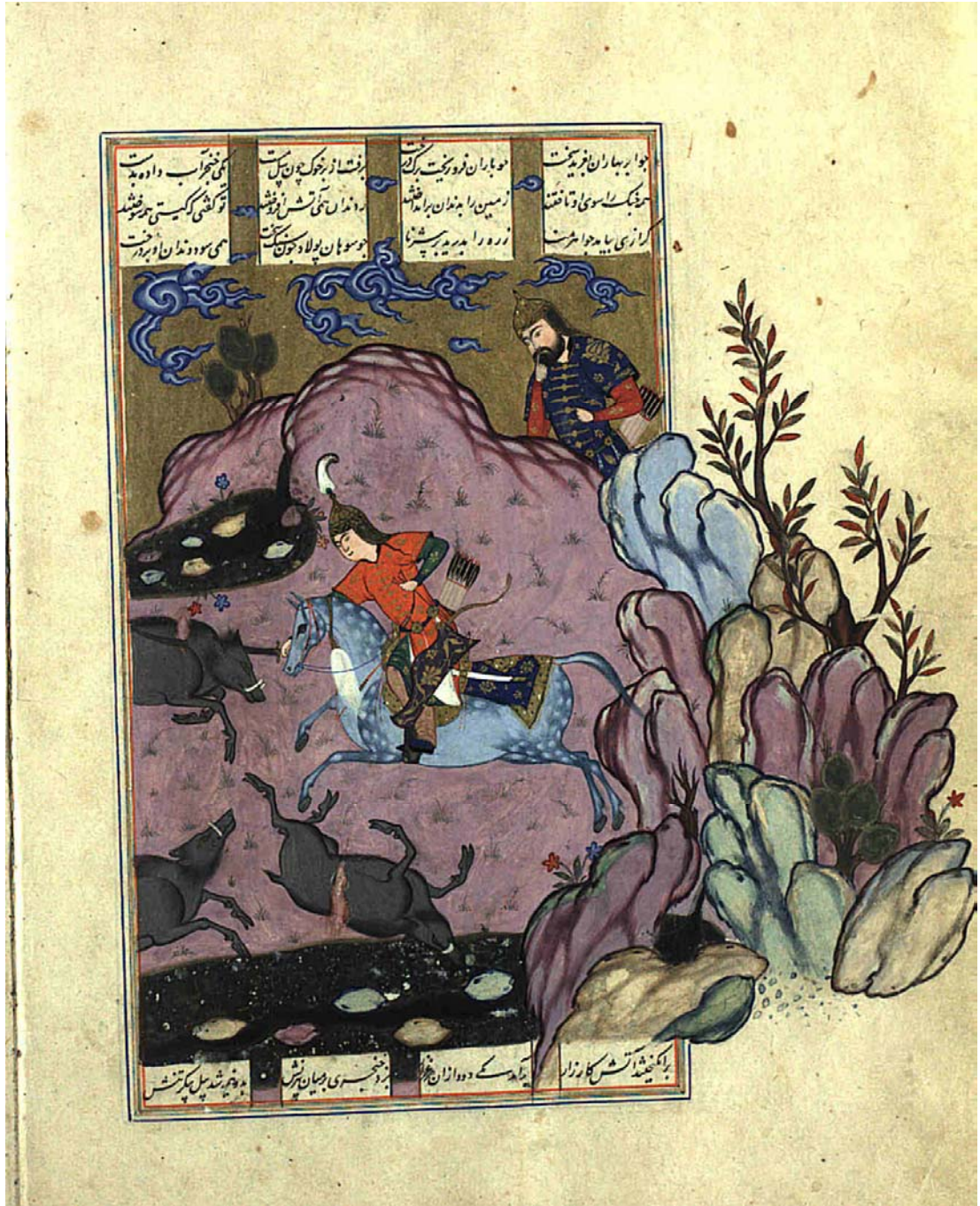
Resim 27: Rüstem'in Çin Hakanı ile Savaşması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 243a.

Resim 28: Rüstem'in Pûlâdvend ile Güreşmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 250a.

Resim 29: Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 253a.

Resim 30: Bîjen'in Domuzlarla Mücadelesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 256b.

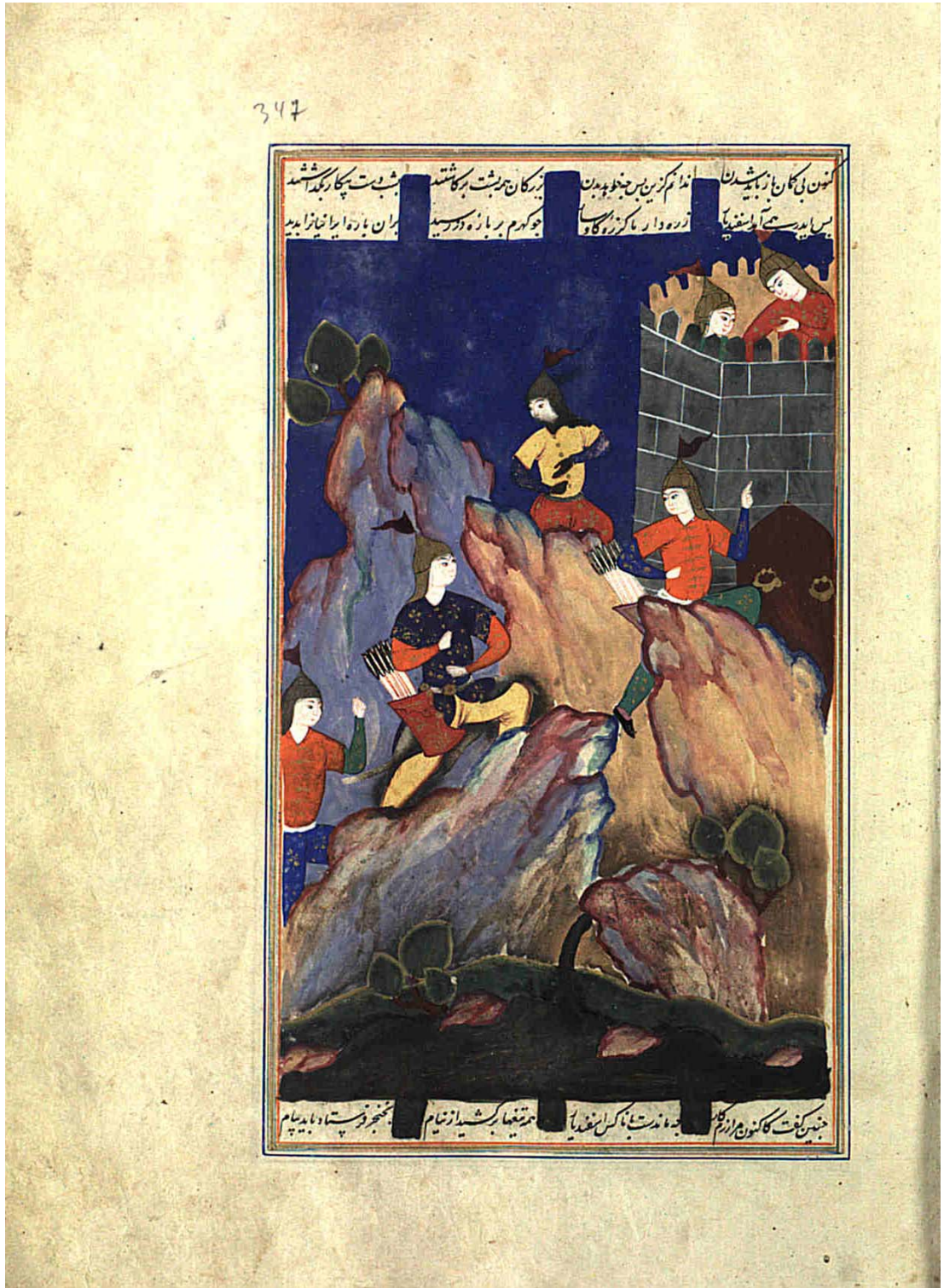
Resim 31: Bîjen'in Hûmân'la Gûreşmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme, y. 277a.

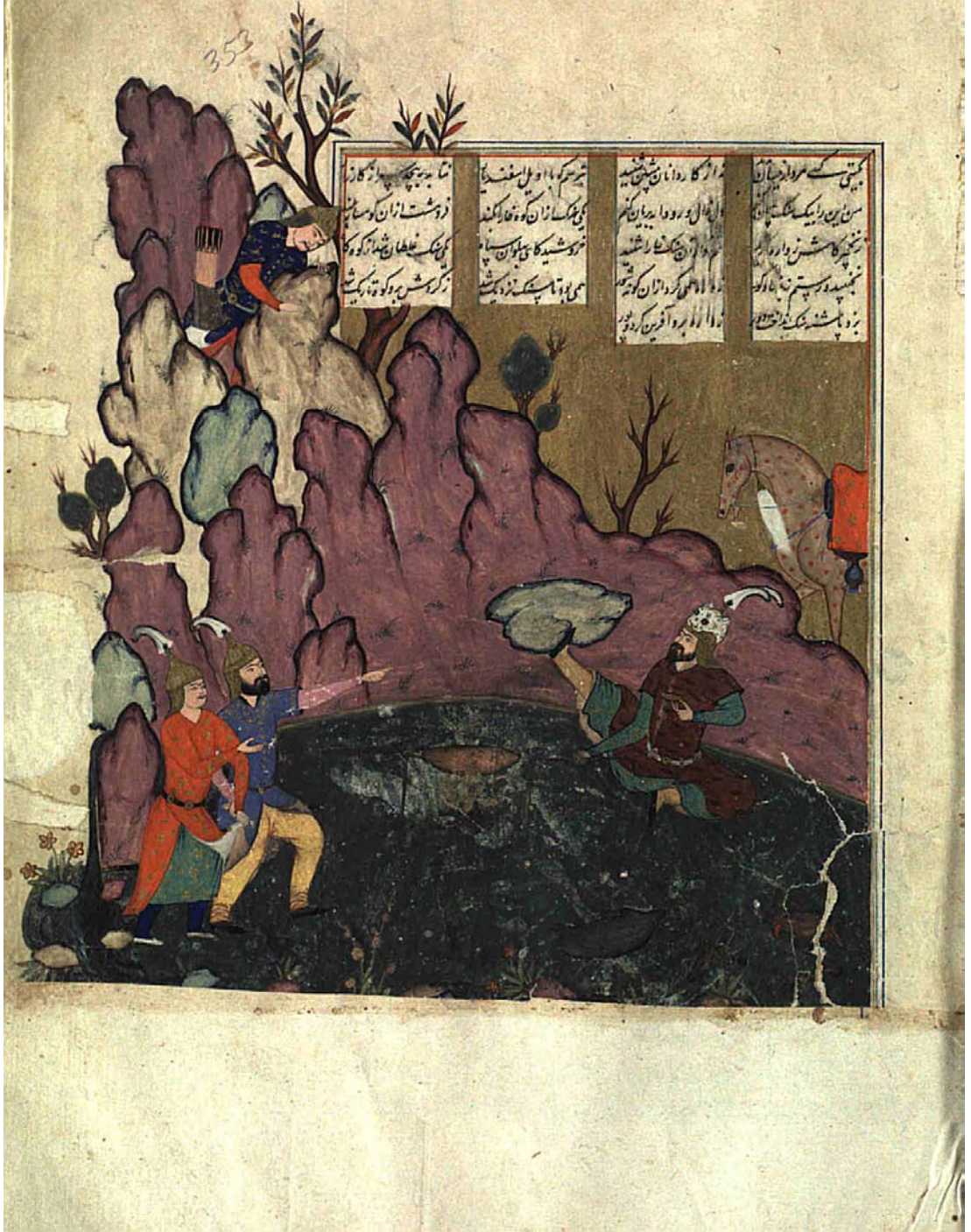
Resim 32: Keyhüsrev'in Şide'yle Güreşmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 294a.

Resim 33: Keyhüsrev'in Efrâsiyâb'ı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 309b.

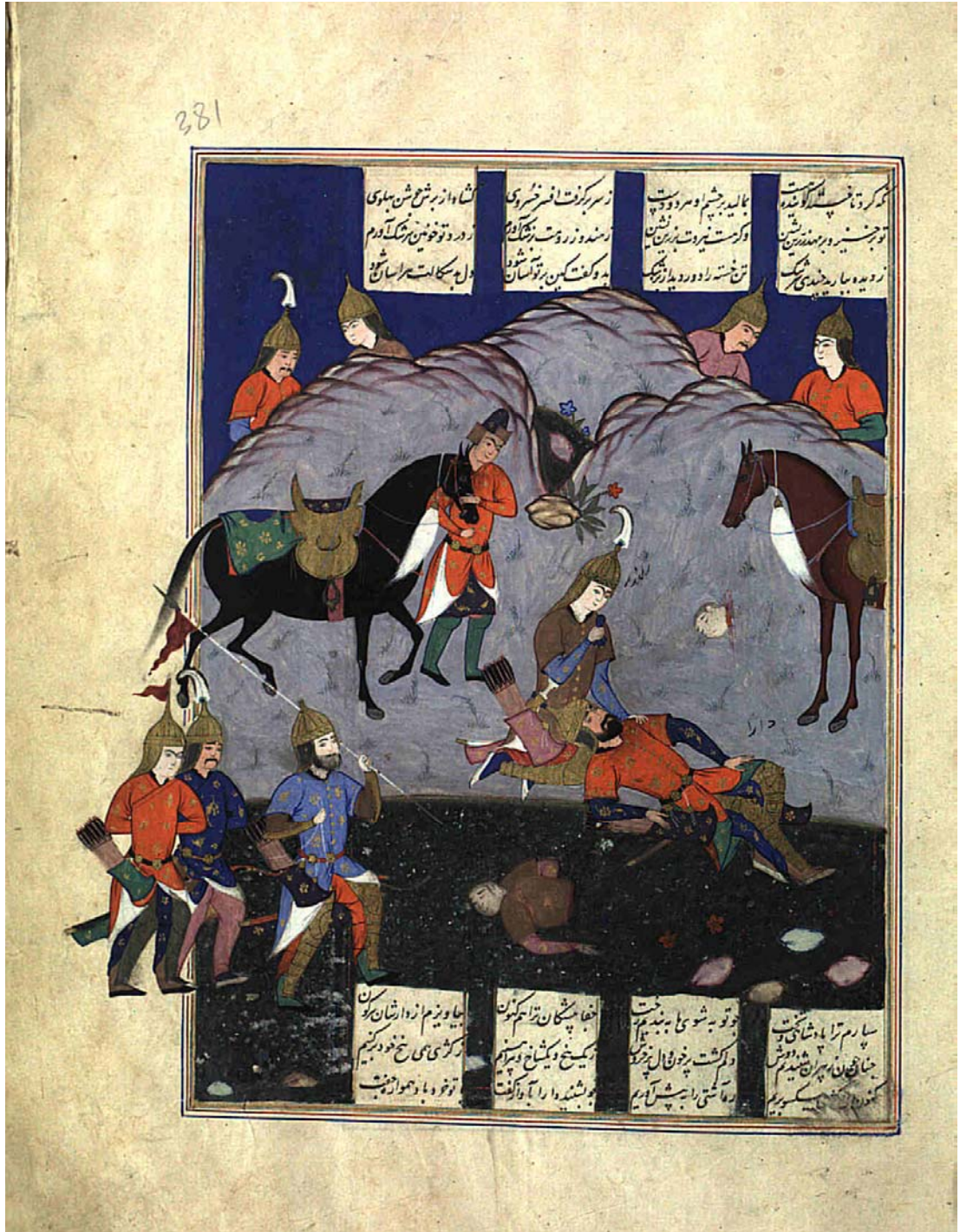
Resim 34: İsfendiyâr'ın, Ercâsp'ın Kalesine Gizlice Girmesi ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 347a.

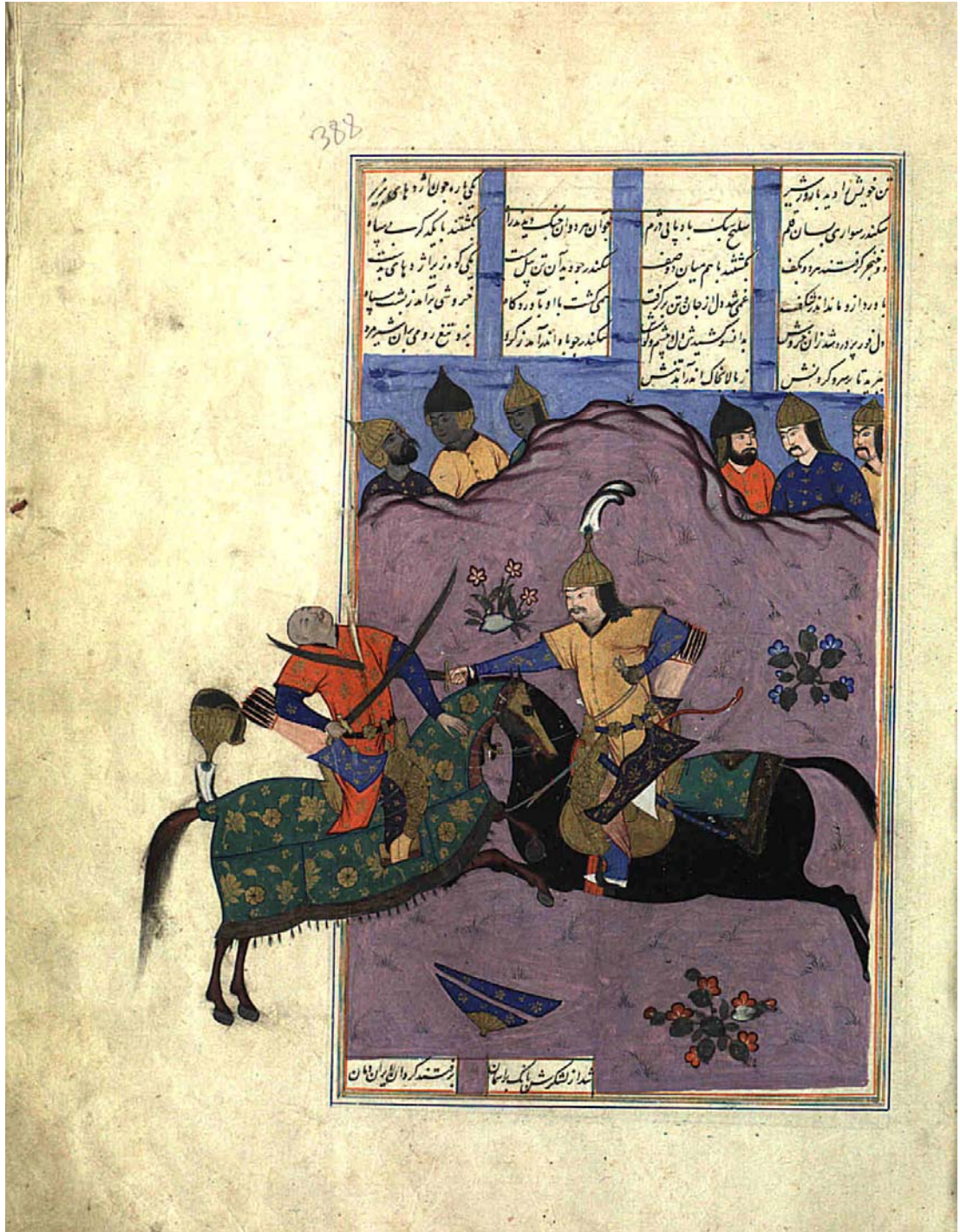
Resim 35: Rüstem'in, Behmen'in Dağın Yamacından Söküp Fırlattığı Kaya Parçasını Ayağıyla Engellemesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme'si, y. 353a.

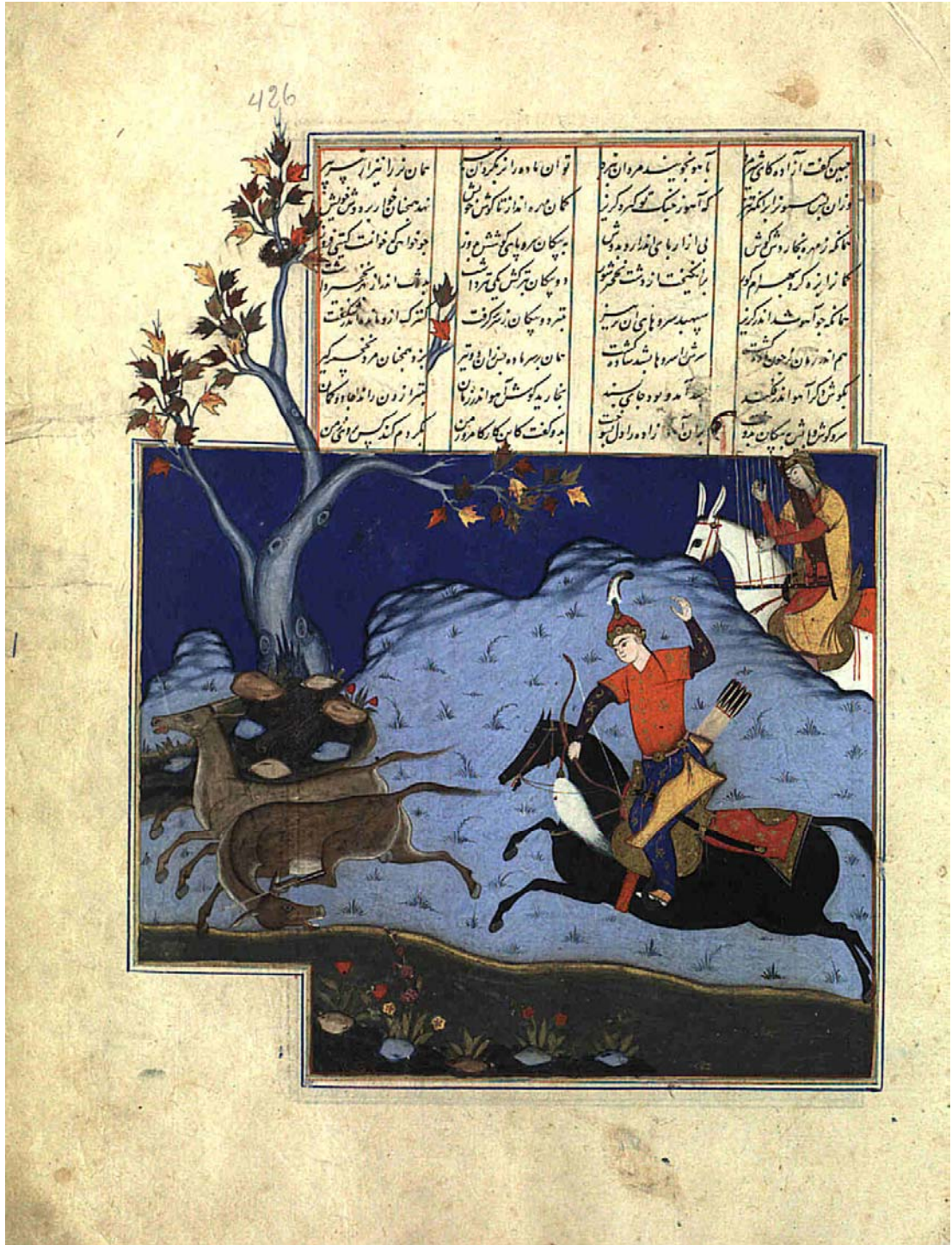
Resim 36: Rüstem'in İsfendiyâr'ı Gözünden Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 364b.

Resim 37: İskender'in Dârâ'nın Ölümüne Ağlaması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 381a.

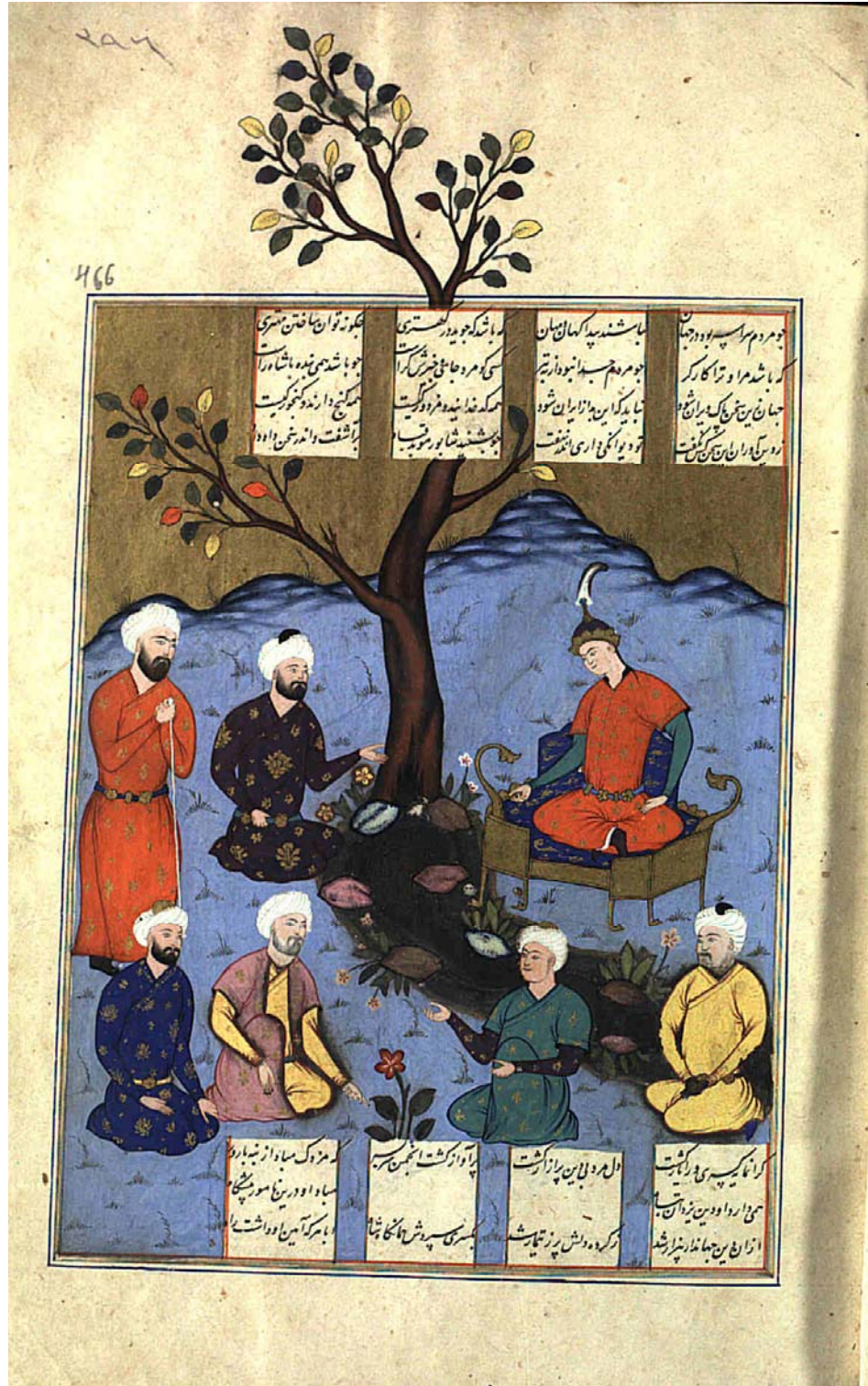
Resim 38: İskender'in Hindistan Melik'i Fûr'la Savaşması ve Onu Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 388a.

Resim 39: Behrâm-ı Gûr'un Âzâde ile Avlanması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme'si, y. 426a.

Resim 40: Behrâm-ı Gûr'un Hindistan'da Vahşi Bir Yaratığı Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 453b.

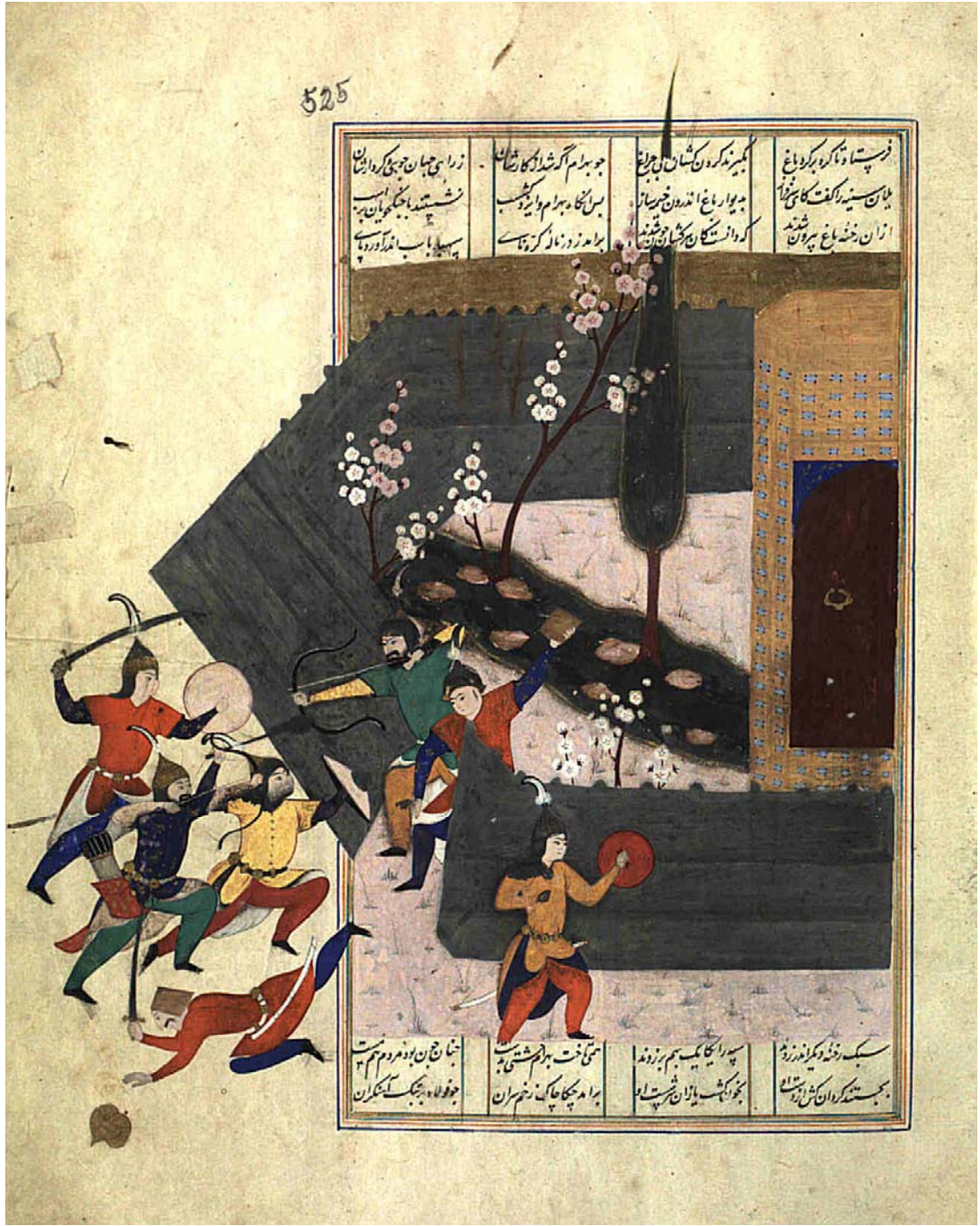
Resim 41: Kubâd'ın Huzurunda Mezdek ile Kistrâ'nın Tartışması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 466a.

Resim 42: Gev ile Talhand'ın Savaşı ve Talhand'ın Savaş Meydanında Eceliyle Ölmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme, y. 497b.

Resim 43: Nûşirevân'ın Bozorgmîhr ile Meclisi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 507b.

Resim 44: Sâve Şahı'nın Oğlu Permûde'nin Behrâm-ı Çûbin'in Kaldığı Köşke Baskın Düzenlemesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 525b.

Resim 45: Behrâm-ı Çûbin'in Rûm Komutanını Öldürmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâme, y. 551b.

Resim 46: Furûd'un Tûs'un Atını Vurması, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 577b.

Resim 47: Şirin'in, Şîrûye'nin Evlenme Teklifini Kabul Etmesi, SK, HP. 422. no.lu Firdevsî Şahnâmesi, y. 580a.

Resim 50: “İskendernâme” Mesnevîsi Başlık Tezhibi, SK, Yazma Bağış 220 no.lu Nizamî Hamsesi, y. 193b.

Resim 51: Behrām-ı Çubīn'in Tahta Çıkması, *Esterâbâd Şahnâmesi*, TSMK, H. 1493, y. 542a.

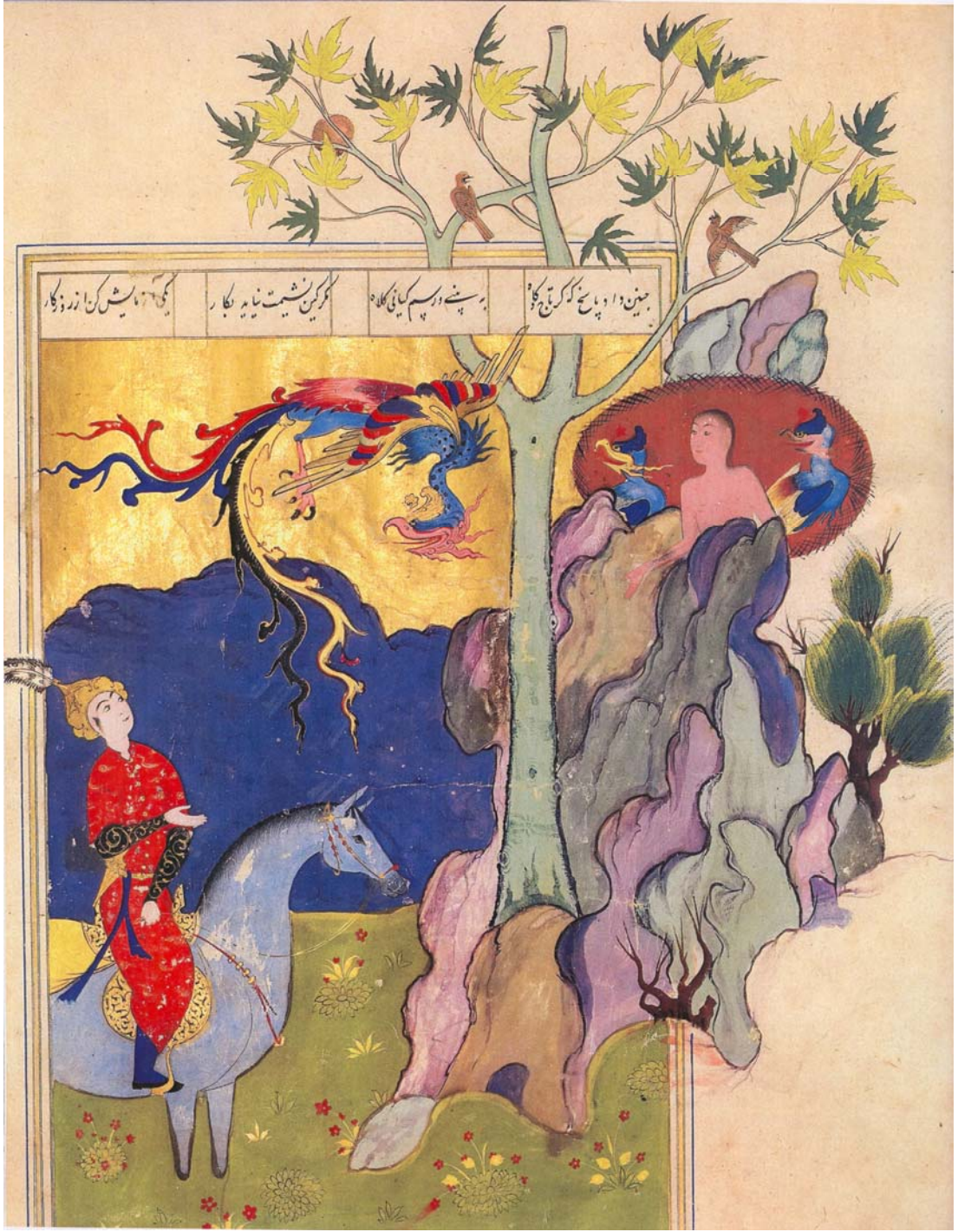
Resim 52: Cemşid'in Gülyanak ile Meclisi, *Esterâbâd Şahnâmesi* (Esedî Tûsî *Gerşâbnâmesi*), TSMK, H. 1493, y. 594a.

Resim 53: İsfendiyâr'ın Bidefş'i Öldürmesi, *II. İsmail Şahnâmesi*, Zeynel Abidin, Rothschild Collection.

Resim 54: Behmen'in Hümây ile Güreşmesi, *Eckstein Şahnâme*, Özel Koleksiyon, y. 453a.

Resim 55: Sâ'm'ın Simûrg'dan Zâl'ı Geri Getirmesini İstemesi, *Eckstein Şahnâmesi*, Özel Koleksiyon, y. 77b.

Resim 56: Ekvân Dev'in Rüstem'i Suya Atması, *Eckstein Şahnâmesi*, Özel Koleksiyon, y. 250b.

12. ÖZGEÇMİŞ

Serap Tuba Yurteser, 27.05.1980 yılında İstanbul'da doğdu. 1998 senesinde İstanbul Bahçelievler Lisesi'nden mezun oldu. 2004 yılında Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans programını tamamladı. 2006 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2004 yılında Kabalcı Yayınevi'nde tarih ve şark kitaplarının editörlüğünü yapmaya başlayan Yurteser'in adı *Seyahatnâme*, *Kutadgu Bilig*, *Şahnâme* gibi Türk-İslam edebiyat ve kültürünün yapı taşlarıyla *Osmanlı Minyatür Sanatı*, *Orta Asya*, *Türk Mitolojisinin Anahatları* gibi pek çok araştırma-inceleme kitabında editör olarak geçmektedir.